Planșa 8. A. Morminte celtice cu vase de profil drepte sau ușor rotunjite. B. Morminte timpurii ale epocii fierului. 1. Ciumbrud; 2. Chotin; 3. Ghenci; 4. Isaccea; 5-6. Sanislàu; 7-8. Ferigila. C.
Mormintele tracice. 9-10. Canlia;. 11-12. Olteni; 13- https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.roa; 16-17. Fântânele-Dealul Popii; 18-24. Piccolt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Uciderea armelor

O perspectivă asupra mormintelor cu arme distruse
din Transilvania epocii fierului târziu

Dragoș MÄNDESCU

Muzeul Județean Argeș

Pitești, România dragos_mandescu@yahoo.com

Cuvinte cheie: arme distruse (îndoite, pliate), ritual funerar, secolele IV-I î.Hr., Transilvania, celți, traci

Fenomenul distrugerii sau deformării intenționate a armelor celtice (în special a săbiilor) plasate în morminte ca obiecte funerare sau în sanctuare ca depuneri votive a captat adesea atenția cercetătorilor (Pleiner-Scott 1993, 161; Buchwald 2005, 121, fig. 121), analizele fiind afectate în detaliu de încercări supraspecializate (Rapin 1993, 291-298). În Transilvania, regiunea estică a expansiunii celtice în Bazinul Carpatic, acest fenomen a fost puțin discutat, deși acest obicei funerar asociat cu manifestări rituale celtice a fost

recunoscut și evidențiat în literatura de specialitate cu mult timp în urmă (Pârvan 1926, 626; Popescu 1944, 655; Berciu 1970, 84; Zirra 1971, 235).

Este adevărat că în Transilvania, în epoca târzie a fierului, nu întâlnim situații excepționale și spectaculoase precum cele din zona central-europeană, cum ar fi cimitirul de la Monte Tamburino, care include numeroase morminte cu arme, în majoritatea lor, îndoite intenționat (Vitali 2003, 15, 76, 117, 161, 205, 221, 239, pl. 7/2, 4; 68/12-15; 109/14-16; 153/3, 15; 197/2-3; 213/3-4; 231/10-11, 14), sau din zona vest-europeană - de exemplu, depunerea rituală a unor capete tăiate și arme, inclusiv săbii îndoite, de la Cailar-Gard (Roure et al. 2007, 655), sau chiar descoperirea armelor deformate în structuri de locuit non-funerare, cum ar fi în cetatea din... Bourguignon-les-Morey (Dubreucq-Piningre 2005, 674-675, fig. 5/3) sau, în zona scandinavă, cum ar fi depozitul de la Hjortspring care include peste o sută de arme, multe dintre ele deformate intenționat (Buchwald 2005, 188, fig. 276). În ciuda tuturor acestor dovezi, realitatea arheologică a armelor încovoiate din Transilvania merită un studiu detaliat, atâta timp cât există opinii care afirmă că deformarea armelor în context funerar ar trebui considerată o caracteristică specială pentru partea estică a lumii celtice, împreună cu zona padovană (Anastassov 2006, 22).

Totuși, situația armelor încovoiate din Transilvania nu trebuie interpretată ca o situație izolată, ci observată în totalitatea granițelor estice ale lumii celtice, o zonă în care s-au făcut numeroase astfel de descoperiri, cum ar fi în sudul Poloniei, de exemplu sabia La Tene timpurie de la Iwanowice (Pleiner-Scott 1993, 132), Ungaria de Est - sabia încovoiată din mormântul 5 de la Muhi, care indică o datare timpurie la sfârșitul LT B2 (Hellebrandt 1999, 91) -, sau Serbia, unde s-au găsit exemple spectaculoase la Odzaci (Czarnecka 2007, 48-49, fig. 1) sau numeroasele morminte din cimitirul scordiscian de la Karaburma (Todorovic 1972, 30-31, 35, pl. 24/9; 34/4).

În ceea ce privește statisticile de bază, se poate observa că, de-a lungul celor 150 de ani de prezență a lor în Transilvania (inclusiv Crișana și Banatul), până în prezent au fost descoperite aproximativ 70 de cimitire celtice și morminte izolate (Dietrich-Dietrich 2006, 22, fig. 4), un total de aproximativ 500 de morminte (Babes 2000, 135). Din cele mai recente rezultate publicate, 11% din numărul total de morminte conțineau arme, sau 15% din numărul total de morminte cu obiecte funerare (Babes 2001, 516). Aproape jumătate din mormintele cu arme din Transilvania epocii celtice (aproximativ 27 de morminte) conțineau arme îndoite ritualic (rupte sau distruse). Distribuția lor în spațiul celtic transilvănean este uniformă și toate zonele sunt incluse (Pl. 1/1).

În regiunea carpatică interioară a Transilvaniei au fost descoperite zece săbii celtice încovoiate, descoperite în zece morminte de la Aiud, Toarcla, Dipsa, Cristuru Secuiesc, Orosfaia, Silivas și Band. Cu excepția mormântului 2 de la Orosfaia, care conținea o sabie celtică încovoiată din secolul LT Cl târziu (probabil cea mai recentă sabie încovoiată găsită într-un mormânt celtic din Transilvania), o piesă care a fost studiată, documentată și publicată corespunzător (Vaida 2006, 303, fig. 14/7), toate celelalte morminte au fost descoperite în circumstanțe în care detaliile privind rit și ritual sunt rare. În două dintre cimitirele celtice din zona Aiudului (Parc și Podgoria Straub) cel puțin trei morminte

conținând săbii încovoiate (Fig. 2/1, 18) au fost descoperite întâmplător la începutul secolului al XX-lea (Roska 1944, 65, 78, nr. cat. 88 î.Hr., fig. 34/la-b; 35/2; Crișan 1973, 50, nr. cat. 1 î.Hr.). Sabia LT B2 (Ferencz 2007, 74, fig. 2) descoperită în 1912 la Aiud-Parc (Fig. 1/1) este cu siguranță unul dintre cele mai vechi exemple de săbii încovoiate din mormintele celtice din Transilvania.

Sabia încovoiată a fost inclusă și în inventarul funerar al așa-numitelor înmormântări cu car de luptă de la Cristuru Secuiesc-Csurdsoldal (Roska 1933, 359-360, fig. 1/1-la) și Toarcla-Kuhbiichel (Horedt 1944, 189, 191, fig. 1/2-3). Nu avem multe informații despre mormântul de la Toarcla, descoperit întâmplător în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La Cristuru Secuiesc a fost descoperit, de asemenea, întâmplător un mormânt la începutul secolului al XX-lea; sabia încovoiată (Fig. 1/8) pare să fi fost așezată pe vasul mare de ceramică (urnă) în care s-au găsit oasele incinerate și bunurile funerare. În acest caz, se poate clasifica drept o incinerație în urnă ce conține o armă încovoiată ca bun funerar - o asociere destul de rară pentru regiunea și perioada de care ne ocupăm aici.

Un alt mormânt, cu o incinerare într-o urnă ce conținea o sabie celtică îndoită (Fig. 1/5), a fost descoperit întâmplător în inventarul funerar în 1910 la Dipsa-Totenberg (Horedt 1944, 196, 198, fig. 5/8). Este posibil ca acest mormânt să fi făcut parte dintr-un cimitir mai mare, atâta timp cât nu departe de acesta, într-un al doilea mormânt distrus, a fost recuperată o altă sabie îndoită ritualic și ruptă (Fig. 2/4) (Horedt 1944, 198, fig. 5/3).

Săbii îndoite asociate cu alte arme au făcut parte din inventarul presupusului mormânt de la Silivaș (Fig. 1/7), asociate cu sulițe și cuțit de luptă de tip sica (Roska 1944, 66, 78, nr. cat. 96, fig. 38), în timp ce mormântul de la Band-Omlăshegy I Dulasvâr, excavat de Istvan Kovacs în 1906, a fost asociat cu un vârf de suliță (Roska 1944, 64, 78, nr. cat. 80; Lazăr 1995, 57, nr. cat. VIII.lb). În ambele cazuri, la Silivaș și la Band, doar sulițele erau îndoite, restul armelor fiind intacte, fără semne de intervenție sau distrugere.

Există un nucleu nord-vestic marcat în valea Crișurilor și Someșului. Trebuie menționat că descoperirile făcute în această zonă trebuie puse în legătură cu cele din Câmpia Maghiară. Aici, mormintele înregistrate arheologic conținând arme îndoite ritualic - cinci morminte la Pișcolt, două la Sanislău și unul la Tărian - sunt numeroase în comparație cu cele descoperite întâmplător, dar care au fost înregistrate (Curtuiușeni și Săcueni).

La Pișcolt, arme îndoite ritualic - doar săbii (Fig. 1/2, 13) - au fost descoperite în cinci morminte, exclusiv incinerări în gropi, aparținând atât etapelor timpurii ale necropolului - mormântul 36 din orizontul I, mormintele 124, 137 și 207 din orizontul II -, cât și etapei finale - mormântul 155 din orizontul IV - (Nemeti 1988, 54, fig. 4/10; Nemeti 1989,86,87, 103, fig. 8/la-c; 10; 23/3-3a; Nemeti 1992,97, fig. 27/3).

Alte două săbii îndoite ritualic au fost găsite în mormintele 1 și 3 de la Sanislău-Lutărie, ambele incinerări în groapă (Fig. 1/14-15). Aceste arme prezintă urme de contact cu focul (Zirra 1972, 158-159, fig. 4/1, 5; pl. XLIX/1; L/4-5).

O caracteristică distinctă o prezintă mormântul LT Cl 34, cu incinerări în groapă, din cimitirul bi-ritual de la Tărian-Dâmbul lui Ciordaş. Sabia încovoiată din acest mormânt (Fig. 1/3) a fost scoasă din teacă, un caz foarte rar în Transilvania. Teaca de fier, de asemenea încovoiată, a fost plasată în mormânt, deasupra sabiei. Acest mormânt este remarcabil deoarece, pe lângă sabia încovoiată, în inventarul funerar făcea parte şi un vârf de suliţă (Chidioşan-Ignat 1972, 565, pl. 7/3-8) (Fig. 1/10). În schimb, în alte regiuni şi comunităţi celtice această caracteristică este destul de frecventă, aşa cum demonstrează mormintele cu sabia şi teaca împăturite separat din cimitirul deja menţionat de la Monte Tamburino (Vitali 2003, mormintele 55, 72, 89, 118, 126, 135).

Două descoperiri întâmplătoare trebuie menţionate pe lângă această serie importantă de morminte cercetate sistematic, deoarece marchează cadrul cronologic al armelor îndoite din mormintele acestui grup nord-vestic. Sabia ruptă din mormântul descoperit între cele două războaie mondiale la Săcueni-Cărămidărie (Roska 1944, 70, cat. nr. 127) a fost foarte probabil îndoită anterior (Constantiniu 1968, 220, fig. 1-2). Capela tecii conservată (Fig. 1/6) indică o vechime considerabilă a acestei spade, poate chiar sfârşitul LT Bl. Cealaltă limită cronologică (LT Cl final, dacă luăm în considerare fibula din inventarul funerar) este reprezentată de sabia îndoită şi fragmentată (Fig. 1/9) din înmormântarea din carul de incinerare descoperită întâmplător la Curtuiuşeni—jEgetoAegy (Roska 1944, 58, 77, cat. nr. 30, fig. 14/16).

Între aceste două grupuri - Transilvania intracarpatică şi nucleul nord-vestic - se plasează descoperirea de la Derşida-Dealul Temeteului: un mormânt conţinând o sabie îndoită ritualic, precum şi un umbo de scut; aceste piese aparţin cel mai probabil perioadei LT Cl (Nemeti 1992, 110; Nemeti-Lako 1993, 77-78, pl. 2/6-7; 3/4-5).

Un nucleu vestic este situat pe valea inferioară a Mureşului şi în Banat. La Aradul Nou, un vârf de suliţă şi o lamă de sabie, ambele îndoite ritualic şi rupte (Fig. 1/11, 16), au fost descoperite întâmplător printre alte obiecte funerare din unele morminte distruse (Crişan 1974, 41-42, fig. 7/6-7; 8/3, 9). O altă sabie celtică, de trei ori îndoită şi ruptă (Fig. 1/17) a fost descoperită la Pecica (Crişan 1974, 46, fig. 16/1; 17/1-2). De asemenea, o descoperire întâmplătoare este cuţitul îndoit (Fig. 1/12) de la Aluniş (Pădurean 1985, 30, nr. cat. V. b, pl. 8/2a; Luca 2006, 23). Singurele morminte conţinând arme îndoite din Banat care au fost cercetate corespunzător sunt cele din cimitirul de la Remetea Mare. Cel puţin două morminte din acest cimitir conţineau săbii îndoite ca bunuri funerare: mormântul 1, în care au fost descoperite două săbii îndoite, şi mormântul 10 (Rustoiu 2008, 111, fig. 55-56).

Ce tipuri de arme erau îndoite? Printre cele 29 de arme îndoite sau rupte ritualic, săbiile sunt foarte importante, cu aproximativ 26 de exemplare (90%); sabia este inclusă în aproape toate mormintele în categoria celor cu arme îndoite ca obiecte funerare. O numărătoare recentă a săbiilor din Transilvania a scos la iveală un total de 35 de exemplare (Berecki 2008, 54-55, 68, 62) cunoscute din întreaga perioadă a prezenţei celţilor în această zonă, din LT B2a (11 săbii), LT B2b (10 săbii) şi LT Cl (14 săbii). Chiar şi o analiză superficială a acestor cifre relevă faptul că aproape trei sferturi (aproape 75%) din săbiile La Tene din Transilvania erau îndoite, reprezentând un procent semnificativ. Pe locul al

doilea după săbii - dar mult mai puțin numeroase - se află vârfurile de suliță: două exemplare descoperite la Aradul Nou (Crișan 1974, 41-42, fig. 7/6; 8/3) și la Tărian (Chidioșan-Ignat 1972, 565, pl. 7/6). Lista categoriilor

de arme îndoite care se termină cu un cuțit, o descoperire întâmplătoare la Alunis (Padurean 1985, 30, pl. 7/2a), ce ar putea proveni dintr-un mormânt distrus, deși nu există nicio certitudine în această privință (Luca 2006, 23).

Astfel, putem observa existența a trei categorii de arme îndoite în mormintele celtice din Transilvania: sabia, vârful de suliță și cuțitul. Trebuie subliniat faptul că cele trei elemente îndoite nu au fost niciodată găsite asociate în același context sigilat. Doar sabia și sulița (ambele îndoite) sunt asociate într-un singur context: mormântul 34 (incinerare într-o groapă) din cimitirul de la Tarian (Chidiosan-Ignat 1972, 565, pl. 7/3, 6-8). În alte situații, când sabia este plasată în mormânt împreună cu sulița (uneori chiar două sulițe) și un cuțit, doar sabia este îndoită, sulița (sulțile) și cuțitul rămânând intacte. Acest rit funerar poate fi observat în cimitirul de la Piscolt, în cazul mormintelor 36 (Nemeti 1988, 54, fig. 4/8-10), 124 (Nemeti 1989, 86, fig. 8/1-3) și 155 (Nemeti 1992, 97, fig. 27/3-4), toate fiind înmormântări prin incinerare, dar și în alte contexte sigilate: exemple sunt mormintele 1 și 10 de la Remetea Mare (săbii îndoite și vârfuri de suliță intacte, cuțit și umbo: Rustoiu 2008, 111, fig. 55-56), mormântul 2 de la Orosfaia (sabie îndoită și vârf de suliță intact, umbo și chiar un vârf de săgeată: Vaida 2006, 303, fig. 14/7; Ferencz-Vaida 2010). 310-311, pl. 4) toate evidențiind caracterul unic al mormântului 34 de la Tarian.

Nu doar arme îndoite au fost depuse ca bunuri funerare în mormintele de incinerare. Există și alte câteva morminte de incinerare din cimitirele celtice din Transilvania care conțin unelte de uz casnic cu muchie, care au fost îndoite înainte de a fi așezate lângă oasele incinerate. În mormântul 5 (o incinerare într-o groapă) din cimitirul de la Apahida - pe baza ornamentelor găsite în acesta, un mormânt aparținând unei femei -, au fost găsite trei mici cuțite îndoite din fier (Zirra 1976, 135, fig. 5/5-7a). De asemenea, este interesant faptul că mormântul 158 aparține ultimului orizont al cimitirului de la Piscolt (tot o incinerare într-o groapă), în care vârful suliței era intact, dar foarfecele de fier găsite odată cu acesta erau îndoite (Nemeti 1992, 97, fig. 28/5). În alte contexte și culturi, astfel de unelte de uz casnic din fier, puse îndoite în morminte, apar până în perioada romană: mormântul 25, aparținând unei femei, din cimitirul Aiea di Fie (Volser Aicha), datat în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr., conținea un ac îndoit ritualic și rupt (Rosada-Dal Ri 1985, 241, pl. 14/25/432).

Fig. 2. Model de sabie celtică din fier îndoită/pliată în Transilvania: 1. o dată; 2. de două ori; 3. de trei ori; 4-5. de patru ori. 1. Aiud, 2. Piscolt, 3. Tarian, 4. Orosfaia, 5. Remetea Mare. Diverse scări (după Ferencz 2007; Nemeti 1989; Chidiosan-Ignat 1972; Vaida 2006; Rustoiu 2008).

Cum erau îndoite? Răspunsul la această întrebare ar putea fi considerat de mai mică importanță, dar există unele detalii care uneori pot reflecta caracteristici comportamentale bine definite, în special trăsături rituale pentru un anumit grup de oameni. Astfel, în domeniul nostru de interes, sabia este îndoită în mod obișnuit o dată până la trei ori (Fig. 2/1-3). Au fost documentate doar două excepții: în cazul mormântului 2 de la Orosfaia (Fig. 2/4), în care sabia a fost îndoită - de fapt rostogolită - de patru ori (Vaida 2006, 303, fig. 14/7), precum și sabia din mormântul 10 al cimitirului Remetea Mare (Rustoiu 2008, 111, fig. 56/M10) (Fig. 2/5). În cazurile în care teaca era prezentă, sabia și teaca erau îndoite împreună, sabia fiind păstrată în interiorul tecii. Astfel de săbii îndoite în teacă au fost descoperite la Aiud, Band, Curtuiușeni, Orosfaia, Sănișlău și Pișcolt. Există o excepție importantă la Tarian, unde sabia

și teaca erau îndoite separat. În mormântul de incinerare 34 din acest cimitir, chiar lângă oasele incinerate ale morților, a fost așezată mai întâi sabia îndoită de trei ori. Apoi, teaca sa îndoită de patru ori a fost pusă pe sabie (Chidiosan-Ignat 1974, 565, pl. 7/3, 7-8). Alte morminte în care se pare că sabia și teaca au fost probabil îndoite separat sunt cele de la Toarcla și Dersida. În ceea ce privește vârfurile de suliță de la Aradul Nou și Tarian, trebuie spus că acestea au fost îndoite în două jumătăți la mijloc. De fapt, sabia de la Aradul Nou a fost descoperită ruptă în două jumătăți din cauza faptului că fusese îndoită (Crisan 1974, 41-42, fig. 7/6; 8/3).

De ce erau îndoite aceste arme? Evident, aceasta este cea mai dificilă întrebare la care se poate răspunde într-un mod coerent și definitiv. De-a lungul timpului și variind de la un autor la altul, au existat numeroase și variate explicații, fiecare având propriile slăbiciuni. Unele cuprind o viziune profană, explicând îndoirea, îndoirea, ruperea și distrugerea ca fiind datorate unor motive practice: armele lungi, precum săbiile, erau prea mari pentru a încăpea în groapa mormintelor de incinerare. În plus, în acest mod (făcând arma imposibil de folosit prin distrugerea ei în fața tuturor celor care participau la ceremonia funerară) s-ar preveni un posibil jaf al mormântului, unde scopul ar fi să se fure armamentul valoros (Pinter 2001, 56-58). Alte explicații mai elaborate duc la o zonă mai dificil de explorat, deoarece implică comportamente legate de caracterul individual al armelor și elemente de ritual aparținând sferei superstiției (Berecki 2006, 64), precum și de motivații mistice și religioase, investirea armei cu puteri supranaturale și magice. În acest caz, sabia fiind considerată o extensie a brațului războinicului în timpul bătăliei și, prin urmare, făcând parte din corpul său care, împreună cu corpul, era în consecință „ucis” (Rustoiu 2008, 91).

În ceea ce privește cronologia, s-a observat că mormintele datează din LT B2 (sau posibil sfârșitul LT Bl, ca în cazul cimitirului de la Săcueni) până la sfârșitul LT Cl (Curtuiușeni, Orosfaia). Acolo unde au fost documentate și consemnate, ritul funerar al mormintelor având arme încovoiate ca bunuri funerare era întotdeauna incinerarea, de obicei într-o groapă, o caracteristică deja conturată în cazul cimitirului de la Piscolt (Nemeti 1993, 119); deși acest lucru este incert în cazul descoperirilor făcute întâmplător, cum ar fi cele de la Dipșa și Cristuru Secuiesc. Cu toate acestea, în Transilvania armele încovoiate nu sunt niciodată prezente în mormintele de înhumare. Aceasta ar putea fi doar o particularitate

regională, întrucât în alte zone ale Europei celtice, cum ar fi teritoriul boian la sud de râul Po, în jurul Bononiei, mormintele de înhumare cu arme îndoite ca bunuri funerare nu sunt deloc o raritate: de exemplu, mormintele Benacci 121 și 953 din cimitirul din Certosa (Vitali 1992, 141, 292, 285, 288, 294) sau mormântul 89 de la Monte Tamburino (Vitali 2003, 161, pl. 153/3, 15).

În literatura arheologică, îndoirea rituală a armelor depuse în morminte ca obiecte funerare sau în alte contexte ca ofrande este un obicei care aparține exclusiv celților; acesta este un „topos" comun. Deși există majoritatea îndoielilor cu privire la această idee, atâta timp cât geții traci, vecinii sud-estici ai celților din Transilvania, foloseau și ei acest ritual funerar (Pl. 1/2). Arme îndoite au fost descoperite în mormintele geților traci începând cu sfârșitul epocii timpurii a fierului. Arme îndoite ritualic au fost descoperite și în morminte din cimitirul tumulului, incinerările de la Ferigile datând din al doilea sfert al primului mileniu î.Hr. (Fig. 3/1-4): un akinakes în mormântul 1 al tumulului 44, trei cuțite de luptă în mormântul 53 și mormântul 1 al tumulului 4 și vârfuri de suliță în mormântul 136 și „zona T" (Vulpe 1967, 110, 137, 180, pl. 15/4; 17/10-11, 16; 20/9, 12). Cea mai spectaculoasă piesă este sabia de tip akinakes din mormântul 1 al tumulului 44 (Fig. 3/1), care, după ce a fost îndoită de mai multe ori, a fost înțepată în solul antic lângă oasele incinerate ale morților, înainte de construirea tumulului (Vulpe 1967, 133, pl. 15/4). Un vârf de suliță îndoit ritualic a fost găsit într-un alt cimitir aparținând grupului Ferigile cercetat în zona dunăreană, la Eșalnița-Mala (Fig. 3/6), datând din secolele VII-VI î.Hr. (Comori arheologice 1978,79,96, R. 282). Obiceiul depunerii armelor îndoite în morminte poate fi observat în lumea getică de la Dunărea de Jos în secolele IV-III î.Hr. Predominante sunt vârfurile de suliță îndoite ritualic. Acestea sunt prezente atât în mormintele getice obișnuite, precum cele de la Daia (Rădulescu 1966, 265-266, fig. 1-3) (Fig. 3/8) și Plevna (Tabakova-Canova 1964, 46-48, fig. 1-3) (Fig. 3/11), cât și în cele „princiare": mormântul de la Peretu (Fig. 3/7) este un bun exemplu al unei astfel de înmormântări ostentative (Moscalu 1989, 138, fig. 4/9). Vârfurile de suliță încovoiate de la Poroschia (Mirea-Pătrascu 2006, 21, 43, fig. 46) (Fig. 3/10) și Zimnicea (Spanu 2003, 9, n. 41, fig. 8) (Fig. 3/9) făceau probabil parte din inventarul funerar al mormintelor care au fost ulterior jefuite și distruse.

Comparând dovezile arheologice specifice celor două lumi, a celților și a geților, rezultă clar că singura diferență importantă dintre ele este că în comunitățile traco-getice cele mai semnificative arme îndoite sunt sulițele și nu săbiile. Este evident că această selecție nu aparține unui obicei funerar anume, ci mai degrabă unui stil de luptă diferit și unei tradiții diferite.

suită de arme ale războinicilor traci pentru care sulița era prima opțiune. În ciuda acestui fapt, sabia îndoită este prezentă în mormintele traco-getice: akinakesul de la Ferigile a fost deja menționat. În plus, în mormântul 3b2 (un mormânt din cistă construit din lespede care conține o înmormântare de incinerare) din cimitirul de la Enisala a fost descoperită și o sabie de fier îndoită pentru a se potrivi pereților interiori ai cistei (Simion 1971, 110, fig. 27/b; pl. 11). Din punct de vedere cronologic, săbiile îndoite ritual descoperite la Dragoevo (Fig. 3/5) se plasează între descoperirile de la Ferigile și cele de la Enisala; la Dragoevo a

fost descoperită cel puțin o sabie îndoită de tip grecesc, datată în secolul al VI-lea î.Hr., tip care a supraviețuit în lumea getică până în secolul al IV-lea î.Hr. (Mândescu 2010, 175); Totuși, motivul curbării sale rămâne încă neclar (depunere rituală?, loc de cult?, mormânt?) (Bujokliev et al. 1995, 35, cat. nr. 1).

Ar putea fi însă prea ușor să presupunem că celții care au sosit în Transilvania în ultima treime a secolului al IV-lea î.Hr. au împrumutat acest obicei funerar de la populația tracă vecină. Unele opinii mai vechi pe această temă (Berciu 1970, 84) au sugerat această teorie. Dovada că acest lucru nu poate fi susținută este existența unor morminte celtice care conțin arme îndoite ritualic de-a lungul întregii lor mișcări spre est. Sabia de fier cu mânerul caracteristic secolului al IV-lea î.Hr. (Rapin 1999, 51, fig. 8/1) și lama îndoită de două ori, descoperită la Szendro, despre care se știe de mult timp (Parvan 1926, 436, fig. 322), este o dovadă că în perioada La Tene timpurie celții orientali își îndoiau ritualic săbiile.

Un alt grup de morminte în care au fost găsite arme îndoite în Transilvania aparține orizontului postceltic și se extinde până în valea Mureșului mijlociu (PL 1/3). În toate cazurile în care a fost consemnat ritul funerar, acesta este incinerarea. Primele morminte discutate în acest context aparțin cu siguranță orizontului supraregional și supraetnic denumit convențional Coloanele Padea-Panagjurski (secolele II-I î.Hr.), în care dacii au jucat un rol important. De remarcat sunt mormintele (probabil două la număr) de la Teleac, din care au fost recuperate un vârf de suliță și o sica (Fig. 4/1-2), ambele îndoite ritualic (Moga 1982, 87-91, fig. 1-2). De asemenea, trebuie menționat mormântul de la Blandiana, unde vârful de suliță era intact, neafectat de intervenția ritualică, în timp ce pumnalul de tip sica părea a fi îndoit intenționat (Fig. 4/3). Chiar dacă dovezile îndoirii intenționate a acestui pumnal ar putea fi puse la îndoială, există dovezi suplimentare că un zăbală de fier a fost cu siguranță îndoit ritualic în mormântul de la Blandiana (Ciugudean 1980, 428, fig. 3) (Fig. 4/4). Îndoirea pronunțată a elementului central al acestui zăbală nu poate fi accidentală. Mormântul descoperit la Ighiu în 1885 aparține probabil aceleiași categorii ca și cele două morminte menționate anterior, deoarece în vasul de ceramică folosit ca urnă funerară a fost plasat un vârf de suliță din fier îndoit (Moga-Ciugudean 1995, 110, nr. cat. 93.3).

Fig. 4. Arme din fier îndoit în Transilvania post-celtică. 2-3 sica; 1. vârf de suliță; 5. sabie; 4. zăbală. 1-2. Teleac, 3-4. Blandiana, 5. Craiva. Diverse solzi (după Rustoiu 2008; Popa 2008).

Îndoirea armelor depuse în mormintele de la orizontul Padea-Panagjurski Kolonii era un obicei frecvent în întreaga zonă dunăreană de ambele maluri ale fluviului, astfel încât descoperirile din Transilvania, deși periferice, nu se deosebesc de mormintele din nucleul nord-balcanic.

Într-un orizont cronologic mai timpuriu (mijlocul/a doua jumătate a secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea), corespunzător LT Cl și tranziției către LT C2, și mai evident mai ales la sud de Dunăre, au fost găsite exclusiv săbii încovoiate care ne amintesc de caracteristicile lumii celtice. Sabia încovoiată dintr-un mormânt de războinic de la Plovdiv, din cimitirul elenistic din Philippopolis (Megaw 2004, 100) este un bun exemplu. Deși au fost descoperite în complexe târzii, săbiile îndoite din mormintele de la Ruse (Anastassov 2007, 169, 171, pl. 2), Kazanlâk (Getov 1962, 41-42), Novo Selo (Anastassov 2006, 29, pl. 2), Kamburovo (Nicolăescu-Plopșor 1948, 31) și tumulul nr. 6 de la Kâlnovo (Bujokliev et al. 1995, 36, cat. nr. 6) completează imaginea de ansamblu. Există săbii încovoiate și la nord de Dunăre, în Oltenia, de exemplu la Perișor (Zirra 1971, 234, n. 303), Turnu Severin (Nicolăescu-Plopșor 1948, 29, pl. IV/13), Dobrosloveni (Nicolăescu-Plopșor 1948, 24, pl. V/12), Sărata (Bondoc 2011, 291, fig. 1/1), mormântul 1 de la Corlate (Nicolăescu-Plopșor 1948, 22, pl. II/l). O sabie încovoiată similară a fost găsită în mod ciudat pe litoralul pontic, în cimitirul de la Callatis, într-un mormânt considerat a fi al unui războinic mercenar (Rustoiu 2000, 277-279, fig. 1/1).

Numeroase morminte de incinerare sunt înregistrate în Oltenia (LT C2/începutul LT DI) unde vârful de suliță îndoit ritualic, care prezintă de obicei urme de contact cu focul, este singura armă dintre obiectele funerare: Gruia (Zirra 1971, fig. 21/10; Sîrbu 1993, 77), Slatina-Cnșan (Sîrbu 1993, 78), Călărași (Nicolăescu-Plopșor 1948, 18, pl. 1/4) și mormântul 2 din cimitirul de la Corlate (Nicolăescu-Plopșor 1948, 22-23, pl. II/5) etc.

Asocierea dintre sabie și suliță, ambele îndoite, a fost atestată în mormintele de la Balta Verde (Sîrbu 1993, 78) și Gogoșița (Nicolăescu-Plopșor 1948, 25, pl. IV/2, 4-5). În alte cazuri, sulița îndoită este asociată cu o sica, de asemenea îndoită. Printre mormintele de acest tip se numără cele de la Rastu (Tudor 1968, 517-520, fig. 1-3; Sîrbu 1993, 79, fig. 18; Borangic 2009, 48-49, cat. nr. 21-23) și Dubova (Spânu 2002, 84, fig. 1/2-3).

Deși rareori, există cazuri în care întregul ansamblu a fost ars și îndoit ritualic înainte de a fi pus în mormânt. O astfel de înmormântare de incinerare este cea de la Cornești, unde au fost descoperite o sabie, o sica, un vârf de suliță și un umbo de scut, toate distorsionate și prezentând urme de arsură (Popescu 1963, 408, 410, fig. 1-4; Sîrbu 1993, 78). După cum se poate observa, majoritatea înmormântărilor care conțin arme îndoite ritualic din Oltenia sunt morminte izolate, dar există un cimitir notabil la Turburea-Spahii, unde nouă morminte din totalul de 29 conțineau arme (săbii, cuțite, sulițe), majoritatea arse și îndoite sau rupte (Babeș 2000, 137).

Este cert că Oltenia prezintă o mulțime de analogii viabile pentru mormintele cu arme încovoiate de la Teleac, Blandiana și Ighiu. Din păcate, la fel ca mormintele din Transilvania, majoritatea armelor descoperite în mormintele din Oltenia datează din secolele II-I î.Hr. - aproximativ 30 de locații, conform unui studiu recent (Babeș 2000, 137) - sunt descoperiri întâmplătoare, fără informații complete despre mormântul lor.

Există indicii care susțin ideea că, începând cu secolul al II-lea î.Hr., această apariție a obiceiului de a îndoi armele și de a le pune în morminte este înregistrată pe o suprafață

mult mai mare a Europei. Astfel, situația din Dunărea de Jos și din Transilvania este similară cu cea din Bazinul Po-Este (zona celtică a veneților), unde începând cu secolul al II-lea și de-a lungul secolului I î.Hr. incinerarea este generală, iar săbiile așezate în mormânt sunt îndoite ritualic. Ansamblul este completat de vârful de suliță și umbo-ul scutului. Anterior, în mormintele mai vechi găsite în această regiune, toate fiind înhumări, sabia era așezată intactă pe partea dreaptă a războinicului decedat (Capuis 1993, 227, 231-232).

Revenind din nou la situația din Transilvania, ne vom concentra asupra ultimelor două morminte care conțin arme îndoite, aparținând perioadei preromane. Acestea sunt înmormântări dacice datate în secolul I î.Hr. Ambele sunt situate în apropierea a două importante centre de putere dacice, Cugir și Craiva. Unul dintre cele patru morminte tumulare de pe versantul sud-vestic al cetății de la Cugir (tumulul IV, un mormânt de incinerare) conținea, pe lângă o sica intactă, un vârf de suliță îndoit ritualic (Crișan 1980, 82; Sîrbu 1993, 72; Popa 2004, 116). Multe arme și articole de echipament războinic au fost descoperite și în tumulurile II și III dintr-un grup de la Cugir (Popa 2004, 115, pl. 11-12/9-10). Cu toate acestea, nu avem suficiente dovezi pentru a stabili dacă alte arme găsite aici, cu excepția suliței din tumulul IV, au fost îndoite ritualic. În ceea ce privește sabia îndoită și ruptă în trei fragmente de la Craiva (Fig. 4/5), trebuie spus că aceasta aparține unui ansamblu de piese (probabil inventarul unui mormânt) descoperite întâmplător la poalele Pietrei Craivii, pe vârful căruia se află cetatea dacă. Multă vreme această sabie a fost considerată a face parte din bunurile funerare dintr-o înmormântare celtică (Roska 1944, 60, cat. nr. 51, fig. 23/1-3; Crișan 1973, 55, cat. nr. 16), dar un studiu recent a dovedit convingător că, deși aparținea unui tip celtic, această sabie făcea parte dintr-un inventar funerar al unei înmormântări dacă din secolele II-I î.Hr. și, prin urmare, era strâns legată de cetatea situată în vecinătate (Popa 2008, 357-365, pl. 2/1).

Situația mormintelor cu arme încovoiate, amplasate lângă marile centre de putere de la Cugir și Craiva, nu este excepțională în lumea getică și dacă. Astfel de morminte sunt atestate și în afara Transilvaniei. Astfel, lângă marea davă de la Popești, situată la sud de Carpați, o sabie împăturită în două a fost așezată într-un mormânt de incinerare sub tumulul 4 (Vulpe 1976, 201, fig. 13; Sîrbu 1993, 73, fig. 10/4). Pe partea de nord a teritoriului dac, în cele două cimitire, Serednij Gunok și Chellenica, situate lângă importantul centru fortificat Mala Kopanja, au fost descoperite numeroase morminte de incinerare ale unor războinici din mijlocul și a doua jumătate a secolului I î.Hr.; Obiectele lor funerare includeau o varietate de arme - îndoite ritualic: sica, săbii, vârfuri de suliță (Kotygoroshko 2009, 281-283, fig. 2/1; 3/2; 4/2-3).

Astfel de înmormântări de războinici conținând arme îndoite ritualic sunt relativ numeroase în cultura cu o componentă dacă importantă situată în valea superioară a Nistrului (zona așa-numitei culturi Lipitsa) și bazinul superior al râului Tisa. Cel mai relevant factor privind cultura Lipitsa este reprezentat de cimitirul de la Zvenigorod-Goeva Gora, unde predomină mormintele plate de incinerare. Elementele dacice predominante se amestecă cu elementele Przeworsk, așa cum demonstrează formele ceramice. Există trei morminte de incinerare în acest cimitir (datate în secolul I d.Hr.) care conțin arme îndoite

ritualic: mormintele 8 (o sabie îndoită lângă un vârf de suliță intact), 15 (sub urnă, un vârf de suliță înțepat)

în pământ și o sabie îndoită, în timp ce în urnă s-a găsit un cuțit de luptă îndoit) și 16 (un vârf de suliță îndoit) (Șciukin 1989, 283-284, pl. 11/8, 13; Sirbu 1993, 80, fig. 19/2, 14; 20/23). În aceeași zonă se aflã mormântul dacic de la Lucha (secolul I d.Hr.) care conține un vârf de suliță îndoit (Șciukin 1989, 282). Pe de altă parte, în zona bazinului superior al râului Tisa este atestată, începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr., o cultură arheologică creată printr-un amestec de etnii și populații (daci, celți, elemente de Przeworsk). Aici, în cimitirul de la Zemplin (sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. până în prima jumătate a secolului al II-lea d.Hr.), o sabie îndoită ritualic a fost plasată în mormântul 128 (Sirbu 1993, 81, fig. 22/4).

Revenind la cazul Transilvaniei în perioada post-celtică, în cele cinci situri care includ descoperiri de morminte conținând arme îndoite ritualic, au fost găsite cinci (sau șase) astfel de arme (trei vârfuri de suliță, una sau două sica și o sabie) și, de asemenea, un făgaș. Raportul dintre săbii și sulițe, comparativ cu epoca celtică, este acum inversat. Raportul de 3:1 din epoca post-celtică sugerează, desigur, o schimbare radicală a armelor preferate și a importanței fiecărui element de armă. Și mai mult decât atât, predominanța vârfurilor de suliță îndoite amintește de obiceiurile lumii tracice, astfel încât este ușor de dedus care au fost condițiile și influențele care au înconjurat această nouă modă în armament.

O scurtă prezentare a obiceiurilor funerare din Europa barbară din secolele al II-lea î.Hr. și al II-lea d.Hr. relevă nu doar faptul că celții și dacii își îndoiau ritualic săbiile ca parte a ritualului funerar, ci mai ales populațiile germane din nord. Exemplele ar putea fi urmate în Scandinavia, unde sunt atestate chiar morminte care conțin seturi duble de arme (săbii) îndoite ritualic, precum cele situate lângă Langa, în insula Fyn (patru săbii îndoite) sau mormântul 2 de la Ovre Aleback, în Öland (Czarnecka 2007, 53, fig. 5).

La sud de aceasta, în cultura Oksywie, de la mijlocul secolului al II-lea, săbiile îndoite ritualic reprezintă o prezență obișnuită în inventarul funerar, așa cum este reprezentat de mormintele de la Warszkowo, Buczek, Oleszno, D^bczina (Shchukin 1989, pl. 13/III.27, 37,43; 14/15, 31); uneori, pe lângă săbiile îndoite, se găseau și vârfuri de suliță, de asemenea deformate, distruse, ca în mormintele de incinerație de la Gdańsk Nowolipki și Bolszewo sau în mormântul 1/1883 din cimitirul din Rzqdz (Czarnecka 2007, 53, fig. 4).

Am menționat deja preferința elementelor etnice ale culturii Przeworsk pentru „uciderea” rituală a armelor, în special a săbiilor (Liana 1968, 381-383). Astfel, am observat armele distruse în morminte constând în incinerarea într-o groapă; acest tip de obiect funerar este documentat încă din primele faze ale acestei culturi, în timpul LT C2 (Șciukin 1989, 41, 46, pl. 8/11). Această caracteristică s-a menținut pe întreaga perioadă a culturii Przeworsk, chiar și la începutul secolului al III-lea d.Hr. plasarea săbiilor îndoite în morminte era încă „la modă” (Șciukin 1989, 28). Un exemplu spectaculos este inventarul mormântului de la Kortynca, datând din faza avansată a culturii Przeworsk (LT D2): două săbii în teacă îndoite ritualic, de asemenea, două vârfuri de suliță îndoite și alte arme intacte (Czarnecka 2007,

51, fig. 3). În Bazinul Vistulei, în mormintele Grupului Chelmno situate la interfața culturilor Przeworsk și Oksywie, sunt prezente și săbii încovoiate (Șciukin 1989, pl. 13/11.14), așadar și în orizontul Grossromstedt-Kronwinkl, LT D2, la mijlocul secolului I î.Hr. (Șciukin 1989, 265, pl. 4/15). Mai spre sud, mai aproape de regiunea care ne-a preocupat principal în acest articol, o sabie încovoiată plasată în mormânt a fost găsită în zona culturii bastarniene Poienești-Lukasevka, în mormântul 29 din cimitirul de la Borosești (Babe? 1993, 114, 186, Taf. 5/cd).

Lumea romană provincială era, de asemenea, familiarizată cu aceste practici funerare. Într-un mormânt de incinerare de la Neeritter, în Olanda, aparținând probabil unui veteran al unei unități auxiliare, înmormântat conform ritualului local și datat în secolul I d.Hr., sabia era îndoită intenționat (Roymans 1996, 35, 105, cat. nr. 23, fig. 9). În valea Rinului mijlociu și inferior, în teritoriile în care au trăit batavi, cugerni și treveri în secolele I-II d.Hr., o mulțime de arme romane îndoite și distruse (gladii, coifuri) au fost depuse în locuri de cult precum cel de la Empel (Roymans 1996, 35).

Îndoirea rituală a armelor puse în morminte se dovedește a fi un obicei al ritualurilor funerare, extins în diverse regiuni pe o perioadă considerabilă de timp, așa cum este reprezentat în diverse culturi. Mult mai târziu decât cadrul cronologic considerat aici, când atât celții, cât și tracii părăsiseră scena istoriei balcanice, săbiile îndoite sunt încă atestate sporadic în inventarul funerar al mormintelor diferitelor popoare care au populat zone întinse din această zonă.

O sabie îndoită ritualic face parte din ansamblul mormântului de înmormântare 169 de la Mihalașeni (cultura Santana de Mureș-Cerneahov). Prezența sabiei îndoite pe partea dreaptă a mortului de la Mihalașeni, un bărbat cu trăsături nordice, a fost considerată o reminiscență a culturii vandale (Sovan 2009, 196). Nici sarmații nu erau complet străini de acest ritual. Acest lucru este dovedit de mormântul de la Vaskiit (datând din secolele IV-V d.Hr.), care conține o sabie de fier cu două lame îndoite ritualic.

(Muscalu 2009, 197, fig. 7/4). Ritualul era îndeplinit și de gepizi. Săbii îndoite ritualic au fost descoperite în mormintele gepidiene de la Artand-Nagyfarkasdomb (a doua jumătate a secolului al V-lea), precum și în unele morminte din cimitirul de la Csongrad (Bierbrauer 2006, 180, fig. 8/3). Asemenea evenimentelor dintr-o poveste fără sfârșit, există exemple similare în Evul Mediu: îndoirea sabiei era o practică rituală îndeplinită de franci și allamani, dar și sporadic de maghiari (Pinter 2001, 53).

Dietrich-Dietrich Dietrich, L.-Dietrich, O., Locuirea celtică din Transilvania, Banat și Crișana (Stadiul actual al

Ferencz-Vaida 2010 Ferencz, IV-Vaida, DL, Middle La Tene vârfuri de săgeată din Transilvania, IN: Berecki, S.

Kotygoroshko 2009 Kotygoroshko, V., Sicas of mala Kopanja, IN: Cândea, I. (ed.), The Thracians and Theirs Neigh-

Pleiner-Scott 1993 Pleiner, R.-Scott, B.G., Sabia celtică, Oxford.

Rapin 1999 L'armement celtique en Europe: Chronologie de son évolution technologique du Ve au Ier s.

av. J.-C., Gladius, 19, 33-67.

Radulescu 1966 Radulescu, Gh., Mormintele de la Daia si Puieni - raionul Giurgiu, RevMuz, 3, 3, 265-266.

Rosada-Dal Ri 1985 Rosada, G.-Dal Ri, L., Tires and Aica. Necropola romană, Verona.

Roska, M., Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dép. d'Odorhei, Dacia, 3-4, 359-361.

Roska, M., A keltâk Erdélyben, Kôzlemények Kolozsvâr, 4, 53-80.

Roure, R. și colaboratorii, Brațe și capete tăiate la Cailar (Gard): Primele elemente de reflecție asupra unei depuneri rituale în Galia mediteraneană, IN: Barral, Ph.-Dubigny, A.-Dunning, C.-Kaenel, G.-Roulière-Lambert, M.-J. (eds.), Alocarea fierului în arcul jurasic și la marginile sale: depozite, locuri sacre și teritorialitate în epoca fierului: lucrările celui de-al 29-lea simpozion internațional AFEAF, Bienne, cantonul Berna, Elveția, 5-8 mai 2005, II, Besançon, 655-655.

Roymans, N., Sabia sau plugul. Dinamica regională în romanizarea Galiei Belgiene și a zonei Renaniei, IN: Roymans, N. (ed.), De la sabie la plug. Trei studii asupra celei mai vechi romanizări a Galiei de Nord, Amsterdam, 9-126.

Rustoiu, A., Mercenari „barbari" în Histria și Callatis în secolul al II-lea. În a.Chr. Interpretări arheologice și istorice, Istros, 10, 277-288.

Rustoiu, A., Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești, Cluj-Napoca.

Shchukin, M. B., Rome ant the Barbarians in Central and Eastern Europe. 1st century BC- 1st century AD, I-II, Oxford.

Simion, G„ Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala, Peuce, 2, 63-129.

Sîrbu, V., Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Galați.

Spânu, D., Un mormânt de epocă târzie Latene de la Dubova, SCIVA, 52-53, 2001-2002, 83-132.

Spânu, D., Un posibil inventar funerar Latene târziu din zona Porțile de Fier, Ea-online, june, at www.archaeology.ro.

Șovan, O. L., Necropola de tip Sântana de Mureș-Cernjacov de la Mihălășeni (județul Botoșani), Târgoviște.

Tabakova-Canova Tabakova-Canova, G., Novi nahodki v Plevenskija muzej, Arheologija, 4, 4, 46-52. 1964

Todorovic, J., Praistorijska Karaburma, Beograd.

Tudor, E., Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu, SC1V, 19, 3,517-526. •

Vaida, D. L., Celtic finds in North-East Transylvania (IVth—IInd centuries B.C.), IN: Sîrbu, V-Vaida, D. L. (eds.), Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, Cluj-Napoca, 295-323.

Vitali, D., Tombe e necropoli galliche di Bologna e territorio, Bologna.

Vitali, D., La necropoli di Monte Tamburina a Monte Bibele, I-II, Bologna.

Vulpe, A., Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică, București.

Vulpe, A., Le nécropole tumulaire gete de Popești, Thraco-Dacica, 1,193-215.

Zirra, V, Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien, Dacia, N. S., 15, 171-238.
Zirra, V, Noi necropole celtice în nord-vestul României (Cimitirele birituale de la Sanislău și Dindești), StCom Satu Mare, 2, 151-205.

Zirra, V, La nécropole La Tène dApahida. Nouvelles considérations. Dacia, N. S., 20, 129-165.

List of figures

Fig. 1. Bent iron weapons in the Celtic Transylvanian area. 1-9, 13-18. swords; 10-11. spearheads; 12. knife. 1 and 18. Aiud, 2 and 13. Pi;colt, 3 and 10. Tarian, 4 and 5. Dip^a, 6. Sacueni, 7. Siliva?, 8. Cristuru Secuiesc, 9. Curtuiujeni, 11 and 16. Aradul Nou, 12. Alunis, 14 and 15. Sanislau, 17. Pecica. Various scales, (after Ferencz 2007; Nemeti 1989; Chidiosan-Ignat 1972; Horedt 1944; Constantiniu 1968; Roska 1944; Crisan 1974; Padurean 1985; Zirra 1972).

Fig. 2. Pattern of bent/folded Celtic iron sword in Transylvania: 1. once; 2. twice; 3. three times; 4-5. four times. 1. Aiud, 2. Pi§colt, 3. Tarian, 4. Orosfaia, 5. Remetea Mare. Various scales (after Ferencz 2007; Nemeti 1989; Chidiosan-Ignat 1972; Vaida 2006; Rustoiu 2008).

Fig. 3. Bent iron weapons in the Thracian area. 2,4,6-11. spearheads; 1, 5. swords; 3. knife. 1-4. Ferigile, 5. Dragoevo, 6. E^alnita, 7. Peretu, 8. Daia, 9. Zimnicea, 10. Poroschia, 11. Pleven. Various scales (after Bujokliev et al. 1995; Comori arheologice 1978; Moscalu 1989; Radulescu 1966; Spanu 2003; Mirea-Patrascu 2006; Tabakova-Canova 1964).

Fig. 4. Bent iron weapons in the post-Celtic Transylvania. 2-3 sica; 1. spearhead; 5. sword; 4. bit. 1-2. Teleac, 3-4. Blandiana, 5. Craiva. Various scales (after Rustoiu 2008; Popa 2008).

List of plates

Pl. 1. 1. Distribution map of the graves with destroyed weapons as grave goods in Transylvania, Crisana and Banat (4<h_2nd centuries BC). 1. Aiud, 2. Alunis, 3. Aradul Nou, 4. Band, 5. Cristuru Secuiesc, 6. Curtuiu?eni, 7. Dersida, 8. Dip$a, 9. Orosfaia, 10. Pecica, 11. Piscolt, 12. Remetea Mare, 13. Sanislâu, 14. Sàcueni, 15. Silivaç, 16. Tarian, 17. Toarcla; 2. Distribution map of the bent weapons in Thracian world (6th—3rd centuries BC). 1. Daia, 2. Dragoevo, 3. Enisala, 4. Esalnita, 5. Ferigile, 6. Peretu, 7. Pleven, 8. Poroschia, 9. Zimnicea; 3. Distribution map of the graves with bent weapons as grave goods in post-Celtic Transylvania (2nd— 1st centuries BC). 1. Blandiana, 2. Craiva, 3. Cugir, 4. Ighiu, 5. Teleac.

Plate 1.1. Distribution map of the graves with destroyed weapons as grave goods in Transylvania, Crisana and Banat
(4*-2nd centuries BC). 1. Aiud, 2. Alunis, 3. Aradul Nou, 4. Band, 5. Cristuru Secuiesc, 6. Curtuiuseni, 7. Dersida,
8. Dipsa, 9. Orosfaia, 10. Pecica, 11. Piscolt, 12. Remetea Mare, 13. Sanislâu, 14. Sàcueni, 15. Silivas, 16. Tàrian, 17. Toarcla;

Distribution map of the bent weapons in Thracian world (6th-3rd centuries BC). 1. Daia, 2. Dragoevo, 3. Enisala,
4. Esalnita, 5. Ferigile, 6. Peretu, 7. Pleven, 8. Poroschia, 9. Zimnicea; 3. Distribution map of the graves with bent weapons
as grave goods in post-Celtic Transylvania (2nd-lst centuries BC). 1. Blandiana, 2. Craiva, 3. Cugir, 4. Ighiu, 5. Teleac.

Celţii şi populaţiile indigene din
bazinul carpatic de sud.

STRATEGII DE COMUNICARE INTERCOMUNITARĂ

Aurel RUȘTOIU

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România aurelrustoiu@yahoo.com

Cuvinte cheie: celți, comunități indigene, cimitire, identitate comunitară, colonizare, Bazinul Carpatic

În anul 335 î.Hr., Alexandru cel Mare a purtat o campanie împotriva tribalilor. Evenimentele au fost relatate de Ptolemaios, fiul lui Lagos, viitorul rege al Egiptului, care l-a însoțit pe regele macedonean în expediție. Informațiile furnizate ar fi una dintre sursele operelor lui Arrian și Strabon. Potrivit autorilor clasici, Alexandru cel Mare i-a urmărit pe tribali până la Dunăre, undeva în valea Moravei (vezi Medelet 1982; contra Vulpe-Zahariade 1987, 98,115, n. 27; Vulpe 2001,458, care propune o locație pe Dunăre, în aval de Porțile de Fier). Tribalii, conduși de regele Syrmos, au căutat refugiu pe o insulă a fluviului. În timp ce se opuneau atacurilor sale, regele macedonean a traversat Dunărea într-o ofensivă militară de o zi și i-a învins pe geți de pe malul stâng. Această demonstrație de forță a avut succes, întrucât, la întoarcerea în tabăra de pe malul drept al Dunării, Alexandru cel Mare i-a primit pe trimișii popoarelor din zonă cu care a schimbat jurăminte de prietenie și alianțe.

Arrian (1.4.6-8) consemnează: „Acolo [în tabăra lui Alexandru] au sosit soli atât din triburile libere care locuiau pe malurile Istrosului, cât și din Syrmos, regele Triballilor; au venit soli chiar și de la celți, care locuiesc în jurul Golfului Ionic... El (Alexandru) s-a împrietenit cu toți, luând și dând jurăminte. I-a întrebat pe celți de ce lucru omenesc se temeau cel mai mult, crezând că îi vor spune el însuși - deoarece faima lui mare i-ar fi ajuns chiar și mai departe. Dar răspunsul celților i-a spulberat așteptările. Într-adevăr, deoarece locuiau la mare distanță de Alexandru - iar pământul pe care îl ocupau era greu accesibil - văzând că acesta pleca în alte locuri, au răspuns că nu se temeau de nimeni, decât dacă cerul ar putea cădea vreodată peste ei. Alexandru i-a numit prieteni, i-a făcut aliați și i-a trimis acasă, adăugând doar atât: celții sunt povestitori.”

Această relatare coincide cu cea păstrată la Strabon (VII.3.8 - C 301): Alexandru „a primit daruri de la popoarele de acolo și de la Syrmos. Ptolemaios, fiul lui Lagos, spune că în această expediție, celții, care locuiau în jurul Adriaticii, i s-au alăturat lui Alexandru în scopul stabilirii prieteniei și ospitalității. Regele i-a primit cu amabilitate și i-a întrebat - în timp ce beau - ce anume le era cel mai frică, crezând că el însuși îi va spune. Dar ei au răspuns că nu se tem de nimeni; se tem doar că cerul ar putea cădea peste ei”.

Dincolo de aspectele anecdotice, aceste rapoarte ilustrează, pe de o parte, faptul că zona menționată era locuită de comunități locale și „migratoare” cu trăsături identitare și structuri de putere bine definite - suficient de bine delimitate pentru a fi recunoscute ca atare de observatorii străini, cum ar fi, de exemplu, macedonenii - și, pe de altă parte, un întreg set de principii, standarde și proceduri diplomatice care reglementau

relațiile și comunicarea dintre aceste comunități, chiar dacă de pe poziții de forță diferite. Dacă tribalii, geții și alte populații, care nu sunt menționate în mod specific în lucrări, explică imaginea de ansamblu a comunităților indigene din zonă, „celții din jurul Golfului

Ionic” definesc grupul de comunități occidentale care, în urma evenimentelor din 335 î.Hr., vor coloniza sudul Bazinului Carpatic.

Primul obiectiv al acestui studiu este de a reconsidera o serie de date arheologice privind contactele de la începutul epocii fierului târzii ale comunităților locale din sudul Bazinului Carpatic cu comunitățile La Tène din regiunea alpină estică și Transdanubia. În al doilea rând, își propune să analizeze informațiile arheologice privind colonizarea celtică a sudului Bazinului Carpatic și interacțiunea cu comunitățile locale. În cele din urmă, își propune să clarifice modalitățile prin care noile comunități s-au format în urma amestecului dintre coloniști și băștinași, prezentând caracteristici culturale La Tène, care au interacționat cu populațiile vecine din regiunile nordice ale Balcanilor sau est-mediteraneene.

Regiunea sudică a Bazinului Carpatic înainte de colonizarea celtică

Analiza descoperirilor funerare din bazinul Dunării mijlocii indică faptul că în timpul LT Bl (primele două treimi ale secolului al IV-lea î.Hr.) comunitățile „celtice” au avansat din regiunile Austriei Inferioare spre est de-a lungul râului (Fig. 1), ocupând teritorii în nordul Transdanubiei, sud-vestul Slovaciei, precum și zona lacului Balaton (Jerem 1986; Szabo 1992, 13-23). Contextele funerare aparținând acestor grupuri ilustrează conservarea anumitor elemente de rit și ritual, precum și a inventarelor de tip La Tene - ocazional amestecate cu elemente locale - specifice zonei de origine.

Fig. 1. Hartă de distribuție a mormintelor timpurii de la La Tène în Bazinul Carpatic. Triunghiuri albe - cimitire LT A; triunghiuri negre - cimitire LT Bl; pătrate negre - fibule de tip LT Bl (orizontul pre-Duchcov) descoperite în morminte indigene din sudul Bazinului Carpatic și din nord-vestul Balcanilor (după Jerem 1986 și Popovic 1996). Vezi Anexa 1.

În aceeași perioadă, bunurile funerare din partea de sud a Bazinului Carpatic includ obiecte de podoabă și accesorii vestimentare originare din mediul alpin estic La Tene (Pl. 1). Acestea cuprind în special fibule specifice orizontului pre-Duchcov - fibule, printre alte variante, cu piciorul în formă de cap de pasăre acvatică sau cu nod - precum și diverse tipuri de brățări (Popovic 1996, 105-112). Acesta este cazul, de exemplu, al anumitor fibule găsite la Szentlorinc, Velika (Pl. 1/1-12), Donja Dolina (Popovic 1996, 105-110; Jerem 1968, 184: Szentlorinc; Majnaric-Pandzic 1996, fig. 1-3: Velika, Donja Dolina; Dizdar-Potrebica). (Popovic 1996, 106, fig. 3/7; Majnaric-Pandzic 1996, fig. 2; Dizdar-Potrebica 2002, pl. 2/6). Toate aceste obiecte provin din morminte atribuite comunităților locale „iliriene” și demonstrează comerțul diversificat dintre cele două zone culturale. În plus, o serie de fibule descoperite mai la sud, în partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice, au fost produse în ateliere locale. Acestea păstrează trăsăturile morfologice ale fibulelor La Tene, însă o serie de detalii au fost modificate pentru a se potrivi cerințelor simbolice ale comunităților indigene. De exemplu, în cazul fibulelor zoomorfe, ornamentul în formă de cap de pasăre acvatică a fost înlocuit cu reprezentări ale unui cap de șarpe (Popovic 1996, 111-114, 121).

Fig. 2. Hartă de distribuție a broșelor zoomorfe (cu capete de grifon stilizate). Vezi Anexa 2.

Până la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr., primele fibule aparținând orizontului Duchcov s-au răspândit spre sud. Acestea au fost descoperite și ca descoperiri asociate aparținând comunităților indigene (Popovic 1996, 115-120). Tezaurul Curug, compus din bijuterii din argint specifice Balcanilor, conținea și o fibulă de bronz (Pl. 2/1) de tip Duchcov timpuriu (Tasic 1992, 10-12, fig. 5, 51-55; Ljustina 2010, 61, pl. 3-4). Cu alte cuvinte, această fibulă era încorporată într-un ansamblu de ornamente vestimentare specifice comunităților locale (Pl. 2). Circumstanțe similare se întâlnesc și în cazul fibulelor zoomorfe (Szabo 1974; Binding 1993, 39-40, 160, tipul 22, lista 25, pl. 38/7-9; 39/3-9; 40/1; Rustoiu 2008a, 118-119, fig. 58: hartă de distribuție). Piciorul acestor fibule este inelar și ornamentat cu un cap de dragon sau grifon stilizat, cu gura larg deschisă. Aceste fibule erau purtate de obicei în perechi și unite printr-un lanț de bronz sau fier. Ocazional, perechea de fibule este formată dintr-o piesă cu ornament zoomorf și o alta de tip Duchcov (ca în cazul descoperirii de la Szentendre). Perioada de utilizare a acestor tipuri corespunde celui de-al doilea secol...

jumătatea secolului al IV-lea î.Hr. și începutul secolului următor. Aceste fibule sunt produsul unuia sau mai multor ateliere situate în nordul Transdanubiei (Fig. 2). Au fost distribuite spre sud, până în Sava (Donja Dolina) și în zona Dunării (Kostolac, Banjska Stena), o piesă fiind înregistrată în nordul Bulgariei. Alte piese provin din sud-vestul României, de la Pecica și dintr-o înmormântare incinerativă nepublicată de la Timișoara-Cioreni (vezi o scurtă notă în Medelet-Bejan 1983). Aceasta din urmă este relevantă, deoarece indică modalitățile prin care piesele La Tène au fost integrate într-un ansamblu vestimentar indigen.

Printre obiectele funerare s-au numărat două fibule zoomorfe din bronz (Pl. 3/3-4), o brățară fragmentară din bronz (Pl. 3/2), o altă brățară din sârmă de argint răsucită (Pl. 3/1) și o parte dintr-un brâu astragal deformat de rugul funerar (Pl. 3/5-6). Urna, păstrată doar sub formă de cioburi, este un vas lucrat la roată, cel mai probabil biconic, cu umărul ornamentat cu linii incizate și cercuri ștanțate, așezate în ghirlande (Pl. 3/7). Un bol lucrat manual, descoperit în același mormânt, a fost cel mai probabil folosit ca și capac de urnă (Pl. 3/8). Brățara simplă, brățara răsucită și partea din brâul astragal au analogii într-o serie de morminte din zona sudică a Bazinului Carpatic, datate la sfârșitul epocii timpurii a fierului sau la începutul epocii târzii a fierului. Elementele de rit funerar și ritualuri, similar majorității obiectelor funerare, sunt specifice mormântului feminin, de origine locală. Broșe zoomorfe au fost încorporate în acest ansamblu de bijuterii și accesorii vestimentare care definesc moda „indigenă”. Cronologic, mormântul de la Timișoara-Cioreni este datat după a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. și este anterior sosirii primelor grupuri de coloniști celți în regiune.

Piesele din La Tène menționate mai sus au fost descoperite în contexte funerare locale aparținând comunităților indigene. Acestea explică contactele dintre aceste comunități și celții din zona alpină estică sau din nordul Bazinului Carpatic. Contacte de acest tip sunt identificabile și invers. Astfel, mormântul 26 al cimitirului La Tène de la Mannersdorf,

Austria Inferioară, include un ac cu vârf în formă de omega, originar din Peninsula Balcanică (Ramsl 2010a, 253, fig. 12-13; Ramsl 2010b, 292, fig. 10).

Sub ce formă s-au dezvoltat contactele? Mijloacele de comunicare la distanță au fost diverse, implicând strategii și mecanisme de interacțiune și comunicare intercomunitară. Comunitățile situate de-a lungul principalelor rute de comunicație, utilizate intens de-a lungul timpului, au avut un rol important în stabilirea contactelor între diferite grupuri de populație. De exemplu, acesta este cazul comunității de la Mannersdorf, situată la joncțiunea dintre „coridorul central european" - care leagă regiunile Europei de Vest și Central-Est - și „Drumul Chihlimbarului" - care unește regiunile de-a lungul Mării Adriatice și zona alpină de est cu nordul Europei. Bunurile funerare din cimitirul Mannersdorf exemplifică distribuția artefactelor specifice acestor regiuni (Ramsl 2010b). Situl de la Donja Dolina reflectă circumstanțe similare (Maric 1964; Gavranovic 2007). Alte comunități controlau comunicarea pe râul Sava între nordul Italiei și zona Dunării, precum și spre sud până la malul estic al Mării Adriatice pe râurile Vrbas și apoi pe Neretva. Fie prin comerţ, fie prin tranzitul de persoane și mărfuri prin aceste regiuni, comunitățile individuale intrau în contact cu grupuri din diverse zone. O astfel de mobilitate, mai mult sau mai puțin individuală, era reglementată prin mecanisme de comunicare standardizate și concrete.

Mobilitatea grupurilor și a indivizilor a luat, de asemenea, diverse forme. Pompeius Trogus (Justin XXIV.4.5), evocând perioada colonizării celtice la est, își amintea încă de conflictele militare dintre nou-veniți și comunitățile locale: după ce i-au supus pe panoni, galii au purtat timp de mulți ani diverse războaie cu vecinii lor. Teopomp (FGrH 150 F39-40 = Ateneu 10.443 î.Hr.), în contextul unei povestiri moralizatoare, amintește de un atac celtic în Balcani împotriva tribului numit Ardiaei (identificat de obicei cu Autariatae: Môcsy 1972 apud Bearzot 2004, 69-71; Szabô 1992, 23; Kruta 2000, 241 etc.; contra Papazoglu 1978, 104), care a avut loc în 359-358 î.Hr. sau posibil un deceniu mai târziu (Bearzot 2004, 65, 67; Dzino 2007, 55). Cu excepția raidurilor de tipul celor despre care s-a scris

Sursele nu oferă suficiente detalii, grupurile de războinici s-au aventurat cel mai probabil în estul Mediteranei, traversând Peninsula Balcanică și, în anumite perioade, servind ca mercenari. Deși activitatea mercenară celtică a înflorit mai ales în perioada elenistică și după Marea Invazie a Balcanilor (vezi pe larg Rustoiu 2006a, 53-63 cu referințe), anumite descoperiri din Europa temperată ar putea indica faptul că războinicii celtici au „vizitat" zona mediteraneană într-o perioadă și mai timpurie. M. Schönfelder a observat că într-o serie de contexte datate de la LT A la LT B2 - unele situate în părțile de nord și nord-vest ale Bazinului Carpatic - au fost descoperite paturi de suliță (sauroter); acestea își au originea în zona mediteraneană (Pl. 4). Astfel de obiecte, părți ale suliței hoplitice, nu ar fi fost distribuite sau copiate în Europa continentală decât de către persoane familiarizate cu astfel de arme. Și, pentru a le cunoaște funcția, persoanele respective trebuie să fi luptat pe câmpurile de luptă grecești (Schönfelder 2007, 311-317).

Deplasarea grupurilor armate pe zone întinse a implicat traversarea teritoriilor controlate de alte comunități și, concomitent, accesul la surse de hrană sau la puncte de vânzare pentru produse utile campaniilor. Atunci când astfel de resurse nu erau obținute prin forță, se

purtau negocieri pentru a reglementa relațiile dintre părțile implicate. În timpul acestor acorduri se schimbau cadouri, inclusiv în special cai cu hamuri, articole de lux, bijuterii și accesorii vestimentare. Astfel de practici sunt frecvent menționate de autorii clasici (vezi, de exemplu, Xenofon VII.3.26-27 sau Livius XLIII.5). Unele dintre artefactele La Tene găsite în contexte indigene din sudul Bazinului Carpatic (broșe sau alte seturi de îmbrăcăminte) ar fi putut fi distribuite spre sud datorită unor astfel de contacte intercomunitare. Acestea erau însă încorporate cu ornamente vestimentare conform modei locale.

Mobilitatea grupurilor de războinici, similar altor forme de mobilitate individuală, a dus la diseminarea, printre alți factori, a cunoștințelor și a ideologiei. Difuzarea modei, vizibilă în morfologia unor articole vestimentare, se poate datora unor astfel de tipuri de mobilitate și contacte intercomunitare. După cum am menționat anterior, o serie de fibule La Tene, străine zonei noastre, au fost copiate, iar anumite detalii au fost transformate în conformitate cu regulile simbolice locale. Pătrunderea grupurilor celtice în zona de sud a Bazinului Carpatic a modificat într-o oarecare măsură mecanismele de contact și comunicare dintre comunitățile din regiune.

Colonizarea celtică a sudului bazinului carpatic

Colonizarea celtică a Bazinului Carpatic sudic s-a desfășurat de-a lungul diferitelor rute și în diferite etape. Analiza cronologiei și distribuției descoperirilor funerare în întreaga zonă a Bazinului Carpatic este relevantă în raport cu stabilirea unor astfel de etape și direcții de colonizare (Fig. 3). O serie de cimitire sau descoperiri izolate datate la începutul LT B2, situate pe cursul inferior al Dravei și al Dunării, sugerează o înaintare sudică a grupurilor colonizatoare din zona Lacului Balaton sau din nordul Transdanubiei. În anumite circumstanțe, se poate presupune chiar implicarea grupurilor italice nordice. La Osijek, unele morminte includeau arme, altele conțin diverse tipuri de bijuterii și accesorii vestimentare feminine (Pl. 5/1), de exemplu în mormintele 22 și 29 (Bozie 1981, 327, pl. 6/1-4; Gustin 1984, 319-320, fig. 10B), și în mod similar la Batina (Bozie 1981, 327; Szabö-Petres 1992, 108, pl. 99), Bogdanovci (Bozie 1981, 327) și Dalj (Majnaric-Pandzic 1970, 16-24).

Spre est - de-a lungul Savei inferioare și al Dunării - descoperirile indică o rută alternativă de avansare, legată de etapele de colonizare din Bazinul Carpatic de Est. Analiza cimitirelor din această zonă a dovedit că primele grupuri celtice au avansat din Transdanubia spre est, până în nordul Marii Câmpii Maghiare și până la Tisa superioară. De acolo, au înaintat spre sud de-a lungul Carpaților Occidentali, pătrunzând ulterior în Transilvania (Fig. 3). O astfel de înaintare este înregistrată de o serie de cimitire care se întind de-a lungul traseului menționat. Unele dintre ele încep la sfârșitul LT Bl și începutul subfazei LT B2 (cimitirele din zona Vac, de la Muhi-Kocsmadomb, Pișcolt, cimitirele din Crișana - dintre care cele situate în jurul Aradului sunt importante din acest punct de vedere - sau din sud-vestul Transilvaniei). Alte cimitire evoluează doar din LT B2, ceea ce sugerează că avansul a fost lent și gradual pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea î.Hr. până la începutul secolului următor (Rustoiu 2008a, 67-80).

Din Crișana, grupuri de coloniști au înaintat spre sud, prin Banat. La Aradul Nou (Pl. 5/3; Pl. 6) a fost identificat un cimitir datat la sfârșitul LT Bl și începutul subfazei LT B2 (Crișan 1974, 40-44. Alte săpături de salvare recente efectuate de-a lungul autostrăzii Timișoara-Arad sunt încă nepublicate; săpături și informații Adrian Ursuțiu). Un alt cimitir la sud de Mureș, în apropierea confluenței râului cu Tisa, aparținând începutului LT B2, a fost înregistrat la Szöreg în Ungaria (Maräz 1977, 62, nr. 42). La Cherestur (satul Beba Veche, județul Timiș) un mormânt de incinerație, parte a unui cimitir mai mare, a fost descoperit la începutul secolului al XX-lea. Bunurile funerare

cuprindea două fibule din bronz de tip Duchcov timpuriu (Pl. 7/1-2), două brățări din bronz, una tubulară și cealaltă turnată (Pl. 7/3-4), trei bucle din fier, una pierdută (Pl. 7/5-6), un vas biconic (Pl. 7/8) și o cupă (Pl. 7/7), ambele lucrate la roată. Întregul inventar datează mormântul la începutul LT B2 (nepublicat; Medeleț mss.a). În cele din urmă, cimitirul de la Remetea Mare, județul Timiș (Rustoiu 2006b, 223-225, fig. 6-8; Rustoiu 2008a, fig. 55-57, 61; Rustoiu-Egri 2010, 220, pl. 7; Rustoiu-Egri 2011, 28-29, fig. 10; Medeleț mss.b) (Pl. 8-9), mormintele din Banatul occidental identificate la Basaid (Giric 1997), Vatin (acesta din urmă cuprinzând o brățară tubulară din bronz și o altă brățară din bronz turnat, cu sistem de prindere Steckverschluss) și alte contexte funerare de la Vrsac-Bela Vodă aparțin cronologic aceleiași perioade (Medeleț mss.a).

Fig. 3. Harta distribuției înmormântărilor timpurii de la La Tène din Bazinul Carpatic și direcțiile colonizării celtice (după Jerem 1986 și Rustoiu 2008a cu adăugiri). Triunghiuri albe: cimitire LT A; triunghiuri negre: cimitire LT Bl; puncte albe: cimitire care încep în perioada LT B1/B2; puncte negre: cimitire care încep în perioada LT B2. Vezi Anexa 3.

Din Banat, grupuri de coloniști au traversat Dunărea în zona Morava, la confluența cu râul. Cele mai vechi înmormântări au fost identificate la Kostolac-Pecme (Jovanovic 1984; 1992; Popovic-Jovanovic 2004) (Pl. 10-11), Kostolac-Repnjak (Jacanovic 1987) și Pozarevac (Bozic 1981, 327, pl. 6/5-10) (Pl. 5/2). Cimitirele din regiunea Belgradului (Karaburma și Rospi Cuprija: Todorovic 1967; 1972) conțin, de asemenea, morminte datate în LT B2 (Pl. 12-13).

Trecerea Dunării și așezarea pe malul drept au avut loc cel mai probabil după moartea lui Alexandru cel Mare, în 323 î.Hr. În timpul expediției la Dunăre din 335 î.Hr., așa cum am menționat deja, relațiile dintre comunitățile din zonă, precum și echilibrul regional al forțelor, au fost reglementate prin tratate încheiate cu regele macedonean. După moartea lui Alexandru și împărțirea marelui său imperiu între succesorii săi, astfel de tratate și acorduri anterioare au încetat cel mai probabil. De fapt, după mai bine de două decenii, până la începutul secolului al III-lea î.Hr., celții care se stabiliseră deja în sudul Bazinului Carpatic plănuiau să atace Macedonia. La intervenția lui Cassandros, invazia Greciei a fost amânată cu încă două decenii, cu alte cuvinte cu încă o generație. Acest lucru ar putea

sugera că au fost încheiate noi tratate între Cassandros și celții de pe Dunăre. În plus, se poate presupune că un tratat similar a fost respectat în general pe tot parcursul vieții liderilor implicați în negocieri, reînnoirea fiind posibil necesară la schimbarea generațiilor.

Însă care au fost mecanismele care au condus la înființarea grupurilor de coloniști? Așa cum sugerează procentul relativ scăzut de morminte timpurii din cimitire, indivizii care formau un grup erau puțini la număr. Cel mai probabil, aceștia au fost recrutați din diferite comunități, generând astfel noi comunități. În Transdanubia sau sud-vestul Slovaciei, evoluția cimitirelor nu încetează brusc. Prin urmare, nu a existat o migrație în masă a comunităților complete. Se pare că indivizi din regiuni mai îndepărtate au fost, de asemenea, implicați în înființarea grupurilor de coloniști. De exemplu, tores ornamentate cu incrustații de corali sau discuri emailate (așa-numitele „Oberrheinischer Scheibenhalsring") găsite în regiunea Rinului Superior apar pe Dunărea mijlocie sau în Crișana (Müller 1989, Beilage 6) în contexte funerare datate acestei perioade (Fig. 4). Aceste tipuri nu au fost distribuite de-a lungul rutelor comerciale, deoarece nu există suficiente descoperiri intermediare în zonele Europei Centrale pentru a explica difuzia treptată. În plus, numărul relativ mare de obiecte provenite din zona Dunării mijlocii și din regiunile învecinate exclude posibilitatea unei difuzii accidentale. Distribuția lor trebuie să fie legată mai degrabă de migrația indivizilor spre est de zona lor de origine.

Fig. 4. Harta de distribuție a inelelor de gât cu discuri decorate cu email sau coral - Oberrheinische Scheibenhalsringe (după Müller 1989 apud Hauschild 2010).

În ce măsură cimitirele cu inventare La Tene care au apărut în Bazinul Carpatic prezintă dovezi ale unei prezențe reale a coloniștilor din regiuni îndepărtate? Nu ar indica mai degrabă adoptarea de către comunitățile indigene a unei mode specifice zonei La Tene? Un bun exemplu de analiză de acest tip este oferit de un cimitir recent excavat la Dornach, în Bavaria. Anumite bunuri funerare includ obiecte care tipologic erau distribuite în Boemia și Moravia în timpul LT B2 (arme, în special săbii, și bijuterii). Analiza izotopilor de stronțiu prelevați din dinții a șase persoane îngropate în cimitirul Dornach a concluzionat că jumătate dintre subiecți erau într-adevăr de origine boemă (Eggl 2003). Pentru zona Bazinului Carpatic, astfel de studii interdisciplinare sunt abia la început. Recent, M. Hauschild a definit principiile unei astfel de abordări pe baza unui amplu proiect de cercetare, investigând „problema celtizării sau asimilării", precum și interpretarea tiparelor în raport cu circulația grupurilor sau indivizilor și difuzia formelor culturale. Acest proiect își propune să interpreteze rezultatele analizei izotopilor de stronțiu pe baza probelor prelevate din cimitirele din regiunea în cauză (Hauschild 2010).

Elita războinică a îndeplinit o funcție importantă în stabilirea grupurilor de coloniști și în dezvoltarea ulterioară a migrației. Războinicii au fost unul dintre cele mai mobile segmente sociale din cadrul comunităților. Mobilitatea lor a generat distribuția pe regiuni geografice

extinse a formelor asociate de cultură materială. Acesta este cazul săbiilor cu teacă ornamentată cu așa-numitele „perechi de dragoni" (Fig. 5) sau al săbiilor de tip Hatvan-Boldog-Silivas datate în LT B2 (Fig. 6) găsite din Iberia până în Bazinul Carpatic (Stollner 1998, 167-170, Liste 4, Beilage 3; Rustoiu 2008a, 102-103, fig. 47). Numărul de

Mormintele cu arme dintr-o serie de cimitire din zona noastră ilustrează faptul că, ocazional, numărul războinicilor din cadrul comunității era relativ mare. Astfel de comunități sunt cele care cel mai probabil au fost implicate și în raidurile în Macedonia și Grecia de la începutul secolului al III-lea î.Hr. Astfel, la Belgrad-Miraburmu procentul de morminte cu arme ajunge la 70% în prima fază a cimitirului, în timp ce la Remetea Mare procentul este de 35% (Rustoiu 2006a, 61-62, Tabelul 4-5).

Fig. 5. Hartă a distribuției săbiilor decorate cu perechi de dragoni (după Stôllner 1998).

Fig. 6. Harta distribuției săbiilor de tip Hatvan-Boldog-Silivas (după Stollner 1998, cu descoperiri suplimentare din Transilvania).

În legătură cu mecanismele de stabilire a grupurilor de coloniști, ar trebui să discutăm și rolul contactelor sociale dintre comunitățile vecine sau relațiile cu cele mai îndepărtate (vezi Ramsl 2003, 104). Această rețea de relații sociale a permis, cel mai probabil, „selecția indivizilor care intenționau să plece din comunitatea de origine pentru a participa la stabilirea de noi comunități". Mai mult, procesul de colonizare a implicat explorarea treptată a unor noi teritorii. Din acest motiv, avansarea în noi teritorii a fost lentă și secvențială, după cum o demonstrează diferitele date cronologice în care o serie de cimitire încep să se dezvolte. În cele din urmă, colonizarea de noi teritorii a necesitat stabilirea de noi contacte sau rețele sociale care să interacționeze cu comunitățile locale din regiune.

Pătrunderea celților la est de bazinul Dunării mijlocii, în Marea Câmpie Maghiară și Transilvania, apoi în sudul Bazinului Carpatic, a dus la reconfigurarea culturală a diferitelor regiuni. Concomitent, noile comunități, formate în urma amalgamării acestor populații cultural diferite, aveau și alte identități. Forma de interacțiune dintre coloniști și populațiile locale a diferit de la o comunitate la alta, iar acest lucru este remarcabil în urma analizei obiceiurilor funerare din fiecare cimitir (pentru o prezentare generală, vezi Rustoiu 2008a, 70-80).

În anumite cazuri, populațiile locale au păstrat elemente tradiționale ale riturilor și ritualurilor funerare, cel puțin în perioada inițială de conviețuire cu nou-veniții. Prin

urmare, au păstrat în mod deliberat o identitate specifică pe care au afișat-o public, printre altele, în timpul ceremoniilor funerare. În același timp, însă, lipsa mormintelor cu arme care să prezinte rituri și ritualuri indigene indică faptul că nu s-au alăturat elitei războinice a noilor veniţi. Circumstanţele observate în cimitirul de la Muhi-Kocsmadomb, nord-vestul Ungariei, sunt semnificative: mormintele băștinașilor și ale coloniștilor sunt grupate în jurul înmormântărilor care includeau arme, acestea din urmă aparţinând întotdeauna noilor veniţi (Hellebrandt 1999, 233-236; Almassy 2010, 12). Prin urmare, băștinașii erau cel mai probabil dependenți în cadrul comunității, îndeplinind mai probabil o poziție clientelară.

În alte cazuri, populațiile locale au fost relativ rapid încorporate în noile structuri comunitare, așa cum sugerează adoptarea unor ritualuri funerare specifice coloniștilor, deși timp de mai multe generații au continuat să influențeze alte elemente ale culturii materiale, dintre care persistența obiectelor tradiționale fiind cea mai evidentă. Cimitirul de la Fântânele-Dea/u/ Popii din Transilvania este cel mai elocvent în ceea ce privește acest factor (Rustoiu 2008a, 76-78).

Cimitirele situate în partea de sud a Bazinului Carpatic oferă, de asemenea, o serie de elemente care ilustrează modelul specific de interacțiuni dintre coloniști și comunitățile locale pe care le-au suprapus. La Beigrade-Karaburma, o serie de înmormântări din faza timpurie a cimitirului păstrează bijuterii tradiționale locale printre obiectele funerare. Aceasta este expresia unei identități native menținute, definită prin afișarea de ornamente corporale și accesorii vestimentare diferite de cele ale nou-veniților, recunoscute în special în îmbrăcămintea feminină. Mormintele de înmormântare 63 și 67 conțineau o serie de mărgele de sticlă, cercei sau bucle de păr din sârmă de argint răsucită (Pl. 14) (Todorovic 1972, 26-28, pl. 23/Grob 63; 25/Grob 67; Gustin 1984, 321, fig. 11). Astfel de cercei reprezintă extensia morfologică a anumitor piese înregistrate în aceeași regiune în perioada anterioară colonizării celtice (Jovanovic 1994; 2007; Gavranovic 2007, 413, fig. 11/4-5). Trebuie să subliniem că, pe lângă aceste seturi tradiționale, costumele femeilor decedate includeau și elemente de tip La Tene. Astfel, mormântul 63 de la Karaburma conținea un tip timpuriu de broșă La Tene (Pl. 14/5) (Todorovic 1972, pl. 23/2), iar în mormântul 67 a fost identificată catarama de fier a unei curele specifice zonei celtice (Pl. 14/9) (Todorovic 1972, pl. 25/2). Similar contextelor funerare sau tezaurelor anterioare orizontului celtic, de exemplu, mormântul de la Timișoara-Cioreni sau tezaurul de la Curug, piesele decorative sau vestimentare indigene au fost combinate cu elemente La Tene, acestea din urmă fiind încorporate într-un mod specific pentru a marca identitatea individuală.

Cimitirul de la Kostolac-Pec'ine, publicat până acum doar parțial, conține 43 de morminte, dintre care 17 sunt atât morminte de incinerare, cât și de înhumare. Nouă dintre mormintele de înhumare au fost atribuite populației locale. Mormintele care conțin arme au, de asemenea, ansambluri tipice La Tene, iar o serie de inventare funerare constă în accesorii vestimentare și bijuterii feminine specifice zonei celtice din Europa Centrală. În același timp, alte morminte (fără arme) păstrează elemente tradiționale locale, adică articole vestimentare și obiecte de artă (Jovanovic 1984; 1992; 1999; Popovic-Jovanovic 2004). Publicarea completă a acestui cimitir, pe baza naturii riturilor, ritualurilor și

inventarelor funerare, va dezvălui cel mai probabil date importante privind interacțiunea dintre coloniști și băștinași și natura relațiilor pe care le-au stabilit.

În concluzie, în ciuda diferențelor regionale dintre comunități, per ansamblu, aspectul cultural s-a schimbat substanțial în urma pătrunderii grupurilor celtice. O astfel de colonizare a dat naștere unor noi comunități cu manifestări specifice, în concordanță cu noile lor identități, construite pe fuziunea dintre nou-veniți și băștinași. Astfel de comunități au inițiat alte contacte sociale cu populațiile locale din nordul Peninsulei Balcanice. Mecanismele de comunicare intercomunitară au fost diverse și complexe, implicând negocieri și acorduri de diferite forme. Similar altor cazuri, acestea au fost controlate de elite.

Alianțele matrimoniale constituiau una dintre formele prin care se stabileau contacte și aranjamente sociale și politice cu liderii altor grupuri, pentru a câștiga parteneri și aliați. Sub Caesar, în Galia, helvetianul Orgetorix, în timp ce se pregătea să invadeze vestul, a inițiat o serie de negocieri și acorduri cu vecinii, printre altele oferindu-i fiicei sale să se căsătorească cu liderul eduilor.

Dumnorix (Cezar, BG 1.3). La rândul său, Dumnorix a stabilit o serie de alianțe pentru a-și consolida autoritatea și prestigiul, dându-și mama în căsătorie unui nobil puternic din Biturigi și rudele sale de sex feminin din alte comunități (Cezar, BG 1.18). Astfel de alianțe matrimoniale erau încheiate uneori între lideri care își exercitau autoritatea asupra unor zone îndepărtate, însă a căror faimă depășea cu mult limitele regiunilor pe care le controlau. Astfel, „Ariovistus al suevilor avea două soții: una suebă de națiune, pe care a adus-o cu el de acasă, cealaltă noricană, pe care o căsătorise în Galia, fiind trimis de regele Voccio, fratele ei” (Cezar, BG 1.53). Practicile tocmai descrise erau mult mai frecvente decât zvonurile pe care le găsim în relatările autorilor antici. Pentru regiunile care nu prezentau niciun interes pentru observatorii mediteraneeni, care ar fi putut raporta și ei evenimente de acest gen, singurele surse disponibile sunt datele arheologice.

Arnold (2005) a introdus subiectul mobilității femeilor în societățile din epoca fierului sub forma alianțelor matrimoniale. Ea a susținut că mobilitatea femeilor ca urmare a căsătoriilor poate fi ocazional vizibilă din punct de vedere arheologic dacă, printre alți factori, elementele vestimentare generale ale comunității de origine și cele ale noului grup ar fi diferențiate și dacă subiectul ar păstra tipurile de costume în noua „țară”.

Mormântul 3 descoperit în cimitirul de la Remetea Mare din Banat este un exemplu (Medelet mss.b; Rustoiu 2006b, 215-216, fig. 6-8; Rustoiu 2008b, 28-29, fig. 4). Cimitirul respectiv a evoluat pentru o scurtă perioadă de-a lungul LT B2 și începutul LT Cl. Prin ritul funerar și trăsăturile ritualice, cimitirul de la Remetea Mare ilustrează amestecul cultural specific cimitirelor celtice din estul și sudul Bazinului Carpatic. Cu o singură excepție, include morminte de incinerare, ale căror inventare sunt tipice La Tene. Excepția de mai sus este un mormânt de înmormântare feminină, ale cărui bunuri cuprindeau un bol lucrat manual (Pl. 15/6), un mic vas biconic, lucrat la roată (Pl. 15/7), o pensetă de fier care, la descoperire, încă păstra atașate bucăți de material textil din hainele defunctului (Pl. 15/5), o

broșă tracă din bronz (Pl. 15/3) și un segment dintr-o curea astragală refolosită ca pandantiv (Pl. 15/4).

Atât ritul funerar (unic printre alte morminte din cimitir), cât și inventarul sugerează că femeia provenea dintr-o comunitate semnificativ diferită de cea în care a murit și a fost înmormântată. Centurile astragale au avut o evoluție îndelungată în Balcanii de nord-vest, începând cu epoca timpurie a fierului (vezi Jovanovic 1998). Fragmentul de curea de la Remetea Mare este înrudit cu tipul Osijek, care se găsește pe teritoriul scordiscilor (Bozic 1982). Elementul de curea de la Remetea Mare a fost folosit ca pandantiv. Reutilizarea unor părți ale curelei într-un mod similar a fost observată și în alte cazuri. Astfel, într-un mormânt de la Mahrevici, în Bosnia-Herțegovina, un pandantiv a fost identificat ca fiind realizat dintr-un fragment de lanț de curea emailat „ungară" (Truhelka 1912, 21, fig. 12; Gustin 1984, 340, n. 106). Fibula „tracă" aparține variantei lib conform tipologiei lui V.V. Zirra și a fost datată în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. (Zirra 1998, 41, fig. 4/5 unde desenul fibulei de la Remetea Mare este greșit). Fibule din această variantă au fost distribuite în special în nord-vestul Bulgariei și sudul României (la Zimnicea și Bazdana), precum și în Banatul de sud (la Banatska Palanka) și zona Porților de Fier (Zirra 1998, fig. 10). Recent, Rastko Vasic a subliniat că fibulele „trace" apar și în Balcanii de Vest. Acest cercetător sârb a observat că astfel de piese sunt concentrate, printre alte zone, în teritoriul estic al scordiscilor și în zona Porților de Fier, unde au rămas la modă o perioadă lungă de timp (Vasic 2000).

Având în vedere aceste elemente vestimentare, se poate presupune că mormântul de la Remetea Mare a aparținut unei femei provenind dintr-o comunitate sud-dunăreană, situată într-o zonă de contact între lumea tracă și cea celto-iliră, unde se practica înhumarea, cel puțin parțial, dacă nu exclusiv. Este posibil ca aceasta să fi ajuns în comunitatea La Tene de la Remetea Mare în urma unei alianțe matrimoniale stabilite între celții din Banat și un grup sud-dunărean cândva în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr.

Aceste morminte din medii culturale „străine" ridică o serie de probleme suplimentare de interpretare. Morții erau înmormântați în haine specifice și conform unor rituri și prescripții rituale specifice zonelor de origine. Păstrarea elementelor de podoabă și vestimentație indică faptul că se bucurau de un statut privilegiat în cadrul noilor comunități, în timp ce originea lor nu era ascunsă de elemente vestimentare locale. Mai mult, pentru ca înmormântările să fie corecte din punct de vedere ritualic, era necesar ca femeile să fie însoțite de un număr de persoane (un anturaj) care aplicau prescripțiile tradiționale ale țării lor de origine. Prin urmare, o alianță matrimonială implica, chiar dacă doar temporară pe parcursul vieții femeii angajate într-o astfel de relație, mobilitatea unui număr mai mare de indivizi. Aceasta permitea circulația produselor concrete dintr-o zonă în alta, difuzarea unor elemente comportamentale și ideologice specifice dintr-o comunitate în alta.

În același context al relațiilor intercomunitare stabilite datorită mobilității anumitor indivizi, trebuie menționate activitățile meșteșugărești din cadrul unor comunități diferite de cele din țara de origine. Contribuția meșterilor metalurgiști traci și greci la producerea unor obiecte și

Transferul de tehnologii în mediul celtic-nativ a fost semnificativ. Miklos Szabo a remarcat în urmă cu două decenii că „contribuția tracică la formarea toreuticii koiné-ului celtic oriental nu poate fi contestată” (Szabo 1991, 127).

În analiza rolului meșteșugarilor străini - fie originari din zona tracică, fie din Macedonia sau Grecia - ies în evidență câteva aspecte de interpretare. În primul rând, noile comunități formate prin fuziunea coloniștilor cu băștinașii au dus la forme culturale mixte. Acestea au fost exprimate, de exemplu, prin ornamente care combină elemente locale și La Tène. Astfel de aspecte au fost discutate mai sus.

În al doilea rând, meșterii metalurgiști - fie ei autohtoni, fie străini - erau conectați sau subordonați elitelor și liderilor comunității. Aceștia din urmă erau principalii beneficiari ai produselor de lux și cei care impuneau, de asemenea, tendințe în modă, semnificații simbolice și caracteristici funcționale ale anumitor piese de podoabă sau utilitare.

În al treilea rând, meșterii metalurgiști și, în general, toate tipurile de artizani erau mobili atât în timp, cât și în spațiu. Meșterii transmiteau tehnologii și cunoștințe specifice de la o generație la alta în cadrul acelorași familii sau grupuri de artizani, ceea ce explică de ce anumite tipuri de artefacte sau tehnici de fabricație s-au perpetuat în timp. În plus, mobilitatea spațială a meșterilor era rezultatul necesității de a identifica beneficiari, care să asigure materiile prime, consumul și, eventual, protecția.

Tezaurul de aur de la Szârazd-Regôly, Ungaria (Pl. 16), care poate fi datat mai degrabă în La Tène mijlociu, conține o serie de bijuterii de origine balcanică sau greacă - mărgele sferice segmentate, capete tubulare de lanț decorate cu filigran (Pl. 16/1-3) - care au început să fie utilizate în mediul local încă de la sfârșitul epocii timpurii a fierului. Acestea sunt completate de o serie de alte elemente care copiază piese grecești sau locale, dar ornamentate conform standardelor simbolice celtice. Acesta este cazul mărgelelor decorate cu măști umane (Pl. 16/5). Pandantive în formă de roată, un simbol comun în repertoriul decorativ La Tène (Pl. 16/4). Tezaurul respectiv indică stabilirea unui stil decorativ mixt în zona celto-nativă a Bazinului Carpatic (Szabo 1975, 152-155, fig. 7, pl. 7-10; Szab6 1991, 127, fig. 1-2; Szabo 2006, 114-115, fig. 20). Pe de o parte, meșteșugarul de origine balcanică a realizat o bijuterie complexă, cu morfologie și tehnologie locală, iar pe de altă parte, anumite detalii decorative au fost concepute la comanda elitelor celtice, exprimând semnificații simbolice atașate ideologiei lor.

Acest fenomen de adaptare a formelor mediteraneene la necesitățile practice ale elitelor celtice dominante a avut loc la o dată timpurie. Un exemplu concret este apariția, în timpul LT B2, în echipamentul militar al războinicilor, a lanțurilor de suspendare a săbiilor, realizate din bronz și mai târziu din fier (Fig. 7). Morfologia lor dovedește clar că lanțurile de bijuterii din argint sau aur, specifice zonei mediteraneene, erau reproduse tehnic și transformate pentru utilizare practică ca piese de echipament militar (Rustoiu 2008a, 105-116). Aceste lanțuri subliniază, de asemenea, legătura dintre artizani și elitele războinice. Pe de altă parte, mobilitatea meșteșugarilor a jucat un rol important în stabilirea rețelelor de comunicare socială intercomunitară și în transferul de tehnologii pe zone mai largi.

***

Abordat din diverse perspective, studiul schimburilor culturale și al relațiilor intercomunitare este important pentru cercetarea societăților antice. Schimburile culturale la distanță au generat strategii și mecanisme complexe de comunicare intercomunitară (Lang 2002; Venclova 2002, 72-74; Stôllner 2010, 283-286, fig. 5). Un rol semnificativ în asigurarea contactelor între comunități l-a jucat mobilitatea, fie individuală, fie în grup. O astfel de mobilitate a asigurat nu doar transferul bunurilor materiale vizibile arheologic dintr-un spațiu cultural în altul, ci și circulația bunurilor imateriale, invizibile din punctul de vedere al arheologiei tradiționale. Este cazul „bunurilor intelectuale”, al transferurilor de tehnologie, comportament, ideologie și așa mai departe (Venclova 2002, 74-75). Comunicațiile și contactele la distanță au fost asigurate și prin migrarea comunităților dintr-o zonă geografică în alta, ceea ce a dus ocazional la reconfigurări culturale ale locului de destinație și la crearea de noi rețele sociale atât în interiorul, cât și în afara grupurilor umane în mișcare. Având în vedere aceste observații, relațiile stabilite între celți și populațiile native din regiunea sudică a Bazinului Carpatic pot fi înțelese dintr-o nouă perspectivă. Aceste relații au trecut prin mai multe etape de-a lungul La Tène timpuriu.

În prima etapă, s-au stabilit o serie de contacte culturale la distanță între comunitățile native și cele din La Tène din zona alpină de est și din Transdanubia. Aceste contacte au luat diverse forme de mobilitate individuală sau de grup.

Așa cum am menționat anterior, circulația individuală de-a lungul principalelor rute de comunicații a fost importantă în distribuția artefactelor specifice anumitor cercuri culturale. În plus, mobilitatea războinicilor

care se angajau în raiduri militare la distanțe considerabile de zonele lor de origine sau ca mercenari în bazinul estic al Mediteranei a fost, de asemenea, esențială în stabilirea contactelor între diferite comunități. Acest tip de mobilitate implica acorduri diplomatice care reglementau relațiile dintre nativii ale căror teritorii erau traversate și grupurile armate. Negocierile erau însoțite de practica schimbului de cadouri între partenerii implicați. Aceste cadouri, care erau expresia simbolică a statutului înalt al donatorului, cuprindeau bunuri specifice zonelor culturale de origine ale partenerilor, chiar dacă funcțional erau similare (de exemplu, cai cu hamuri, ornamente vestimentare și alte bijuterii și vase de metal).

Fig. 7. Lanțuri de săbii în buclă. 1. Hartă de distribuție (puncte negre: lanțuri de fier; pătrate negre: lanțuri de bronz); 2-5.
Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972), arme din mormântul 66 (2-3, 5. fier; 4. bronz).

Aceste strategii de comunicare intercomunitară au determinat circulația produselor pe arii largi, în timp ce mobilitatea indivizilor a contribuit la răspândirea modei sau a cunoașterii (simbolice sau practice). Astfel, comunitățile native au preluat o serie de accesorii vestimentare La Tène (broșele fiind cele mai elocvente), indiferent de modul în care

semnificația lor a fost transformată, fiind încorporate în ornamentele vestimentare locale conform principiilor și standardelor simbolice locale.

Migrația celților spre sud, sub forma colonizării de noi regiuni, a modificat cultura zonei în discuție și a inițiat o nouă etapă în relațiile dintre comunitățile din La Tène și populațiile indigene. Identificarea mecanismelor prin care a fost realizată o astfel de colonizare și a mijloacelor prin care au fost construite noi identități comunitare în urma interacțiunilor dintre populațiile indigene și nou-veniți este importantă pentru înțelegerea formelor de contact cultural ale acestei noi etape.

Analiza descoperirilor provenite din cimitire indică faptul că nu a fost vorba de o migrație în masă a comunităților din centrul sau vestul continentului spre est. Grupurile de coloniști includeau indivizi provenind din diferite comunități, pe baza relațiilor sociale anterioare dintre ei. În cadrul noilor grupuri, războinicii erau importanți din punctul de vedere al coeziunii și mobilității. Avansul coloniștilor în noile teritorii a fost gradual, durând timp de câteva decenii. Interacțiunea dintre nou-veniți și nativi a dus la înființarea unor noi comunități cu identități specifice, diferite de la caz la caz. Concomitent, au fost inițiate noi rețele sociale care implică și comunitățile indigene. Ocazional, populațiile indigene sunt identificabile în cimitire pe baza conservării riturilor și ritualurilor funerare individuale. În alte cazuri, nativii au preluat rapid noile norme rituale; cu toate acestea, anumite forme tradiționale au supraviețuit o perioadă de timp.

Mecanismele de comunicare intercomunitară promovate de elite în scopul obținerii de parteneri și aliați erau, de asemenea, noi față de perioadele anterioare. Un exemplu a fost practica alianțelor matrimoniale între diferite comunități. Astfel de alianțe pot fi identificate ocazional arheologic, cum ar fi cazul mormântului 3 din cimitirul de la Remetea Mare. Un rol important în transferul de tehnologii și cunoștințe l-au jucat meșterii metalurgiști proveniți din nordul Balcanilor sau din Grecia, care au găsit printre noile elite beneficiari ai produselor pe care le fabricau. Aceleași produse combină elemente tradiționale La Tène cu cele din surse locale sau grecești, promovând astfel un stil mixt La Tène.

Marea Expediție în Balcani și Grecia, care a avut loc ulterior, avea să modifice și mai mult o serie de trăsături culturale și mecanisme de conexiuni intercomunitare în Bazinul Carpatic.

Lista fibulelor de tip La Tene timpuriu (LT Bl) descoperite în contexte funerare indigene din sudul
Bazinului Carpatic și nord-vestul Balcanilor (după Popovid 1996)

Ungaria

Szentlôrinc

Croația

Dalj

Jezerine

Kompolje

Osijek

Velika

Bosnia și Herțegovina

Donja Dolina

Sanski Most

Vratnica

Vrūcica

**Lista fibulelor zoomorfe (după Binding 1993,160, tipul 22: Tierkopffibeln mit aufgerissenem Maul,
cu modificări și completări; vezi Fig. 2)**

Ungaria

Gy or-Ûjszâllâs

Litru

Pilismarot-Basa/iarc

Piispokhatvan

Sopron-Beccidomb

Szentendre

Site necunoscut

România

Pecica

Timisoara-Goreni: inedit, vezi supra.

Fantanele-Dealul Popii (varianta): inedit.

Bosnia și Herțegovina

Donja Dolina

Donja Dolina, mormântul XLVII

Serbia

Banjska Stena (Sladic 2002, 37-38, fig. 1)

Kostolac (Popović 1996, 117, fig. 12/3)

Bulgaria

Regiunea Veliko Tarnovo, hibrid (Mircheva 2007, 71, fig. 7)

Lista descoperirilor funerare de la La Tene din sudul Bazinului Carpatic și direcțiile de înaintare ale grupurilor de coloniști (vezi Fig. 3).

România

Aradul Nou (Crisan 1974, 40-44 si informatii A. Ursutiu)

Cherestur (manuscrisul Medelet a)

Remetea Mare (Rustoiu 2006b, 223-225, fig. 6-8; Rustoiu 2008a, fig. 55-57, 61; Rustoiu-Egri 2010, 220, pl. 7; Rustoiu-Egri 2011,28-29,; Mefigde. mss.)

Ungaria

Szoreg (Maraz 1977, 62, nr. 42)

Serbia

Basaid (Giric 1997)

Belgrad-Kawtarma (Todorovic 1972)

Belgrad-Rospi Cuprija (Todorovic 1967)

Kostolac-Pec'ine (Jovanovic 1984; 1992; Popovic-Jovanovic 2004)

Kostolac–Repnjak (Jacanovic 1987)

Kupinovo (Majnarić-Pandzić 1970, 127-129)

Pozarevac (Bozic 1981, 327, pl. 6/5-10)

Sremska Mitrovica (Majnarić-Pandzić 1970, 133)

Vatin (manuscrisul Medelet a)

Vârșeț (manuscrisul Medelet)

Croația

Motive (Bozic 1981, 327; Szabo-Petres 1992, 108, pl. 99)

Bogdanovci (Bozic 1981, 327)

Dalj (Majnarić-Pandzić 1970, 16-24)

Osijek (Bozic 1981, 327, pl. 6/1-4; Gustin 1984, 319-320, fig. 10B);

Referințe

Vulpe-Zahariade 1987 Vulpe, A.-Zahariade, M., Gheto-Dacii tn istoria militară până la antichitate, București.

Lista figurilor

Fig. 1. Hartă de distribuție a înmormântărilor timpurii de la La Tène în Bazinul Carpatic. Triunghiuri albe - cimitire LT A; triunghiuri negre - cimitire LT Bl; pătrate negre - fibule de tip LT Bl (orizontul pre-Duchcov) descoperite în morminte indigene din sudul Bazinului Carpatic și nord-vestul Balcanilor (după Jerem 1986 și Popoviô 1996). Vezi Anexa

Fig. 2. Hartă de distribuție a broșelor zoomorfe (cu capete de grifon stilizate). Vezi Anexa 2.

Hartă de distribuție a înmormântărilor timpurii de la La Tène din Bazinul Carpatic și direcțiile colonizării celtice (după Jerem 1986 și Rustoiu 2008a cu completări). Triunghiuri albe: cimitire LT A; triunghiuri negre: cimitire LT Bl; puncte albe: cimitire începând din perioada LT B1/B2; puncte negre: cimitire începând din perioada LT B2. Vezi Anexa 3.

Harta de distribuție a inelelor de gât cu discuri decorate cu email sau coral - Oberrheinische Scheibenhalsringe (după Müller 1989 apud Hauschild 2010).

Hartă a distribuției săbiilor decorate cu perechi de dragoni (după Stöllner 1998).

Hartă a distribuției săbiilor de tip Hatvan-Boldog-Silivas (după Stöllner 1998, cu descoperiri suplimentare din Transilvania).

Lanțuri de săbii în buclă. 1. Hartă de distribuție (puncte negre: lanțuri de fier; pătrate negre: lanțuri de bronz); 2-5. Belgrad-Karaburma (după Todorovic 1972), arme din mormântul 66 (2-3, 5. fier; 4. bronz).

Lista plăcilor

Pl. 1. Inventarul mormântului de la Velika (după Popovic 1996, fără scară).

Pl. 2. Tezaur Curug. 1, 5. bronz; 2, 6-11. argint (după Ljustina 2010, fără scară).

Pl. 3. Inventarul mormântului de la Timișoara-Cioreni. 1. argint; 2-6. bronz (desene: F. Medeleț).

Pl. 4. Patluri de suliță din bronz (1) și fier (2-9) descoperite în Grecia și în Europa temperată. 1-2. Olympia; 3. Dorna;

Römhild-Steinsberg/Kleiner Gleichberg (Germania); 5. Inzersdorf (Austria); 6. Kosd (Ungaria); 7. Suippe; 8. Mairy; 9. Bussy-le-Long (Franța). După Baitinger 2001 (1-2), Schönfelder 2007 (3-4), Rapin 2000 (5-9), fără scară.

Pl. 5. Inventare funerare. 1. Osijek, mormântul 29; 2. Pozarevac; 3. Aradu Nou, mormântul de înhumare 2 (1-2. după Bozic 1981; 3. după Crișan 1974).

pl. 6. Aradu Nou, mormânt incinerat 1 (după Crișan 1974).

Pl. 7. Cherestur, mormânt incinerat în urnă (?) (după manuscrisul Medeleț, scări diferite).

pl. 8. Remetea Mare, mormântul incinerat 9 și 10 (după Medeleț mss.b; Rustoiu 2008, diferite scări).

pl. 9. Remetea Mare, mormânt incinerat 8 (după Medeleț mss.b; Rustoiu-Egri 2010, diferite scări).

Pl. 10. Kostolac-Peciwe, mormânt cremat G 1-3/378 (după Popovic-Jovanovic 2004).

pl. 11. Kostolac-Pecme, mormânt de inhumare G 3-982 (după Jovanoviö 1984).

PI. 12. Belgrad-Karaburma, mormântul 62 (după Todoroviö 1972).

Pl. 13. Belgrad-Karaburma, mormânt incinerat 60 (după Todorovic 1972).

Pl. 14. Belgrad-Karaburma. 1-5. morminte de înmormântare 63; 6-10. mormânt de înmormântare 67 (după Todorovic 1972; GuStin 1984).

pl. 15. Remetea Mare, mormânt de inhumație 3 (după Medeleț mss.b; Rustoiu 2008).

Pl. 16. Tezaurul de aur Szarazd-Regöly: tipologia inventarului (după Szabo 2006, fără scară).

Planșa 1. Inventarul mormântului de la Velika (după Popovic 1996, fără scară).

Planșa 2. Tezaur din Curug. 1, 5. bronz; 2, 6-11. argint (după Ljustina 2010, fără scară).

Planșa 3. Inventarul mormântului de la Timișoara-Gore. 1. argint; 2-6. bronz
(desene: F. Medelet, fără scară).

Planșa 4. Pat de suliță din bronz (1) și fier (2-9) descoperite în Grecia și în zonele temperate ale Europei. 1-2. Olympia;

3. Dorna; 4. Römhüd-Stemsberg/Kleiner Gleichberg (Germania); 5. Inzersdorf (Austria); 6. Kosd (Ungaria);

7. Suippe; 8. Mairy; 9. Bussy-le-Long (Franța). După Baitinger 2001 (1-2), Schönfelder 2007 (3-4), Rapin 2000 (5-9), fără cântar.

Planșa 5. Inventare funerare. 1. Osijek, mormântul 29; 2. Pozarevac; 3. Aradu Nou, mormânt de inhumare 2
(1-2. după Bozic 1981; 3. după Crisan 1974).

Planșa 6. Aradu Nou, mormânt incinerat 1 (după Crișan 1974).

Planșa 7. Cherestur, mormânt incinerat în urnă (?) (după manuscrisele Medelet, la scară diferită).

Planșa 8. Remetea Mare, mormintele incinerate 9 și 10 (după manuscrisul Medeleț b; Rustoiu 2008, scări diferite).

Planșa 9. Remetea Mare, mormânt incinerat 8 (după Medelet mss.b; Rustoiu-Egri 2010, diferite scări).

Planșa 10. Kostolac-Pecifte, mormânt cremat G 1-3/378 (după Popovic-Jovanovic 2004).

Planșa 11. Kostolac-Pecine, mormântul de înhumare G 3-982 (după Jovanovic 1984).

Planșa 12. Belgrad-Kara^wrma, mormântul 62 (după Todorovic 1972).

Planșa 13. Belgrad-Karaburma, mormântul incinerat 60 (după Todorovic 1972).

Planșa 14. Belgrad-Karaburma. 1-5. morminte de înmormântare 63; 6-10. mormânt de înmormântare 67
(după Todorovic 1972; Gustin 1984).

Planșa 15. Remetea Mare, mormânt de inhumație 3 (după Medelet mss.b; Rustoiu 2008).

Planșa 16. Tezaurul de aur Szarazd-Regdly: tipologia inventarului (după Szabo 2006, fără scară).

Nou-veniți celtici între tradițional și la modă:
Mormintele 63 și 67 din Karaburma

Marija LJUSTINA-Milos SPASIC

Facultatea de Filosofie Belgrad, Serbia mljustin@f.bg.ac.rs

Muzeul Orașului Belgrad Belgrad, Serbia spasicmilos@gmail.com

Cuvinte cheie: Epoca fierului târzie, necropolă, Karaburma, Scordisci, populație indigenă

Au trecut peste șaizeci de ani de la primele rapoarte de săpături asupra necropolei celtice Karaburma din Belgrad, iar situl se remarcă încă ca unul dintre punctele focale pentru înțelegerea culturii celtice din Balcanii centrali și din partea sudică a Panoniei. Cercetările arheologice în noul complex rezidențial din partea Belgradului numită Karaburma au început în 1958 și au durat continuu până în 1963, fiind conduse de Jovan Todorovic. Karaburma era geografic un promontoriu care se întindea în Dunăre. Când insula vecină Ada Huja a fost conectată la continent, devenind astfel o peninsulă, zona Karaburma de pe malul drept al Dunării a devenit cunoscută și sub numele de Ada Huja, astfel încât Karaburma se află acum la câteva sute de metri distanță de râu. Construcția noii zone rezidențiale a dus la descoperirea unor noi situri arheologice. Un mare avantaj a fost că, la acea vreme, lucrările de terasament erau efectuate manual, fără nicio mașinărie. De asemenea, a fost posibilă explorarea arheologică atât a zonei construite, cât și a zonei neafectate de activitățile de construcție, astfel încât s-a putut forma o imagine mai exactă a

Karaburmei preistorice (Todorovic 1972, 7). În același scop, este necesar să se ia în considerare descoperirile de la situl Rospi Guprija, care face parte integrantă din același întreg geografic și cultural. Spre marele nostru regret, nu a fost posibilă efectuarea unor cercetări arheologice mai ample în zona de pe malul Dunării, unde au fost identificate vestigiile așezărilor din epoca timpurie și târzie a fierului.

Necropola din epoca fierului și necropola din epoca bronzului (cu peste 200 de morminte cu urne) se suprapun parțial. Necropola atribuită Singidunum-ului proto-istoric cuprinde 96 de morminte (Fig. 1). Există doar 6 morminte cu înhumări, în timp ce restul sunt morminte cu incinerație. Mormintele au fost descoperite în zona cu dimensiunile de 1200 x 200 m. Au fost săpate fără o ordine definită. Trebuie subliniat faptul că gropile funerare nu au putut fi definite și descrise în documentație din cauza structurii solului și a faptului că versanții Karaburma au fost supuși denudării în ultimele două milenii (Todorovic 1972, 9-10). Mormintele din necropolă formau grupuri cu 10-40 de morminte în fiecare. Unele dintre grupuri erau poziționate foarte aproape unele de altele, în timp ce altele se aflau la câțiva metri distanță de grupurile învecinate. Mormintele din grupuri aparțin tuturor fazelor funerare. Mormintele datate în fazele mai recente ale așezării La Tene nu au perturbat mormintele din fazele mai vechi, ceea ce sugerează existența unor urme la suprafață (Todorovic 1972, 45).

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 391-399

Mormântul 63 aparține unui defunct inhumat, întins pe spate cu brațele întinse lângă corp (Fig. 2). Părțile inferioare ale picioarelor întinse au fost deteriorate. Capul este ușor întors spre stânga. Scheletul este bine conservat. Orientarea sa este V-V, capul fiind spre vest și picioarele spre est. Mormântul se afla la adâncimea de 115 cm. Lungimea părții conservate a scheletului (fără oasele picioarelor) este de 138 cm (Todorovic 1972, 26). Scheletul a fost atribuit unei defuncte de sex feminin, pe baza inventarului mormântului. Până în prezent nu a fost efectuată o analiză antropologică detaliată. Doi cercei din argint, realizați din sârmă răsucită, se aflau pe partea stângă și dreaptă a capului (Pl. 1/3). Ambii cercei sunt bine conservați (3 cm și, respectiv, 2,8 cm în diametru) cu capete încrucișate și suprapuse, unul dintre ele fiind ascuțit, iar celălalt - mai lat și în formă de rulou. Jovanovic (JoBanoBMh 1994, 112) i-a definit ca aparținând...

varianta a a acestui tip de bijuterie. Pe gâtul defunctului se aflau 7 mărgele de sticlă multicolore (Pl. 1/4). Acestea sunt de dimensiuni mici (2-7 mm), iar culorile lor variază de la albastru închis la ocru și galben pal. O fibulă de bronz de tip Dux, lungă de 4,8 cm, cu arc decorat și două perechi de pandantive din lanț, se afla pe umărul drept (Pl. 1/1). Piciorul său este îndoit și terminat sferic. Arcul său lărgit are ornamentație eliptică. Arcul este bilateral, cu trei perechi de spirale, în care este introdusă o bară pivotantă. Cele patru pandantive din lanț, cu lungimi variind de la 6 la 17 cm, atârnă de bara pivotantă. A fost datată la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.Hr. (Todorovic 1972, 62). Un vas mare din lut turnat la roată (10 cm înălțime, 29 cm lățime și 12 cm diametru

fund) a fost plasat la aproximativ 40 cm de partea stângă a capului (Pl. 1/5). Marginea sa este lărgită și îngroșată, îndoită pe interior, iar fundul este plat și pronunțat. Conform lui Todorovic (1972, 49), acest tip de vas este unul dintre cele mai vechi tipuri din necropolă. Lângă partea dreaptă a capului se afla un fragment de obiect biconic din fier (Pl. 1/2), cu diametrul de aproximativ 1,2 cm (Todorovic 1972, 26-27).

Mormântul 67 aparține unui decedat inhumat (Fig. 2). Pe baza documentației originale din săpăturile de teren, se poate afirma că scheletul a fost găsit în imediata vecinătate a mormântului 63 și că acesta era orientat în mod similar, WE, ceea ce este opus situației publicate de Todorovi6 (1972, 28, pl. XLII/3). Lungimea conservată a scheletului este de 156 cm. Acesta se afla la o adâncime de 99 cm. Capul era orientat spre est, iar picioarele spre vest. Atât brațele, cât și picioarele erau în poziție întinsă. Pe partea stângă și dreaptă a capului au fost găsiți doi cercei răsuciți din argint (Pl. 1/6). Ambii sunt realizați din sârmă subțire răsucită, cu o buclă la un capăt, aparținând variantei b de Jovanovic (JoBanoBnh 1994, 112). Cerceii sunt deteriorați și deformați, iar diametrul lor aproximativ este de 3 cm. Un șir de 25 de mărgele biconice albastre de sticlă atârna în jurul gâtului (Pl. 1/7). Lângă cotul drept a fost descoperit un picior conic al unui kantharos lucrat manual (înălțimea păstrată este de 3,8 cm, iar diametrul piciorului este de 9 cm), sub care se afla un obiect din fier deteriorat. De fapt, o serie de fragmente de fier amorf au fost interpretate ca părți ale unui cuțit mic (Todorovic 1972, 28). O abordare alternativă a identificării obiectului din fier, deoarece acesta a fost găsit în zona taliei, este că avem de-a face cu un cârlig de curea (cf. Rustoiu 2012). O descoperire analoagă este cârligul de curea din fier din mormântul CX041 din situl Aradu Nou, România. Mormântul scheletic G3-991, datând aproximativ din același timp cu acesta și provenind din situl Kostolac-Pecine, conținea o cataramă de curea (JoBaHOBwh 1994, 112; Jovanovic 2007, 822-823), ceea ce face mai plauzibilă explicația obiectului din fier din mormântul 67 din Karaburma ca fiind un cârlig de curea.

Conform lui Todorovic (1972, 42, 87), mormintele scheletice 63 și 67 sunt cele mai vechi din necropolă și pot fi datate în secolul al III-lea î.Hr., în perioada de colonizare și stabilizare celtică (320-280 î.Hr.), existând posibilitatea ca acestea să fi aparținut populației autohtone. Înhumarea ca practică funerară este tipică atât pentru celții din patria lor (Todorovic 1972, 42), cât și pentru comunitățile indigene Hallstatt târzii din partea sârbă a bazinului Dunării (cf. mormintele grupului Srem din Medovic 2007; Trajkovic 2008; Ljustina 2010).

În inventarul mormintelor 63 și 67, Todorovic (1972, 87) a recunoscut obiecte de origine autohtonă: cercei în ambele morminte și vasul ceramic din mormântul 67; și obiecte importate din teritoriile celtice, la acea vreme deja învecinate: fibula și bolul din mormântul 63, mărgele de sticlă în ambele morminte. Colierele/mărgelele de sticlă sunt caracteristice exclusiv mormintelor scheletice din secolul al III-lea î.Hr. (Todorovic 1972, 71).

Cerceii din argint din sârmă răsucită, găsiți în mormintele 63 și 67, au fost o descoperire unică la momentul descoperirii lor (Todorovic 1972, 60, 70). Analogii pot fi găsite în necropola Kostolac-Pecine, unde în mormântul scheletic G3-991 au fost găsiți doi cercei din

argint din sârmă răsucită cu capăt conic, împreună cu o cataramă de curea, o fibulă de tip Certosa, o fibulă timpurie de tip Duchcov și doi cercei simpli din bronz, în formă de buclă (JoBanoBnh 1994, 112; Jovanovic 2007, 822-823). Cerceii din mormântul G3-991 de la Pecine nu reprezintă cea mai apropiată analogie pentru descoperirile din niciunul dintre mormintele Karaburma, deoarece aparţin variantei c de JovANOVit (JoBanoBnh 1994, 112). Cea mai apropiată analogie pentru cerceii din mormântul 67 din Karaburma provine dintr-un mormânt izolat cu incinerare de la Kostolac, în care cerceii răsuciți erau însoțiți de două fibule de fier de tip Duchcov ulterior (JoBanoBnh 1994, 11-113; Jovanovic 2007, 823). Perechea de cercei răsuciți din argint cu capete în formă de sul din mormântul CX50

din situl Aradu Nou are aproape aceeași formă și dimensiune cu cerceii din mormântul 63 de la Karaburma.

Este interesant de observat că analogiile directe pentru cerceii din siturile La Tene timpurii mai îndepărtate nu sunt ușor de găsit. Utilizarea buclelor de argint, tipologic apropiate de varianta b de Jovanovic, ca pandantive/mărgele sau, de dimensiuni mai mari, ca brățări, este confirmată în mormintele La Tene timpurii din Slovacia și Austria (Benadik et al. 1956, 66, T. XXV/3; Pauli 1978, 34, T. 138; JosaHOBnh 1994, 113-114). Brățări de bronz dintr-un mormânt de copil 54 din necropola Doroslovo-Depfeld din faza târzie a grupului Srem din epoca fierului timpuriu (Trajkovic 2008, 44, 78; Ljustina 2010, 62), modelate aproape în aceeași manieră ca cerceii din varianta a de B. Jovanovic, sugerează o posibilă origine a acestui tip de bijuterie. Cele mai apropiate paralele pot fi găsite în materialul din perioada Hallstatt târzie. Acest tip de bijuterie este comun în Balcanii de nord-vest și în sudul și estul Panoniei. Nu numai cerceii răsuciți făceau parte obișnuită a seturilor de bijuterii, ci și brățările răsucite, realizate din sârmă de bronz sau argint, care în unele cazuri era multiplicată și răsucită împreună. Cerceii aparținând variantelor c și b ale lui Jovanovic provin din Glasinac (realizate din argint) și respectiv Donja Dolina (realizate din bronz), iar brățările de bronz din mormântul 8 din necropola lapodelor de la Jezerine (JoBanoBith 1994, 114 cu referințe). Două perechi de brățări răsucite din argint de la Beremend (Jerem 1973, 68, fig. 7/2-5) prezintă, de asemenea, paralele tipologice strânse. Bijuteriile din argint din cercul cultural Szentes-Vekerzug din sud-estul Panoniei prezintă o mare asemănare cu cerceii din mormintele La Tene timpurii din Balcanii de nord. În acest sens sunt remarcabile capetele brățărilor și cerceilor-bucle din argint răsucite (Chochorowski 1985, 68, fig. 13; Dusek 1961, 161, T. IV/2; JoBanoBuh 1994, 114; Jovanovic 1999, 37-38).

Fig. 3. Distribuția fibulelor Duchcov-Münsingen (LT B2). Adaptat după Popovic 1996, fig. 14.

1. Osijek; 2. Mai departe; 3. Bogdanovci, Vukovar; 4. Curug; 5. Basaid; 6. Pecine, Viminacium, Kostolac; 7. Negociare; 8. Karaburma, Rospi Cuprija; 9. Zemun; 10. Novi Banovci; 11. Kupinovo; 12. Sremska Mitrovica; 13. Sabae; 14. Gradina pe Bosut; 15. Câmpul Rapanic; 16. Gosinja Pianina, Podilijak, Rusanovici; 17. Etajul; 18. Maidan; 19. Donja Dolina; 20. Pleternica; 21. Sanski Most; 22. Ribic, Jezerine, Golubic; 23. Vrebac.

Nou-veniți celți vs. populația indigenă

Până la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., în drumul lor spre sud prin câmpia Panonică, celții au ajuns în Balcanii centrali, inclusiv la „confluența Belgradului”, unde s-au oprit. Conform documentelor arheologice, consecințele acestor evenimente sunt schimbări culturale considerabile. Practicile funerare, producția de olărit, armele, uneltele, îmbrăcămintea și bijuteriile s-au schimbat semnificativ. Odată cu apariția stilului La Tène, formele din epoca timpurie a fierului s-au integrat treptat cu cele noi, până când cea mai mare parte a...

Zona a fost dominată de cultura La Tene. Acest fapt este deosebit de pronunțat de-a lungul principalelor direcții ale mișcărilor celtice - zona de-a lungul Dunării mijlocii și părțile Transdanubiei. Panonia de Sud și Balcanii de Vest au păstrat caracterul Hallstatt târziu pentru o lungă perioadă de timp (Popovic 1996, 105).

Valea Dunării și Balcanii de Vest din perioada La Tene timpurie prezintă câteva caracteristici comune în cultura materială. Una dintre ele este reprezentată de fibulele cu arc ornamentat care poartă o placă ovală cu ramă, una dintre acestea fiind fibula din mormântul 63 de la Karaburma. Aceeași caracteristică, arcul în formă de medalion, este evidentă pe trei fibule cu lanțuri de la Bogdanovci, precum și pe o pereche de fibule de la Osijek. Piesa din Karaburma are cea mai apropiată analogie în fibula de la Rusanovici, la Glasinac (Popovic 1996, 119). Cronologic, aceste fibule sunt plasate în perioada din secolul al IV-lea până cel puțin la mijlocul secolului al III-lea î.Hr. (LT B2), iar distribuția lor poate fi observată pe hartă (Fig. 3). Întreaga serie de aceste descoperiri prezintă unele soluții similare, apărând încă din perioada La Tene timpurie, dar, așa cum a remarcat Popovic (1996, 120, 124), se pare că nu au fost importate efectiv din teritoriile celtice originale, așa cum a fost modelul propus de Todorovic (1972, 87). Fibulele au fost probabil fabricate undeva între Sava și Dunăre, după exemplele mai vechi. Aceste forme au fost transportate în Balcanii de Vest și ulterior au fost fabricate acolo după exemple similare. Este mai probabil să ne confruntăm cu o influență indirectă a stilului La Tene sau cu un transfer de tehnologie, care a venit din Slovacia și Transdanubia în această parte a Balcanilor (Popovic 1996, 120, 124). Modelul unui aflux celtic direct prin intermediul obiectelor importate nu ar trebui eliminat în totalitate, ci ar trebui luat cu o probabilitate mai mică. Rămâne problema atât a atelierelor care au produs bunurile, cât și a destinatarilor finali, persoanele care le-au purtat în timpul vieții și au fost înmormântate odată cu ele.

Pe lângă mormântul 63, la Karaburma există încă două morminte în care au fost găsite fibule de tip Duchcov. Mormântul 60 (Todorovic 1972, 25-26) conținea o urnă aruncată la roată cu oase umane incinerate, doi cercei de bronz, trei cuțite mici de fier, o cataramă de fier, un inel de fier și patru fibule de tip Duchcov (Pl. 1/9-10,12). O concentrație atât de mare de fibule Duchcov într-un singur mormânt nu a fost încă atestată pe teritoriul Serbiei. Mormântul 66 reprezintă probabil incinerarea unui războinic bărbat. Pe lângă o urnă aruncată la roată cu oase umane arse, lângă urnă au fost găsite părți dintr-un scut, două cuțite de fier, o suliță de fier, un lanț de fier și o fibulă de tip Duchcov (Pl. 1/11) (Todorovic

1972, 27-28). Astfel, distribuția fibulelor Duchcov în necropola de la Karaburma arată clar că acest tip de fibule nu era purtat exclusiv de femei sau bărbați. De asemenea, situația din mormântul 60 oferă un bun punct de plecare pentru reconstituirea modurilor de purtare a fibulelor Duchcov, deoarece patru dintre ele au fost găsite în acel mormânt. Pe de altă parte, un număr atât de mare de fibule ar putea fi interpretat și ca fiind...

ca un semnal solid pentru acumularea de bogăție, fie că doamna care a fost înmormântată împreună cu ele le deținea efectiv, fie că erau puse lângă urnă ca ofrandă simbolică sau ceva de genul ăsta.

În mormântul 23, la situl apropiat Belgrad-Rospz Cuprija (Fig. 4), a fost găsită încă o fibulă Duchcov (Pl. 1/8). Ca și în cazul mormântului 63 de la Karaburma, acesta este un mormânt scheletic, al cărui gen nu a fost determinat. Decedatul stătea întins cu mâinile pe pelvis și picioarele încrucișate. Alături de fibula mare de fier (Fig. 4/1; Pl. 1/8), au fost găsite două părți ale unei catarame de fier și un castron aruncat la roată, care a fost așezat lângă picioare (ToRopoBMh 1956, 46, 50). Poziția neobișnuită a defunctului seamănă cu practica funerară a Grupului Srem din epoca timpurie a fierului (cf. mormântul 18 din necropola Doroslovo-Depfeld din Ljustina 2010, pl. 5), deși inventarul mormintelor relevă, fără îndoială, caracteristici timpurii de La Tene.

În opinia lui Marko Dizdar, mormintele scheletice feminine 63 și 67 de la Karaburma ar putea fi atribuite femeilor de origine panonică autohtonă (Dizdar 2004, 76). El și-a bazat opinia pe obiceiurile funerare și inventarul mormintelor. Atenția sa este concentrată în special asupra cantharoilor lucrați manual din așezările și necropolele scordiscilor, unul dintre aceștia fiind găsit în mormântul 67 de la Karaburma. El a presupus că descoperirile cantharoilor lucrați manual sunt rezultatul influențelor tradițiilor autohtone din epoca timpurie a fierului asupra culturii materiale a scordiscilor. Este posibil ca o parte din populația panoniană să fi supraviețuit și să-și fi păstrat propria identitate prin anumite forme ceramice lucrate manual, precum și prin tehnici ornamentale și motive observate pe unele dintre siturile La Tene din Bazinul Dunării Mijlocii (Dizdar 2001, 101-103). Așa se face că moștenirea materială a scordiscilor a îmbrățișat două linii de dezvoltare a kantaroilor: panonianul autohton, înrădăcinat în formele din epoca timpurie a fierului, și cel stabilit prin copierea modelelor elenistice ale kantaroilor, care cresc ca număr în faza târzie a La Tene-ului timpuriu și mediu (Dizdar 2004, 76).

Conform lui Rustoiu (2012), mormintele din faza timpurie a necropolei Karaburma păstrează printre bunurile lor bijuterii tradiționale locale. Aceasta este expresia unei identități native menținute, definită prin afișarea de ornamente corporale și accesorii vestimentare diferite de cele ale nou-veniților, recunoscute în special în îmbrăcămintea feminină. În acest sens, Karaburma ar oferi o serie de elemente care ilustrează modelul specific de interacțiuni dintre coloniști și comunitățile locale cu care s-au suprapus.

Așa-numitele „migrații celtice” din secolele al IV-lea și al III-lea î.Hr. constituie contextul istoric. În această perioadă, cultura La Tene s-a extins din principala sa zonă din Europa Centrală până în sudul Franței, nordul Italiei, regiunea Dunării și România. Celții și-au extins

aria până în Grecia și au ajuns chiar și în Asia Mică. Se pune însă întrebarea dacă expansiunea culturii La Tene este identică cu migrațiile celtice istorice (Hauschild 2010, 171). Sursele arheologice sugerează prima apariție a culturii La Tene în regiunea Dunării Mijlocii deja la sfârșitul secolului al V-lea î.Hr. (Zirra 1991; Szabo 1998). Zona carpato-dunăreană era deja populată complex în perioada Hallstatt târzie, cu prezența diferitelor culturi, care s-au dezvoltat în perioada La Tene timpurie dintr-un substrat de diferite grupuri de populație. Obiecte cu caracter La Tene timpuriu, precum fibulele de tip Duchcov, Munsingen sau Certosa, brățările cu Steckverschluss sau Stempelenden, Hohlringe și Hohlbuckelringe, armele tipice La Tene, hamurile pentru cai și ceramica aruncată la roată, datează prima apariție a imigranților celtici în zona carpato-dunăreană. Astăzi trebuie să considerăm că aceasta este de obicei o emigrare a unor părți mici ale comunităților tribale, a unor grupuri mici sau doar a unor persoane singure (Hauschild 2010, 172-173). Căsătoria într-o familie a unui alt trib trebuie înțeleasă ca migrație (Hauschild 2010, 174) și ar trebui luată în considerare atunci când este vorba despre femeile decedate din Karaburma. Inventarul mormintelor este „cheia” fiecărui individ, dar în acest fel se poate detecta „mobilitatea obiectelor și a manierelor” în locul persoanelor înmormântate. Este dificil, aproape imposibil, să se determine exact identitatea etnică a indivizilor pe baza mai multor obiecte. Pentru recunoașterea străinătății, trebuie să fie disponibile diferențe în ceea ce privește bunurile culturale și schimbări semnificative în tradițiile funerare (Hauschild 2010, 174). Antropologia fizică, cu cercetările sale bioarheometrice, poate oferi o soluție pentru detectarea persoanelor străine. Analiza izotopică efectuată pe materialul osos oferă dovezi solide atât despre persoanele indigene, cât și despre cele imigrate, în cadrul unei comunități locale (Hauschild 2010, 175).

* * »

La prima vedere, practica funerară a populațiilor autohtone aparținând grupului Srem seamănă foarte mult cu cea observată la mormintele 63 și 67 din Karaburma. În ambele cazuri, avem de-a face cu înhumarea. Decedatii erau plasați într-o groapă funerară în poziție întinsă, având în primul rând obiecte personale, bijuterii (fibule, șiraguri de mărgele de sticlă) și niște alimente pentru viața de apoi, puse în vase ceramice. Cele mai semnificative diferențe se referă la poziția brațelor decedatului, precum și la locul unde erau așezate ofrandele alimentare în interiorul mormântului. Practica Hallstatt târzie constă în a pune brațele pe piept și mâncarea lângă picioare. În cazul din Karaburma, brațele erau întinse lângă corp, iar vasele erau aproape de partea superioară a corpului, lângă cap sau cot. Aceste diferențe arheologice în practica funerară sugerează diferențe în ritualurile funerare și conceptele despre viața de apoi ale celor două populații. Diferențele dintre tipurile de bijuterii (fibule de tip Certosa vs. Duchcov, șiruri de sticlă mai opulente în mormintele Hallstatt târzii) și ceramică (vase lucrate manual vs. vase aruncate la roată) pot reflecta schimbări în modă sau disponibilitatea locală a anumitor bunuri. În acest sens, o atenție specială ar trebui acordată mormântului scheletic G3-991 de la Kostolac—Pecine, unde setul de bijuterii al defunctului cuprindea atât o fibulă de tip Certosa, cât și o fibulă de tip Duchcov timpuriu.

Rămâne întrebarea în ce măsură inventarul mormintelor reflectă defunctul și în ce măsură comunitatea vie care s-a ocupat de înmormântare. Cele două doamne din Karaburma au fost „celtizate” sau „asimilate” în timpul vieții? Au fost de origine celtică și s-au căsătorit într-o familie autohtonă sau invers? Ar trebui să fim conștienți, așa cum a remarcat Jovanovic (2007, 824), că selecția obiectelor personale din mormintele feminine reflectă preferințele individuale ale fiecăreia dintre femei.

Argumentăm că apariția bijuteriilor tipice pentru două comunități diferite este o articulare profundă a interacțiunilor culturale care s-ar putea să nu se dezvolte doar prin contactele efective ale populației nou-venite și autohtone. În schimb, o vedem ca una dintre manifestările fizice ale procesului pe termen lung care a dus la construirea identității scordisciene.

Referințe

Benadik și colab., 1956

Chochorowski 1985

Dusek 1961

Ieremia 1973

JoBaHOBnh 1994

JoVANOVid 1999

Jovanovic 2007

Dizdar 2001

Dizdar 2004

Hauschild 2010

Liustina 2010

Medovi6 2007

Pauli 1978

Popovid 1996

Rustoiu 2012

Szabó 1998

ToflopoBuh 1956

ToDOROVid 1972

Trajković 2008

Zirra 1991

Benadik, B.-Vlcek, E.-Ambros, C., Cimitire celtice din sud-vestul Slovaciei, Bratislava.
Chochorowski, J., Cultura Vekerzug, caracteristicile descoperirilor, Varșovia-Cracovia.

Dusek, M., Perioada traco-scită în Slovacia, SlovArch, IX, 1-2, 155-174.

Jerem, E., Zur Geschichte der päten Ironzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend komitat Baranya), ActaArchHun, 25, 65-86.

JoBaHOBnh, B., XopM3OHT HajcTapMjwx KenTCKMX rpoöoBa Ha ceßepHOM BanKaHy, IN: Tăcuți, H. (ed.), Kynmype esosdenoe do6a jyeocnooeHCKoe Flodynaerba, Beorpaj, 111-17.

Jovanovic, B., Die Tradition der skythischen Iisenzeit in der frühen Latènezeit des Nordbalkans, IN: Garasanin, M.-Roman, P.-Stinga, I.-Tasic, N.-Vasic, M. (eds.), Le Djerdap/ Les Portes de Férax milé à milé du milé du milé. J. Ch. până la războaiele dacilor. Kolloquium la Kladovo-Drobeta-Turnu Severin (septembrie-octombrie 1998), Belgrad, 37-40.

Jovanovic, B., Cercei de argint în bijuterii timpurii La Tene din regiunea Dunării de Mijloc, IN: Blecic, M.- Cresnar, M.-Hänsel, B.-Hellmuth, A.-Kaiser, E.-Metzner-Nebelsick, C. (eds.), Scripta praehistoria in honorem Biba Terzan, 7821-Terzan.

Dizdar, M., Așezările La Tene din zona Vinkovci, Zagreb.

Dizdar, M., Mormântul LT 11 de la Zvonimirov - un exemplu de înmormântare dublă a culturii târzii, Op Arch, 28,41-88.

Hauschild, M., „Celticizat" sau „Asimilat"? În căutarea popoarelor străine și indigene în timpul migrațiilor celtice, IN: Berecki, S. (ed.), Comunități din epoca fierului în bazinul carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu-Mureș 9-11 octombrie 2009, Cluj-Napoca, 171-180.

Ljustina, M., The Late Hallstatt Communities in Serbian Part of the Danube Basin, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu-Mureș 9-11 octombrie 2009, Cluj-Napoca, 59-7

Medovic, P., Stubarlija - Necropola nacella Cod feudvar Mosorina (Backa), Novi Sad.

Pauli, L., Dürnberg la Hailein III, München.

Popovic, P., La Tene timpuriu între Pannonia și Balcani, Starinar, NS, XLVII, 105-125.

Rustoiu, A., Celții și populațiile indigene din Bazinul Carpatic de Sud. Strategii de comunicare intercomunitară, IN: Berecki, S. (ed.), Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Turgu Mureș 7-9 octombrie 2011, BMM, V, Turgu Mureș, 357-3

Szabo, M., Celții din Bazinul Carpatic (din secolul al V-lea î.Hr. până la nașterea lui Hristos), IN: Kemenczei, T.-Kovâcs, T.—Szabo, M. (ed.), Comori din perioada celtică din Ungaria. Arta în Bazinul Carpatic în mileniul I î.Hr. Expoziție specială, Muzeul Celtic Hochdorf/Enz 1998/1999, Seria de publicații a Muzeului Celtic Hochdorf/Enz 3, Eberdingen, pp. 51-70. ToRopoBMh, J., și alte lucrări ale Muzeului Celtic din Beorpaja, publicate în 1980, dedicate culturii carpatice, III, 27-62.

Todorovic, J., Praistorijska Karaburma I - nekropola mladeggvozdenog doba, Beograd.

Trajkovic, D., Depfeld. Necropola timpurie a epocii fierului la Doroslovo, Sombor.

Zirra, V., Les plus ancient fibules en Românie, Dacia NS, 35, 177-184.

Lista figurilor

Fig. 4. Rospi Cuprija, Mormântul 23. 1. Fibulă din fier de tip Duchcov; 2-3. Părți din fier ale cataramei unei curele (?); 4. Bol turnat la roată (fără scară).

Lista plăcilor

Pl. 1. 1-5. Karaburma, mormântul 63: 1. Fibulă Duchcov; 2. Fragment biconic de fier; 3. Cercei de argint; 4. Mărgele de sticlă; 5. Bol aruncat la roată. 6-7. Karaburma, mormântul 67: 6. Cercei de argint; 7. Mărgele de sticlă. 8-12. Fibule Duchcov: 8. Rospi Cuprija, mormântul 23; 9-10, 12. Karaburma, mormântul 60; 11. Karaburma, mormântul 66.

Planșa 1. 1-5. Karaburma, mormântul 63: 1. Fibulă Duchcov; 2. Fragment biconic de fier; 3. Cercei din argint; 4. Mărgele de sticlă;

5. Bol aruncat la roată. 6-7. Karaburma, mormântul 67: 6. Cercei din argint; 7. Mărgele de sticlă. 8-12. Fibule Duchcov:

8. Rospi Cuprija, mormântul 23; 9-10,12. Karaburma, mormântul 60; 11. Karaburma, mormântul 66.

„Până când moartea ne va despărți"

O abordare statistică pentru identificarea similarității și grupării înmormântărilor. Cazul mormintelor târzii de la Tene din

Bazinul Carpatic de Est

Cătălin Nicolae POPA

Universitatea din Cambridge Cambridge, Marea Britanie pcatalinn@yahoo.com

Cuvinte cheie: statistică, similaritate, grupare, identitate, înmormântări

Această lucrare va descrie o metodă statistică dezvoltată pentru studiul datelor funerare și va oferi un exemplu foarte scurt al rezultatelor pe care le poate produce. Metoda își propune să calculeze similaritatea dintre înmormântări și să construiască posibile grupări pe baza acestora. A fost dezvoltată cu scopul de a investiga manifestarea identității de grup în registrul funerar.

Metoda pune în practică statistică sintagma: „Până când moartea ne va despărți". Aceasta se realizează practic prin înlocuirea cuvântului „moarte" cu „statistică". Cu toate acestea, sintagma nu ar trebui luată literal, având moartea ca subiect, deoarece nu doresc să discut despre acțiunea morții (Williams 2004; Robb în curs de publicare). În acest studiu, moartea este înțeleasă ca un eveniment care declanșează acțiunea celor îndoliați, deoarece cei îndoliați și, la un nivel mai larg, comunitatea sunt cei care îngroapă decedatul (Parker

Pearson 1993; 1999; Lucy 2002). În timpul ritualului funerar, se materializează relația dintre decedat și membrii comunității. Odată cu aceasta, sunt consolidate sau contestate și relațiile dintre diferite grupuri. Prin intermediul acestor relații se formează și se mențin identitatea personală și identitatea comunității în ansamblu. Prin urmare, ritualul mortuar este, de asemenea, o materializare a acestor identități. În plus, deoarece moartea unui membru al comunității este un eveniment traumatic în care integritatea grupului este dezechilibrată, identitatea grupului este adesea proeminentă ca mijloc de reafirmare a integrității sale și de restabilire a echilibrului.

Identitatea este un termen foarte larg și cuprinzător, care ridică dificultăți semnificative atunci când se încearcă aplicarea sa la arhiva arheologică concretă. Identitatea se poate baza pe diferite elemente, deoarece se bazează pe calități pe care oamenii le percep ca fiind împărtășite cu ceilalți, precum și pe criterii pe care le percep ca fiind distinctive de ceilalți (Canuto-Yaeger 2000, 2). Astfel, există mai multe tipuri de identități pe care un individ le poate deține: familială, socială, religioasă, de clasă, statală etc. În plus, urmând ideea lui Jovanovic (2005, 77) și O'Shea (1981, 49-52), există o ierarhie verticală a identităților în funcție de nivelul lor de generalitate și care funcționează concomitent (de exemplu, locală, regională, etnică, națională). Pentru a lua în considerare toate aceste posibilități, ar fi nevoie de o cantitate enormă de informații furnizate prin date de înaltă rezoluție. Din punct de vedere arheologic, rareori avem astfel de informații.

Metoda statistică pe care o utilizez este dezvoltată pentru a lucra cu date arheologice de rezoluție scăzută. Prin urmare, am ales să mă concentrez pe identitatea de grup, adică orice tip de identitate pe care o persoană o împărtășește cu alți membri ai grupului, și să reduc acest concept la esența sa: opoziția dintre același și diferit. Această opoziție este cea care este transcrisă în analiza statistică.

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 401-412

Analiză statistică. Considerații preliminare

Înainte de a descrie algoritmii statistici utilizați în mod concret, este necesar să se prezinte o serie de considerații teoretice importante privind analiza statistică și utilizarea acesteia în arheologie. Consider necesar să prezint o serie de considerații teoretice importante privind analiza statistică și utilizarea acesteia în arheologie.

În primul rând, analiza statistică este doar un instrument. Arheologii aplică acest instrument datelor pentru a dezvălui posibile tipare. Însă metodele statistice nu ne pot spune de fapt ce reprezintă tiparele respective. Explicarea a ceea ce înseamnă un tipar este pur și simplu un proces de interpretare, care este realizat în întregime de către cercetător. Acest punct este valabil atât pentru tehnicile exploratorii sau descriptive (de exemplu, histograma, analiza componentelor principale), cât și pentru cele bazate pe modele (de exemplu, metodele bayesiene).

În al doilea rând, analiza statistică ar trebui să fie întotdeauna făcută având în minte o întrebare (Shennan 1997, 216). De cele mai multe ori, explorarea orbește a datelor cu

metode statistice va da rezultate care sunt fie absolut inutile, fie pe care nu se pot utiliza, deoarece nu este posibil să se știe ce reflectă acestea de fapt. Acest aspect este valabil mai ales pentru metodele bazate pe modele. În cazul tehnicilor exploratorii, se întâmplă adesea ca acestea să fie utilizate fără o întrebare clară; acest lucru se poate dovedi util, mai ales dacă există modele ușor de identificat în date. Cu toate acestea, chiar și în acest caz, existența unei întrebări specifice de adresat datelor crește considerabil posibilitatea de a obține rezultate utile.

În cele din urmă, statisticile nu sunt obiective. Există cel puțin două straturi de subiectivitate pe care trebuie să le avem în vedere. Primul este legat de înregistrarea datelor. Fiecare algoritm statistic utilizează o bază de date, iar modul în care sunt înregistrate datele este o chestiune de alegere. Alegerile sunt prezente peste tot în baza de date (de exemplu, alegerea între o cană și un ulcior). Ideea este că un computer poate calcula doar ceea ce îi spui tu să calculeze. Al doilea strat este legat de algoritmul statistic în sine. Orice algoritm este scris de o persoană, iar alegerile pe care le face programatorul atunci când concepe acest algoritm au, desigur, un impact direct asupra rezultatelor. Într-adevăr, aceste alegeri sunt făcute în cea mai bună cunoștință de cauză a programatorului și, dacă avem noroc, programatorul va fi un arheolog sau cel puțin cineva familiarizat cu munca noastră, dar, în cele din urmă, acestea sunt decizii care modelează rezultatul analizei. Un computer poate calcula doar cum îi spui tu să calculeze.

Totuși, aceste idei nu ar trebui să descurajeze arheologii să utilizeze analiza statistică. Ele sunt menite mai degrabă să ghideze persoanele care o utilizează sau se gândesc să o utilizeze și să clarifice ce poate și ce nu poate face statistica. Ea poate arăta tipare, dar nu poate să nu ne spună ce înseamnă aceste tipare; poate ajuta la răspunsul la întrebări, dar numai dacă le punem în prealabil; poate oferi un rezultat util, dar acest rezultat nu va fi rezultatul obiectiv al unei mașini.

Analiză statistică. Algoritmii

Analiza statistică utilizată este grupată în două etape. Întrucât analiza este considerată a reflecta sintagma „Până când moartea ne va despărți”, etapele analizei corespund celor două întrebări logice prezente în sintagma: Cum ne desparte moartea? și În ce părți ne desparte moartea?. Prima întrebare a fost transcrisă într-un algoritm de similaritate care compară toate înmormântările între ele; a doua întrebare a fost tradusă ca o procedură de clusterizare care grupează înmormântările în mai multe „părți” (adică clustere) pe baza rezultatelor din prima etapă. Pentru a înțelege la ce se referă clusterele determinate, sunt utilizate metode exploratorii suplimentare, integrând rezultatele analizei anterioare.

Înainte de rularea algoritmului, este necesar să se aleagă dintr-o bază de date cu morminte variabilele pe care algoritmul le va procesa. Toate variabilele sunt categoriale (Agresti 1990) și pot fi împărțite în două tipuri: variabile rituale și variabile de inventar sau de bunuri funerare. Variabilele rituale se referă la toate informațiile legate de înmormântarea în sine, cum ar fi utilizarea incinerării sau a înhumării, dacă mormântul este plat sau tumular, dacă este o înmormântare unică sau multiplă etc. Pot fi incluse și variabile mai

diverse dacă sunt considerate relevante pentru întrebarea în cauză (de exemplu, proximitatea așezării, poziția peisajului), cu condiția să poată fi exprimate ca variabile categoriale simple. Variabilele de inventar conțin toate informațiile care caracterizează bunurile funerare prezente în înmormântare. Fiecare element de inventar este caracterizat de un număr egal de variabile categoriale, cum ar fi materialul, decorațiunea, culoarea, arderea secundară, integritatea etc. În plus, fiecare element este caracterizat de un număr egal de variabile categoriale conectate ierarhic.

variabile care servesc la identificarea obiectului. Aceste variabile pot fi considerate ca fiind legate de funcționalitate, tipologie sau ambele. De exemplu, dacă funcționalitatea și tipologia sunt combinate, iar funcționalitatea este considerată a fi mai importantă, o sabie poate fi caracterizată ca: categoria 1 armă; categoria 2 ofensivă; categoria 3 sabie; categoria 4 tip 1 (Fig. 1). O astfel de structură ierarhică a acestor variabile permite algoritmului să găsească grade de similarități între artefacte și permite identificarea seturilor cu elemente variabile. Consider o astfel de structură esențială pentru problema identității, deoarece exprimarea unei identități comune implică rareori o similitudine precisă.

Fig. 1. Exemplu de descriere a unei sabii folosind patru variabile ierarhice.

Anumite variabile, cum ar fi sexul, vârsta, poziția geografică etc., pot fi omise din algoritm și introduse doar în etapa finală, când se utilizează metode exploratorii suplimentare pentru a caracteriza rezultatele grupării. Acest artificiu permite inspectarea dacă factorii legați de lucruri precum vârsta sau sexul au fost relevanți în manifestarea identității și cum s-a modificat manifestarea funerară a identității în funcție de regiune. Drept urmare, poate fi posibilă identificarea tipurilor de identități de grup care se manifestă. Dacă aceste variabile ar fi fost introduse în analiza cluster propriu-zisă, astfel de observații nu ar fi mai fost posibile. De exemplu, dacă sexul ar fi fost luat în considerare în analiză, atunci algoritmul de similaritate și, bineînțeles, și analiza cluster, ar determina că înmormântările de același sex sunt destul de similare între ele. Prin urmare, aceasta înseamnă că analiza ar porni de la premisa că înmormântările de același sex au avut un anumit grad de similaritate. În schimb, omiterea informațiilor legate de sex din analiza cluster oferă posibilitatea de a verifica dacă sexul decedatului a avut o influență asupra alegerilor făcute de cei îndoliați în timpul ritualului mortuar, fără a presupune în prealabil că a avut-o. De exemplu, dacă sexul ar fi considerat o variabilă în analiză și algoritmul de clusterizare ar determina că înmormântările pot fi împărțite în două grupuri, fiecare de sex diferit, atunci ar fi extrem de problematic să se afirme că identitatea de gen a fost exprimată în înregistrarea funerară, deoarece presupunerea a fost deja inclusă în analiză. Pe de altă parte, dacă același rezultat s-ar obține fără a utiliza sexul ca variabilă în analiza cluster, atunci ar fi sigur să deducem că avem de-a face cu exprimarea identității de gen încorporată în ritualul mortuar (Fig. 2). Diferența dintre utilizarea sexului ca variabilă sau nu poate fi tradusă prin faptul că utilizatorul ia decizia că sexul este un element identitar important sau prin faptul că persoanele îndoliate au luat această decizie.

Cazul 1. Sexul utilizat ca variabilă. Problematică deducerea diferențelor de gen.

Cazul 2. Sexul nu este utilizat ca variabilă. Sunt posibile inferențe legate de gen.

Fig. 2. Avantajul utilizării sexului ca variabilă independentă.

După ce variabilele sunt alese, acestea sunt extrase din baza de date și importate în programul statistic. Algoritmii de similaritate și clusterizare au fost implementați în software-ul statistic R; metodele statistice exploratorii post-clusterizare sunt realizate în SPSS. În plus, analiza spațială de bază se realizează în ArcGIS. Aceasta implică reprezentarea grafică a înmormântărilor pe o hartă a zonei cu ajutorul imaginilor din satelit și observarea dacă se pot observa posibile grupări în funcție de regiunea geografică sau în raport cu anumite caracteristici ale peisajului, cum ar fi cursurile de apă sau lanțurile muntoase.

Prima parte. Algoritmul de similaritate

Algoritmul de similaritate se naște din nevoia de a cuantifica cât de similare sau diferite sunt înmormântările între ele (Drennan 1996, 271-283). Prin urmare, implică transpunerea în cifre a observațiilor empirice făcute atunci când se compară două morminte. O astfel de transformare este necesară deoarece multe proceduri statistice, inclusiv analiza cluster, care este utilizată în acest caz, pot opera doar cu valori numerice.

Deși există numeroși algoritmi de similaritate, niciunul dintre ei nu ar funcționa cu datele pe care le utilizez eu. Majoritatea algoritmilor de similaritate sunt dezvoltați pentru a lucra cu date continue sau date binare (Drennan 1996, 271-283; Everitt et al. 2011, 43-69). Datele continue se referă la înregistrarea numerelor, care ar putea fi expresia măsurătorilor. Modul clasic de calculare a similarității, sau în acest caz a indicelui de disimilaritate, este prin utilizarea unei distanțe euclidiene simple. Datele binare, pe de altă parte, se referă la variabile care conțin valori 0 sau 1, 0 referindu-se la absență și 1 la prezență. În acest caz, există mai multe calcule posibile ale similarității, în funcție de întrebarea pusă și de ceea ce reprezintă datele. Cu toate acestea, cele mai comune metode sunt Potrivirea Simplă și Coeficienții lui Jaccard (Drennan 1996, 277-279). Datele pe care intenționez să le analizez nu sunt însă nici continue, nici binare, ci categorice (Agresti 1990), ceea ce înseamnă că fiecare variabilă poate conține valori independente diferite. Se sugerează adesea transformarea variabilelor categorice în variabile binare, dar acest lucru s-ar pierde o mulțime de informații necesare pentru întrebarea de identitate pusă. Atunci când o astfel de transformare nu este posibilă, au fost propuse metode de comparare a datelor categorice (Agresti 2007), dar de obicei acestea necesită o structură specifică a datelor, care rareori funcționează cu urmele materiale pe care le găsim. Această situație m-a determinat să

construiesc un nou algoritm de similaritate care poate funcționa cu ușurință cu datele arheologice și poate imita modul în care arheologii abordează înregistrările funerare.

Algoritmul de similaritate primește ca intrare datele brute și are ca ieșire o matrice de disimilaritate sau distanță. Algoritmul implică numeroase operații și mai multe faze. Fiecare dintre ele va fi detaliată mai jos.

Primul pas este importarea tuturor datelor în R din baza de date funerară. Acest lucru se realizează prin intermediul unui tabel în care fiecare intrare corespunde unui element de inventar care conține și toate informațiile ritualice asociate cu înmormântarea din care provine. Apoi, din datele importate, se extrag variabilele relevante. Aceasta înseamnă că se realizează o copie a datelor în care se păstrează doar variabilele care au fost alese pentru a rula analiza cluster.

Acest pas este urmat de transformarea controlată a datelor în valori numerice. Datele conținute în fiecare dintre variabilele analizate sunt convertite din tip șir de caractere în tip întreg. De exemplu, variabila de tip ritual, care poate conține ca valori înmormântare, incinerare, cenotafe sau necunoscut, este convertită pentru a conține valorile 1, 2, 3 sau -1, fiecare dintre acestea corespunzând tipurilor de ritual inițiale. -1 este utilizat pentru toate variabilele atunci când lipsesc date. S-a optat pentru o transformare controlată a variabilelor, în loc să se permită lui R să facă acest lucru intrinsec, deoarece este necesar să se știe exact ce valoare numerică corespunde informațiilor inițiale. Acest lucru este necesar pentru etapele ulterioare ale algoritmului de similaritate, când există posibilitatea de a atribui ponderi diferite variabilelor, precum și valorilor pe care le conțin.

După ce toate variabilele utilizate sunt convertite în date numerice, algoritmul calculează separat similaritatea înmormântărilor pe baza informațiilor rituale și similaritatea înmormântărilor pe baza obiectelor funerare.

Calcularea similarității pe baza ritualului este destul de simplă. Fiecare înmormântare este comparată una câte una cu toate celelalte înmormântări, folosind doar variabilele referitoare la ritual. În funcție de ponderea atribuită fiecărei variabile și, dacă se dorește, și de valorile individuale luate de variabile, se obține o valoare care să caracterizeze cât de similare sunt toate înmormântările una cu cealaltă. Condiția pentru ca două variabile să se adune la similaritate este să conțină aceeași valoare, care trebuie să fie diferită de -1, ceea ce înseamnă că trebuie să existe informații cu privire la acel aspect particular al înmormântării. Prin aplicarea acestei condiții fiecărei variabile, algoritmul determină un număr între 0 și suma tuturor ponderilor atribuite variabilelor. De exemplu, dacă se utilizează șase variabile rituale și dacă fiecărei variabile i se atribuie o pondere de 1, atunci similaritatea...

Indicele dintre două înmormântări este între 0 și 6. Totuși, acest indice de similaritate este standardizat prin împărțirea indicelui la valoarea maximă posibilă, deci suma tuturor ponderilor, care în acest exemplu este 6. Această operație transformă toți indicii într-un număr între 0 și 1, unde 0 înseamnă că cele două înmormântări sunt complet diferite, iar 1

că sunt identice. Pentru ca algoritmul să ofere rezultate consistente, aceeași pondere trebuie atribuită variabilelor în timpul tuturor comparațiilor de înmormântări. Prin urmare, nu este posibil să se execute jumătate din înmormântări cu un set de ponderi atribuite și cealaltă jumătate cu un set diferit de ponderi. Singura modalitate de a realiza o astfel de operațiune ar fi împărțirea datelor inițial în două seturi de date și rularea separată a analizei asupra acestora, de fiecare dată cu setul diferit de ponderi. Atribuirea ponderilor variabilelor se face de către utilizator pe o bază pur empirică. Această alegere are legătură în mare măsură cu întrebarea în cauză, dar poate avea legătură și cu observațiile efectuate anterior. De exemplu, dacă amplasarea înmormântării lângă un râu s-a observat a priori ca fiind foarte importantă, atunci s-ar putea acorda o pondere mai mare variabilei care înregistrează acea informație specifică.

Calcularea similarității dintre înmormântări pe baza inventarului funerar este mai complexă, implicând mai multe operațiuni. Principiul de bază al funcționării este similar cu cel descris mai sus: fiecare înmormântare este comparată cu celelalte înmormântări pentru a calcula o valoare care să caracterizeze similaritatea lor. Cu toate acestea, compararea a două înmormântări implică doi pași. În primul rând, fiecare obiect funerar din prima înmormântare este comparat cu toate celelalte obiecte funerare din a doua înmormântare pe baza variabilelor legate de inventar. Variabilele categorice ierarhice care descriu fiecare artefact trebuie neapărat incluse. Rezultatul tuturor acestor comparații este o matrice de m cu n componente, unde m reprezintă numărul total de obiecte funerare din prima înmormântare, iar n numărul total de obiecte funerare din a doua înmormântare. Similar cu rezultatul comparației informațiilor rituale, valorile conținute în matrice sunt între 0 și suma tuturor ponderilor atribuite variabilelor. Pe baza matricei, se calculează similaritatea maximă dintre cele două înmormântări. Acest lucru se face prin alegerea unui număr de valori din matrice și adunarea lor. La sumă se poate adăuga o singură valoare pe rând și pe coloană. Algoritmul care dă soluția optimă și, prin urmare, suma maximă este așa-numita metodă maghiară (Kuhn 1955).

După calcularea sumei, următorul pas este standardizarea rezultatului în același mod în care s-a procedat cu indicele de similaritate rituală. Am ales să standardizez rezultatul împărțind suma calculată la suma totală a ponderilor atribuite variabilelor utilizate în compararea inventarului, înmulțită cu numărul maxim de obiecte funerare. Prin urmare, calculul matematic poate fi exprimat astfel:

Sumă..

S = —

''' WX 0.

unde

este similaritatea standardizată finală calculată între numărul de înmormântare i și numărul de înmormântare j

Suma . este suma maximă calculată folosind metoda maghiară între numărul de înmormântare i și numărul de înmormântare j; w este suma totală a ponderilor atribuite variabilelor utilizate pentru compararea bunurilor funerare; o.. este maximul dintre m și n, unde m este numărul de bunuri funerare conținute de înmormântarea i, iar n este numărul de bunuri funerare conținute de înmormântarea j.

Rezultatul obținut va fi astfel între 0 și 1, unde 0 înseamnă că cele două înmormântări sunt complet diferite, iar 1 că sunt identice.

După efectuarea tuturor acestor calcule, rezultatul va fi două matrici de similaritate, una bazată pe variabilele rituale, cealaltă bazată pe obiectele funerare. În acest moment, se poate opta fie pentru rularea statisticilor de clusterizare individual pe una dintre cele două matrici, fie pentru rularea acestora pe rezultatele combinate. Dacă se alege rularea clusterizării pe ele separat, singura operațiune rămasă de făcut este transformarea matricilor de similaritate în matrici de disimilaritate sau distanță. Acest lucru se poate face prin simpla scădere a indicelui de similaritate din 1, deși există și alte posibilități (Shennan 1997, 222-227).

Dacă se alege să se efectueze analiza cluster pe cei doi indici combinați, în loc să se efectueze independent pe similaritățile ritualurilor și ale bunurilor funerare, atunci este necesar să se găsească o modalitate de a combina cele două matrici într-una singură. Cea mai directă modalitate de a face acest lucru ar fi utilizarea unei medii aritmetice simple. Media ar acorda o importanță egală atât ritualurilor, cât și bunurilor funerare. Deși acest lucru ar putea fi acceptabil în unele situații, în altele ar putea fi recomandabil să se utilizeze o formulă diferită, care pune accentul pe similaritatea ritualurilor sau a bunurilor funerare în funcție de anumiți factori. După combinarea celor două, ultimul pas este transformarea rezultatului într-un indice de disimilaritate și astfel obținerea matricei de disimilaritate sau distanță. Procedura este identică cu cea descrisă pentru matricile individuale de ritualuri și bunuri funerare.

Partea a doua. Procedura de grupare în clustere

Algoritmii de clusterizare sunt utilizați pentru a determina posibilele grupări ale cazurilor de date, ceea ce înseamnă, într-o manieră mai generală, că sunt utilizați pentru clasificare (Everitt et al. 2011). Este o procedură care imită una dintre modalitățile fundamentale ale minții umane de a gestiona variabilitatea complicată: categorizarea sau gruparea lucrurilor (Drennan 1996, 309). Analiza cluster este în mare parte o metodă empirică; există puține dovezi teoretice pentru rezultatele obținute. Prin urmare, este extrem de important să se...

validarea rezultatelor obținute prin diferite proceduri.

Există diverși algoritmi pentru gruparea în clustere, toți operând pe o matrice de similaritate sau disimilaritate și uneori și pe datele originale dacă acestea sunt într-o formă specifică. Fiecare algoritm de grupare în clustere tinde

să dea o anumită structură de grup datorită mecanismului său intern. Aceasta implică faptul că anumite modele de grupare pot fi identificate mai ușor cu anumiți algoritmi, în timp ce cu alții se poate dovedi semnificativ

mult mai dificil. De exemplu, modelele liniare simple vor fi cel mai ușor de identificat cu un Algoritm Ierarhic cu Legături Simile. Pe de altă parte, din cauza rigidității procedurilor de grupare, fiecare metodă va aranja datele într-un anumit tip de construcție de grupare, forțând astfel structura datelor. Pentru

Clusteringul ierarhic al instanței, în general, va forța datele într-o structură ierarhică.

Prin urmare, pentru a depăși problemele diferiților algoritmi de clusterizare, dar în același timp

profitând de rezultatele lor potențial diferite, am decis să utilizez mai multe metode, permițând

să explorez diversele grupuri posibile care pot apărea. Rezultatele astfel obținute sunt validate individual

aliat, precum și prin compararea lor între ele.

Primul algoritm de clusterizare utilizat este de departe cel mai frecvent utilizat: Analiza Clusterelor Ierarhice. Utilizarea pe scară largă a acestei metode i-a determinat pe unii autori să identifice practic analiza clusterelor cu aceasta (Drennan 1996, 309-320). Algoritmul funcționează într-o manieră aglomerativă, lucrând în mai mulți pași pentru a combina într-un cluster cazurile cele mai similare. În fiecare etapă, cele mai similare cazuri sunt grupate sau adăugate la un grup deja existent dacă cel mai similar caz al lor se află deja într-un grup. Rezultatul final este un arbore ierarhic în care nivelurile inferioare sunt cele mai similare, iar nivelurile superioare conțin cazurile cele mai îndepărtate. Cea mai ușoară modalitate de a afișa astfel de rezultate este prin intermediul unei dendrograme (Fig. 3).

Există mai multe tipuri de proceduri ierarhice posibile bazate pe principiul similarității, care este utilizat în numeroasele etape ale algoritmului. Cele mai utilizate tipuri sunt: Legătura unică sau vecinul cel mai apropiat; Legătura completă sau vecinul cel mai îndepărtat; și Legătura medie. În plus, pot fi utilizate și metodele Ward, Centroid, Median și McQuitty (Everitt et al. 2011, 73-78). Fiecare dintre acestea

Diferite metode de clusterizare ierarhică pot da, și adesea dau, rezultate potențial diferite. Decizia asupra metodei de utilizat nu se poate face în avans, cu excepția unor cazuri foarte rare. Cea mai corectă metodă pare a fi rularea algoritmului folosind toate metodele sau cel puțin pe cele trei principale, și apoi testarea a care a produs clusterele care sunt cel mai bine definite și, în același timp, cele mai ușor de interpretat (Drennan 1996, 315-316). Adesea, metoda Average Linkage pare să dea cele mai solide rezultate.

Clusterizarea ierarhică nu produce ca rezultat direct apartenența la grup a fiecărui caz dintr-un set de date, ci, așa cum am menționat deja, produce un arbore ierarhic. Pentru a

obține o grupare reală a cazurilor, este necesară tăierea arborelui. Decizia unde să se taie arborele se face de obicei pe baza observației pure a utilizatorului (Drennan 1996, 316). Cu toate acestea, este posibilă și utilizarea funcțiilor din pachetul Dynamic Tree Cut R (Langfelder et al. 2008), care conține metode noi de tăiere dinamică a ramurilor pentru detectarea clusterelor într-o dendrogramă. Rularea funcțiilor din pachetul Dynamic Tree Cut oferă apartenența la grup a fiecărui caz din setul de date.

Al doilea algoritm de clusterizare utilizat este Partitioning Around Medoids (Partiționarea în jurul Medoidelor), care este o versiune mai robustă a metodei K-Means bazate pe model (Everitt-Horthorn 2009, 322-323). Principiul principal al Partitioning Around Medoids (Kaufman-Rousseeuw 1990, 68-122) este de a construi un set optim de clustere în jurul unui număr specificat de centre de clustere alese optim. Centrele clusterelor sunt determinate astfel încât să minimizeze suma diferențelor față de vecinii lor cei mai apropiați. Ulterior, fiecare caz este atribuit clusterului cel mai apropiat. Numărul de clustere trebuie în mod normal să fie dat inițial de către utilizator. Cu toate acestea, am folosit o funcție R în care utilizatorul specifică doar un interval de cluster, de exemplu între două și zece clustere, iar algoritmul selectează soluția considerată a fi optimă 2 pe baza unei metode interne de validare a clusterelor, calculul siluetei. Algoritmul returnează apartenența la cluster a fiecărui caz de date, oferind posibilitatea de a afișa soluția ca un grafic bidimensional (Fig. 4).

A treia metodă de clusterizare implementată este Fuzzy Clustering (Everitt et al. 2011, 242249). Această metodă necesită ca utilizatorii să specifice

dă în prealabil câte clustere se presupune că există. Algoritmul returnează, pentru fiecare caz al bazei de date, probabilitatea ca acesta să se afle în fiecare dintre clustere. Această metodă permite astfel să se observe într-un mod mai delicat cât de bine delimitate sunt grupurile și câtă suprapunere există între ele. Funcția R care efectuează analiza fuzzy a clusterelor se bazează în mare măsură pe metoda descrisă de Kaufman și Rousseeeuw (Kaufman-Rousseeuw 1990, 164-196).

Pe lângă cele trei metode de clusterizare, utilizez și un instrument de scalare multidimensională pentru a ajuta la vizualizarea clusterelor și a relațiilor dintre acestea. Scopul acestei metode, cunoscută și sub numele de Analiza Coordonatelor Principale, este de a produce o reprezentare grafică n-dimensională a cazurilor, bazată pe cât de similare sau diferite sunt cazurile unele față de altele (Drennan 1996, 285-297). Principiul de bază este că cazurile similare vor fi plasate aproape unele de altele în graficul n-dimensional, în timp ce cele diferite vor fi plasate la o distanță mare. Prin urmare, similaritatea cazurilor este proporțională cu distanța dintre ele în grafic. În mod ideal, graficul ar trebui să aibă doar două dimensiuni, deoarece o astfel de reprezentare este ușor de citit de către utilizator (Fig. 5). Din păcate, atunci când se utilizează un număr mic de dimensiuni, corelația dintre punctele corespunzătoare fiecărui caz de pe grafic și similaritatea dintre cazuri devin mai slabe. De aceea, adesea este nevoie să se utilizeze mai mult de două dimensiuni, dar...

Astfel de reprezentări grafice sunt mai greu de citit și interpretat. În RI s-a decis utilizarea unui algoritm modificat de analiză a coordonatelor principale, unul care realizează scalare multidimensională nonmetrică cu soluție stabilă din începuturi aleatorii. Această metodă are avantajul enorm că, spre deosebire de majoritatea algoritmilor de scalare multidimensională, este adaptată pentru a lucra cu date nonmetrice. În același timp, este considerată o metodă foarte robustă, care poate produce rezultate extrem de precise.

Soluțiile obținute prin aplicarea celor patru algoritmi descriși mai sus sunt apoi validate pentru a confirma că a fost determinată o soluție bună și robustă. În primul rând, rezultatele clusterizării sunt validate intern folosind măsurători ale siluetei (Rousseeuw 1987) și coeficientul Dunn (Dunn 1974). Silueta este un calcul

făcut pentru fiecare caz individual, care determină cât de bine este grupat prin compararea separării cazului respectiv de grupul său cu eterogenitatea grupurilor. Coeficientul Dunn, util în special pentru metoda Fuzzy Clustering, indică cât de fuzzy sau crispy sunt soluțiile de grupare (Everitt et al. 2011, 246).

Pe lângă calcularea celor doi indici pentru validarea internă, soluțiile de clusterizare sunt validate extern prin compararea lor între ele. Acest lucru se realizează prin fuzionarea rezultatelor clusterizării într-o singură matrice și examinarea acestei matrice pentru a identifica cât de similare sau diferite sunt rezultatele. Dacă rezultatele sunt foarte diferite, în special dacă s-au obținut numere diferite de grupuri, atunci se utilizează indicele Rand ajustat (Hubert-ARabie 1985; Miligan-Cooper 1986; Everitt et al. 2011, 264-265).

Proceduri exploratorii post-clusterizare

Rezultatele obținute prin rularea algoritmilor de similaritate și clusterizare sunt exportate în SPSS împreună cu datele inițiale. SPSS este utilizat pentru a valida în continuare rezultatele clusterizării și pentru a determina elementele caracteristice fiecăruia dintre grupurile identificate. Prin urmare, toate variabilele utilizate în analiza cluster, precum și valorile variabilelor individuale, sunt numărate în raport cu numerele grupurilor. Acest lucru permite observarea preponderenței fiecărei variabile în rezultatul clusterizării și verificarea dacă absența datelor a avut o influență dramatică asupra rezultatelor. De exemplu, dacă unul dintre grupuri conținea toate înmormântările pentru care nu există informații legate de proximitatea așezărilor, atunci este foarte probabil ca clusterizarea să fie incorectă, deoarece absența datelor a fost un motiv pentru care acele înmormântări au fost identificate ca fiind similare între ele. Pe lângă analiza variabilelor individuale, mai multe variabile și valori ale variabilelor sunt luate împreună și corelate cu numerele grupurilor pentru a identifica dacă acestea au tendința de a apărea împreună ca seturi în înmormântări.

În această etapă, sunt incluse și variabilele independente care au fost omise din analiza cluster, cum ar fi vârsta, sexul, cronologia, poziția geografică. Distribuția lor în diferitele grupuri este examinată pentru a identifica dacă anumite valori sunt preponderente în

anumite grupuri. Acest lucru poate ajuta la identificarea tipurilor specifice de identități care s-au manifestat în ritualul funerar (de exemplu, identitatea de gen, identitatea regională).

Pe lângă aceste proceduri, ArcGIS este utilizat pentru a observa distribuția geografică a înmormântărilor, a valorilor variabilelor individuale și a grupurilor obținute prin analiza cluster. Harta generată, creată folosind imagini satelitare, este, de asemenea, comparată cu graficul bidimensional produs de instrumentul Multidimensional Scaling. Diferențele sau asemănările dintre cele două pot ajuta la identificarea tipurilor de identități care se manifestă, precum și a prezenței barierelor identitare.

Studiu de caz. Înmormântările târzii de la La Tene din Bazinul Carpatic

În ultima parte a lucrării voi descrie pe scurt rezultatele parțiale obținute prin aplicarea metodei statistice menționate mai sus la înmormântările târzii de la La Tene din bazinul carpatic, cu problema identității de grup. Au fost analizate 210 morminte, majoritatea conținând date de rezoluție foarte mică; toate provin din diferite regiuni ale României și sunt datate între secolul al II-lea î.Hr. și secolul I d.Hr. Variabilele utilizate pentru înregistrarea înmormântărilor au fost configurate astfel încât să accepte astfel de date de rezoluție mică, oferind în același timp suficiente informații pentru funcționarea metodelor statistice. În plus, variabilele necesare pentru a conține informații relevante pentru identitatea de grup.

Analiza statistică a fost efectuată pe șase variabile referitoare la înmormântare și opt variabile referitoare la obiectele de inventar. Primul grup de șase variabile conținea informații precum utilizarea incinerării sau inhumării, dacă mormintele erau plate sau tumulare, dar și apropierea de așezări și surse de apă; vârsta, sexul și poziția geografică au fost omise. Variabilele legate de bunurile funerare descriau artefactul prin intermediul a patru variabile ierarhice în care au fost înregistrate atât funcția, cât și forma, dar funcției i s-a acordat prioritate. Alte patru variabile au înregistrat detalii despre materialul din care au fost fabricate obiectele, decorațiunea sau starea obiectelor. Analiza statistică a determinat existența a două grupuri mari, fiecare cu încă două subgrupuri, iar unele dintre acestea cu variante suplimentare (Fig. 6).

Grupa întâi conținea aproape exclusiv înmormântări în morminte plate și avea subgrupele 1.1 și 1.2, unul corespunzând indivizilor, în general, aflați într-o înmormântare multiplă fără inventar, iar celălalt indivizilor cu un anumit inventar, de obicei podoabe sau ceramică, provenind dintr-o singură înmormântare. Vârsta și sexul par să nu fi fost un factor pentru grupare. De asemenea, nu au existat modele geografice evidente, deoarece mormintele au fost distribuite pe întreaga zonă studiată (Fig. 7/1).

Fig. 6. Rezumatul grupurilor, subgrupurilor și variantelor cu principalele caracteristici.

Grupa doi conținea în mare parte incinerări și avea indivizi provenind atât din înmormântări plate, cât și tumulare. În timp ce expansiunea geografică a acestei grupe a

acoperit din nou întreaga zonă studiată, cea a celor două subgrupuri 2.1 și 2.2, precum și a variantelor acestora, a fost mai restrânsă. Vârsta și sexul nu au fost de obicei determinate, așa că nu a fost posibil să se spună dacă acestea au jucat un rol.

Înmormântările din subgrupa 2.1 au fost în mare parte incinerări plate și conțineau, de obicei, puțin inventar. O variantă (2.1 A) conținea doar una sau două arme, fără alte elemente de inventar. Pe de altă parte, varianta 2.1 IB nu avea arme, ci includea ceramică sau podoabe, deși gama de tipuri de obiecte era foarte mică. 2.1 A a apărut doar în Oltenia; 2.IB a fost găsită mai ales în Oltenia, dar și în Muntenia și parțial în sud-vestul Transilvaniei (Fig. 7/2).

Înmormântările din subgrupa 2.2 au fost în principal incinerări, dar și cenotafe, provenind atât din morminte tumulare, cât și din morminte plate. Aceste înmormântări conțineau peste 60% din artefactele incluse în baza de date. Subgrupa a fost alcătuită din trei variante. Varianta 2.2A a corespuns înmormântărilor tumulare în care erau prezente arme, adesea două sau mai multe, și întotdeauna împreună cu alte obiecte, în special ceramică și podoabe și uneori echipamente pentru cai. Varianta 2.2B este similară cu 2.2A, doar că toate mormintele erau plate. În cele din urmă, varianta 2.2C a inclus înmormântări tumulare care nu aveau arme, dar aveau o serie de alte obiecte, în special podoabe. 2.2A a apărut în Muntenia și Sud-Vestul Transilvaniei; 2.2B a apărut în Oltenia și Sud-Vestul Transilvaniei, în timp ce 2.2C a putut fi găsită doar în Moldova (Fig. 7/3).

Cele două grupuri mari, 1 și 2, par să fi coexistat în aceeași secvență cronologică și zonă geografică. Au apărut chiar și în același cimitir sau la distanțe mici unul de celălalt. În plus, exista puțină asemănare între ele, atât în ceea ce privește ritualul, cât și bunurile funerare. Acest lucru ar putea sugera că corespundeau unor straturi diferite ale societății, poate definite în funcție de statutul social.

Fig. 7. 1. Distribuția geografică a Grupei 1; 2. Distribuția geografică a Subgrupei 2.1;

3. Distribuția geografică a Subgrupei 2.2.

Grupul 1 și cele două subgrupuri ale sale au fost distribuite relativ unitar pe întreaga zonă studiată. Deși există unele mici modele regionale care apar în subgrupul 1.2, în general, există o mică diviziune internă vizibilă. Prin urmare, nicio dinamică identitară de grup nu pare să fie prezentă în acest caz.

Pe de altă parte, grupul 2 prezintă o imagine mult mai complexă. Distribuția geografică, împreună cu componentele subgrupurilor și variantelor, sugerează că avem de-a face în acest caz cu identități concurente, care, în general, funcționau distinct una de cealaltă. În zonele în care cele două subgrupuri (2.1 și 2.2) au intrat în contact, s-au format variante locale, existente în paralel cu modelul „original" (de unde și variantele A și B). Doar într-o singură zonă, Transilvania de Sud-Vest, aproape toate formele de identitate de grup erau prezente, indicând un schimb intens de tradiții culturale care ar fi putut fi chiar transportate prin procese migraționale reale din Oltenia și Muntenia. Dimpotrivă, în Moldova a apărut fenomenul opus, cu un singur model folosit vreodată (2.2C), indicând menținerea activă a unei bariere identitare.

Imaginea prezentată până acum este, desigur, doar parțială. Mai multe date funerare vor fi adăugate în viitorul apropiat, provenite în special din Bulgaria și Serbia. Rezultatul final ar trebui să contribuie la o mai bună înțelegere a dinamicii identității de grup în întreaga zonă a Bazinului Carpatic.

***

Prin intermediul acestei lucrări, am încercat să demonstrez că analiza statistică poate fi un instrument util pentru analiza datelor funerare. Metoda statistică descrisă calculează similaritatea dintre înmormântări și le grupează într-un mod care imită mintea umană. Ca atare, permite identificarea grupărilor apropiate sau foarte laxe, ceea ce se poate dovedi extrem de util, în special atunci când se caută manifestarea identității. În plus, metoda este dezvoltată pentru a fi foarte flexibilă, ceea ce deschide posibilitatea aplicării sale în diverse contexte arheologice și cu variabile care conțin orice tip de informație pe care cercetătorul o consideră importantă. Mai mult, deoarece algoritmul de similaritate permite aplicarea de ponderi variabilelor și diferitelor valori ale variabilelor, oferă arheologilor posibilitatea de a personaliza practic algoritmul prin transpunerea observațiilor lor empirice în...

analiza statistică. Prin urmare, metoda nu numai că simulează mintea umană în general, dar, cu ajutorul informațiilor adecvate, poate imita modul de gândire al cercetătorului care o operează. Cu toate acestea, nu trebuie uitat niciodată că analiza statistică este doar un instrument; interpretarea va rămâne întotdeauna în întregime la arheolog.

Mulțumiri

Aș dori să le mulțumesc coordonatorilor mei de doctorat, Simon Stoddart și Gelu Florea, pentru ajutorul și sprijinul pe care mi le-au acordat pe parcursul cercetării mele. Mulțumirile mele se îndreaptă, de asemenea, către Mariana Egri și Aurel Rustoiu pentru numeroasele sfaturi și încurajări primite. Nu în ultimul rând, îi sunt recunoscător Barbarei Hausmair pentru nenumăratele discuții legate de teoria arheologică, identitate și practicile mortuare.

Lista figurilor

Avantajul utilizării sexului ca variabilă independentă.

Exemplu de dendrogramă cu 30 de cazuri.

Exemplu de rezultat grafic produs cu metoda Partitioning Around Medoids.

Exemplu de rezultate grafice produse cu metoda de scalare multidimensională.

Rezumatul grupurilor, subgrupurilor și variantelor cu principalele caracteristici.

Fig. 7. 1. Distribuția geografică a Grupei 1; 2. Distribuția geografică a Subgrupei 2.1; 3. Distribuția geografică a Subgrupei 2.2.

Rămășițe umane incinerate din Hunedoara-

GRĂDINA CASTELULUI / PLATOU

Informații suplimentare deduse de
analizele xrd, fthrand sem/edx

Beatrice S. KELEMEN*-Iosif Vasile FERENCZ—Cristian C. ROMAN***- Delia M. ROMAN***-Oana PONTA*—Simon SIMION***

*Universitatea Babeș-Bolyai, Institutul de Cercetare Interdisciplinară în Bio-Nano-Ştiinţe

Cluj-Napoca, România b.kelemen@hasdeu.ubbcluj.ro oana.ponta@phys.ubbcluj.ro simion.simon@phys.ubbcluj.ro

**Muzeul Civilizațiilor Dacice și Romane, Deva, România fiosifvasile@yahoo.com

***Castelul Corvinilor, Hunedoara, România cricr2001 @yahoo.com deliamariaroman@yahoo.com

Cuvinte cheie: daci, cimitir, incinerări, înhumări, XRD, FT-IR, SEM/EDX

Lucrarea reprezintă o parte a unui studiu mai amplu privind descoperirile de la Hunedoara-Grădina Castelului (Luca et al. 2003; 2004; Sirbu et al. 2005; 2006; 2007a; 2007b), prezentând date noi despre unele dintre rămășițele umane incinerate, datate de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. până la începutul secolului al I d.Hr. Aceste caracteristici sunt desemnate M7/C12, M13a/C18, M16a/C30, M17/C33 și M18/C34; două dintre acestea - M13a/C18 și M16a/C30 - sunt morminte duble, conținând atât rămășițe incinerate, cât și scheletice, motiv pentru care cele două complexe au fost investigate împreună. Prezentul studiu prezintă rezultate preliminare ale cercetărilor care vizează testarea și calibrarea unor noi metode de difracție de raze X (XRD), spectroscopie în infraroșu cu transformată Fourier (FT-IR) și microscopie electronică de scanare/spectroscopie cu raze X cu dispersie de energie (SEM/EDX) asupra rămășițelor umane incinerate de la daci.

În cadrul prezentului studiu, din Hunedoara-Gradma Castelului / Platou au fost analizate patru seturi incinerate de rămășițe umane (M7/C12, M13a/C18, M16a/C30 și M18/C34)

datate între secolul al II-lea î.Hr. și secolul al I-lea d.Hr. și un set de rămășițe umane îngropate (M17/C33). Mormintele au fost descoperite pe un platou dolomitic situat pe latura vestică a Castelului Corvinilor din Hunedoara (Pl. 1/1). Primele două elemente - M7/C12 și M13a/C18 - au fost identificate pe latura estică a platoului, în timp ce mormintele M16a/C30, M17/C33 și M18/C34 au fost descoperite aproximativ în centrul sitului (Pl. 1/2). Toate înhumările - inclusiv depozitele osoase, rămășițele incinerate sau artefactele - au fost la o adâncime mică (SIrbu ETAL. 2007a, 57).

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 413-424

M7/C12 (Pl. 2)

Cea mai bogată dintre elementele analizate, era un ansamblu circular realizat din piatră locală, amplasat pe un strat de pământ și fragmente de dolomită. Rămășițele umane și artefactele erau acoperite cu același amestec de pământ și fragmente de dolomită (Sirbu et al. 2007a, 24).

Inventarul mormintelor:

Vârf de suliță din fier (Pl. 2/9), în formă de frunză de salcie, cu o coadă cilindrică și lama cu profil romboidal și o nervură mediană (A 4734).

Cuțit curbat, așa-numit sica (Pl. 2/8), cu lama curbată și cu o soc cu urme de nit. Lama este mai groasă pe ambele părți ale părții neascuțite. Starea sa de conservare sugerează că a fost ars (A 4686).

Inel din bronz (PI. 2/5), de formă aproape rotundă și cu secțiune transversală ovală. Conform informațiilor de pe eticheta de inventar din Muzeul Castelului Corvin (CCM), acesta a fost descoperit în partea de nord a formațiunii (A 4653).

Inel de bronz (Pl. 2/6), de formă aproape rotundă și cu secțiune transversală ovală. A fost descoperit în zona mormântului (informații: înregistrări CCM), prin urmare, este discutabil dacă acest artefact a aparținut sau nu mormântului (A 4675).

Mărgele de sticlă (Pl. 2/7), de tip „nervuos”, cu formă biconică și o margine cilindrică (A 4673).

Obiect din os (Pl. 2/3), parțial conservat, ars, realizat dintr-un os subțire și decorat cu cercuri cu vârfuri în mijloc. Probabil a fost un mâner (A 4683).

Obiect din os (Pl. 2/4), similar cu artefactul precedent, ars. (A 5003).

Artefact din fier (Pl. 2/2), probabil un țep de cataramă de curea sau un obiect legat de bucățile de os, ars și prost conservat, descoperit conform înregistrării CCM în partea de nord a complexului (A 4655).

Obiect din fier (Pl. 2/1), probabil o limbă de cataramă de curea, fragmentar, aplatizată la un capăt, iar celălalt ușor îndoit, ca și cum ar forma un cârlig. A fost descoperit în zona generală

a mormântului (informații: înregistrări CCM), prin urmare, obiectul s-ar putea să nu aparțină acestui complex (A 4663).

Două fragmente ceramice (Pl. 2/10-11) aparținând acestui complex sunt menționate și de descoperitori (Sirbu et al. 2007a, 25, pl. 34/10-11), lipsă din muzeu.

M13a/C18

În înmormântarea dublă, oasele umane au fost așezate într-o canelură a stâncii, iar pe laturile acesteia au fost plasați bolovani locali. Peste stâncă a fost așezat un strat de pământ amestecat cu dolomită zdrobită. Mai întâi au fost așezate rămășițele incinerate, apoi scheletul unui copil. Toate acestea, împreună cu inventarul sărac, au fost acoperite de un strat de pământ amestecat cu dolomită zdrobită. Nu au fost observate urme ale unor perturbări ulterioare ale acestui complex (Sirbu et al. 2007a, 30).

Inventarul mormintelor:

Brățară de fier (Pl. 3/2), fragmentară, de tip Rustoiu-2c (?) (Rustoiu 1997a, 94-95). S-a păstrat doar partea mediană a artefactului, cu o zonă în relief și un șanț observabile în interior (A 4662).

Fibulă din bronz (Pl. 3/1), tip Rustoiu-19c (Rustoiu 1997b, 52). Partea inferioară are forma unui buton sferic; știftul este intact. Arcul este puternic profilat și este decorat cu trei discuri. Arcul are un șnur exterior format din 4-3 spire spiralate (A 4664).

M16a/C30

Și înmormântarea dublă a avut un inventar slab. Similar cu Cl8, aceasta conține un individ incinerat și unul inhumat, ambele plasate într-un șanț al stâncii, marcat cu bolovani mari de dolomită. Același strat de pământ amestecat cu dolomită zdrobită acoperă stânca și rămășițele umane. Rămășițele incinerate au fost plasate primele, urmate de scheletul unui copil. Inventarul consta dintr-un pandantiv din bronz, în formă de găleată (Pl. 3/3), decorat cu incizii în formă de x (A 4784).

M17/C33

Mormântul a fost săpat într-un strat al culturii Basarabi. Încadrat de pietre pe ambele părți, scheletul era așezat în decubit dorsal și acoperit cu fragmente de calcar local. Partea inferioară a corpului a fost deranjată, dar în zona piciorului drept a fost descoperit fragmentul unei brățări de fier (Pl. 3/4) similară cu cea de la M13a/C18 (A 4769).

M18/C34

Acoperit cu un strat de pământ gros de 8-10 cm, mormântul se afla în suprafața superioară a stratului cultural Basarabi. Era delimitat cu bolovani mari de calcar; rămășițele incinerate au fost plasate într-o zonă restrânsă, iar complexul conținea și două obiecte de sticlă puternic arse, probabil mărgele de sticlă. Primul (Pl. 3/5) era probabil o mărgele de sticlă

albastră, care a fost plasată în momentul incinerării aproape sau chiar pe corp, lăsând urme pe suprafața artefactului (A 4761).

Dintre mormintele examinate, doar unul conținea echipament militar. Asocierea cuțitelor curbate, a sulițelor și a altor arme în mormintele din LT C2 și LT D din sud-vestul Transilvaniei (Rustoiu 2008,

nu este neobișnuit. Acestea par să indice sosirea unor grupuri de războinici din zona nordică a Balcanilor în secolele II și I î.Hr., determinând o creștere demografică semnificativă și schimbări profunde ale societății prin impunerea de noi modele culturale (Rustoiu 2008, 167). Pe baza inventarului său, M7/C12 poate fi datat în secolul I î.Hr. sau chiar puțin mai devreme, la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. Inițial, a fost datat în linii mari între sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. și ultima parte a secolului I î.Hr. (Sîrbu et al. 2007a, 35; Sîrbu et al. 2007b, 157).

În ceea ce privește datarea celorlalte morminte, o analiză atentă a inventarului funerar ar putea permite formularea unui punct de vedere diferit. Fibulele de tip Rustoiu din perioada 19c de la M13a/C18 sunt datate în întreaga Dacie preromană în secolul I p.Hr. (Rustoiu 1997b, 53). În atelierul de la Poiana, județul Galați, numărul unor astfel de obiecte crește în a doua jumătate a secolului I p.Hr. (Rustoiu 1997b, 53). Prin urmare, artefactul de la Hunedoara ar putea fi datat și în a doua jumătate a secolului I p.Hr. (Sîrbu et al. 2007a, 30).

Brățara fragmentată de fier (Pl. 3/2) nu are analogii din Dacia provenite din contexte arheologice sigure. În urmă cu un deceniu și jumătate, Aurel Rustoiu a observat că astfel de artefacte apăreau în contexte scordisci, asemănarea constând în prezența „prizei", întrucât brățara la care se referea avea capetele încrucișate, dar deschise (Todorovic 1968, pl. XXIX/7). Datorită tuturor acestor caracteristici, Rustoiu (1997a, 95) consideră că obiectele descoperite în Dacia ar putea fi datate în timpul secolului I î.Hr. Brățări cu partea din mijloc îngroșată se găsesc și în contexte ale scordiscilor și bastarnilor (Popovic 1999, 48-51) și sunt datate în secolul al II-lea î.Hr. Astfel de exemple sunt rare în Dacia din interiorul arcului carpatic, dar descoperirea de la Hunedoara poate aduce unele clarificări cronologice. Conform înregistrărilor de teren ale complexului M13a/C18, complexul pare să nu fi fost modificat (Sîrbu et al. 2007a, 30). Inventarul mormântului constă dintr-o brățară de fier - interpretată de descoperitori mai întâi ca o tore și apoi ca o brățară - și o fibulă de bronz (Sîrbu et al. 2007a, 29-30), obiecte care datează mormântul în a doua jumătate a secolului I d.Hr., menționându-se că astfel de obiecte ar fi putut fi folosite pentru o perioadă lungă de timp sau ar putea fi asociate cu scordiscii (vezi Popovic 1999, 51). Datorită asocierii sale cu fibula de bronz, brățara de la M13a/C18 de la Hunedoara poate fi datată în a doua jumătate a secolului I d.Hr. Un alt argument este că indivizii din acest complex ar putea fi foarte bine înrudiți: deși analizele ADN nu au fost încă efectuate, este foarte posibil ca în mormânt să fi fost îngropați o mamă și nou-născutul ei.

Singurul artefact descoperit în M16a/C30 a fost micul pandantiv în formă de găleată (Pl. 3/3). Astfel de artefacte sunt utilizate pe scară largă pe perioade lungi, din secolul I î.Hr. până în secolul I d.Hr., dar sunt folosite și în secolele II-III d.Hr. (Rustoiu 1997a, 125).

Deoarece este o descoperire închisă care conține două persoane - similar cu cazul lui M13a/C18 - datarea sa poate fi stabilită în linii mari de această singură descoperire, din secolul I î.Hr. până în secolul I d.Hr.

M17/C33 este datat printr-un fragment de brățară de fier (Pl. 3/4) similară cu cea de la M13a/C18, datată în secolul I d.Hr.

Inventarul de la M18/C34 consta din două artefacte din sticlă, mult deteriorate de incendiu, ceea ce face ca datarea acestei caracteristici să fie incertă. Singura dovadă, faptul că individul a fost incinerat, nu poate fi considerată un element care poate stabili o datare precisă, așa cum s-a propus anterior (Sîrbu et al. 2007a, 35).

Analiza osteologică a rămășițelor umane

Deși osul incinerat supraviețuiește mai bine decât scheletele din morminte de inhumare, natura fragmentară a rămășițelor umane incinerate din contexte arheologice, contracția de obicei a minimum 15% din os care apare în timpul incinerării, supraviețuirea slabă și aleatorie a fragmentelor diagnostice, împreună cu particularitățile riturilor funerare (recuperarea completă vs. incompletă a rămășițelor incinerate înainte de înhumarea finală) fac ca analiza acestor elemente să fie dificil de interpretat corect (Mays 1998). Determinarea sexului depinde în mare măsură de supraviețuirea caracteristicilor diagnostice și poate fi făcută cu un anumit grad de certitudine în anumite condiții; de obicei, 25% dintre indivizii dintr-un depozit de incinerare pot fi atribuiți unui anumit sex cu un minim de certitudine. Atunci când determinarea sexului se face exclusiv pe baza naturii robuste a fragmentului osos supraviețuitor, în populațiile mai robuste, bărbații pot fi suprareprezentați în descoperiri, în timp ce în cazul populațiilor mai restrânse, femeile vor fi suprareprezentate (Mays 1998). Determinarea vârstei la deces se oprește adesea la clasele de vârstă pre-adult/adult fără o rafinare suplimentară a concluziilor (Mays 1998). Nu ar trebui încercate inferențe privind dieta din analiza izotopilor stabili ai osului incinerat (Mays 1998), din cauza modificărilor raporturilor izotopilor stabili de carbon și azot în timpul încălzirii/arderii (Harbeck et al. 2011).

Supraviețuirea materiei organice din osul incinerat - printre care proteinele și ADN-ul sunt importante - depinde de durata și temperatura arderii (Harbeck et al. 2011) și este importantă pentru

evaluează înainte de a se angaja în analize costisitoare și consumatoare de timp. Cunoașterea riturilor de incinerare pentru populațiile dacice din perioada de interes este în cel mai bun caz circumstanțială, fără date obiective privind tipul de ruguri utilizate, temperatura de ardere și așa mai departe. Temperatura de ardere poate fi dedusă empiric din culoarea fragmentelor osoase și prin mijloace mai obiective, caracterizând aspectul microscopic și spectrele de difracție cu raze X (XRD) ale fragmentelor osoase incinerate (Person et al. 1996; Pijoan et al. 2007; Piga et al. 2008; 2010; Huls et al. 2010; Rogers et al. 2010). Această evaluare depinde de compararea rezultatelor studiilor experimentale pe cadavre și schelete de animale și oameni moderni (Mays 1998; Ubelaker 2009).

Supraviețuirea materiei organice și procesele de diageneză în osul incinerat pot fi evaluate, printre alte metode, prin analiza spectroscopiei în infraroșu cu transformare Fourier (FT-IR) (Ottoni et al. 2009; Thompson et al. 2009; Huls et al. 2010; Squires et al. 2011).

În studiul nostru, s-au efectuat caracterizare vizuală, analize SEM/EDX, XRD și FT-IR pentru a determina sexul și vârsta la deces, a evalua temperaturile de ardere și supraviețuirea materiei organice în fragmentele osoase ale indivizilor incinerați din cimitirul dacic Hunedoara-Grădina Castelului / Platou din secolul al II-lea î.Hr. - secolul al I-lea d.Hr. Acesta reprezintă un studiu preliminar realizat pentru a testa și calibra aceste metode.

Estimările privind sexul și vârsta la deces, efectuate în studii anterioare (Sirbu et al. 2007a), au fost confirmate și rafinate prin investigații vizuale și cu raze X. Rămășițele umane au fost caracterizate prin: culoare, greutate, aspect macroscopic și microscopic (efectuat prin SEM). Caracteristicile diagnostice, acolo unde erau prezente, au fost identificate, caracterizate și utilizate pentru atribuirea sexului și vârstei.

Mays (1998) oferă un rezumat al elementelor care trebuie analizate vizual în cazul osului arheologic incinerat. Culoarea ne ajută empiric să deducem temperatura de ardere; greutatea poate contribui, în cazuri ideale, la stabilirea vârstei la deces, a robusteții și a sexului (Fig. 1). În acest caz, un caz ideal este caracterizat de arderea unui corp într-un incinerator și în absența combustibilului solid care va contribui la greutatea totală a cenușii. Cremațiile arheologice nu sunt, în acest sens, un caz ideal, dar greutatea poate fi utilizată în astfel de circumstanțe pentru a determina dacă toată cenușa rezultată a fost colectată și depusă în timpul riturilor funerare. Caracteristicile de diagnostic sunt cele mai importante elemente utilizate pentru a stabili sexul și vârsta la deces, dar apariția lor în locul de înmormântare este fie aleatorie și în funcție de elementele care supraviețuiesc unei incinerări rituale, fie, în cazul riturilor funerare, poate fi asociată cu colectarea intenționată a doar anumitor elemente pentru înmormântare.

Fig. 1. Greutate, culoare și elemente de diagnostic.

Inventarul osteologic și caracteristicile diagnostice utilizate în analiza antropologică fizică pentru rămășițele îngropate ale lui M17 au constat din clavicula stângă, epifiza sternală nefuzionată (11,9 cm); mandibulă fracturată și fragmentară post-mortem cu Ml și M2 erupte bilateral, PM2 drept erupt, ușoară activitate alveolară dreaptă pentru M3; maxilar fragmentar stâng cu PM2 și Ml erupte; și partea petroasă a temporalilor drept și stâng (scor 1 al procesului mastoidian). Închiderea parțială (2/3) a PM2 mandibular și maxilar și a M2 mandibular poate fi...

observate pe radiografie (Fig. 2).   fragmente de mandibulă din M17/C33.

Pentru analizele XRD, FT-IR și SEM/EDX, s-a colectat o pulbere fină dintr-un fragment osos reprezentativ per individ, utilizând un motor dentar și freze dentare sterile, la o temperatură medie de funcționare.

viteză (25000-35000 rpm). Fragmentele osoase reprezentative au fost considerate cele mai reprezentative pentru culoare și structură pentru fragmentele osoase asociate cu un individ. Având în vedere faptul că în contexte arheologice incinerarea are ca rezultat rareori o colecție de fragmente foarte uniforme, acesta este un factor important care influențează concluziile privind temperatura de incinerare.

Diagramele de difracție cu raze X (XRD) au fost înregistrate cu un difractometru Shimadzu XRD-6000 utilizând radiații CuKa (X = 1,5405 Â). Identificarea cristalografică a fost realizată prin compararea diagramelor XRD experimentale cu datele standard de structură cristalină anorganică JCPDS.

Analizele spectroscopice în infraroșu cu transformată Fourier (FT-IR) au fost efectuate în configurație de absorbție cu un spectrometru JASCO 6200 FT-IR în domeniul spectral de la 1300 la 400 cm-1 cu o rezoluție spectrală de 4 cm1, utilizând tehnica peletelor KB. Pulberea probei este amestecată - de obicei puternic diluată - cu pulbere KB, un material care nu are vibrații IR active în intervalul IR mediu. Amestecul poate fi apoi presat într-un disc transparent și introdus în traiectoria fasciculului.

Morfologia suprafeței a fost evaluată cu un microscop electronic cu scanare (SEM) cu fascicul dual - FEI QUANTA 3D FEG în mod de lucru în vid înalt, utilizând EDT (detector Everhart Thornley). Analizele elementare cantitative au fost furnizate de un echipament de raze X cu dispersie de energie (EDX) combinat cu SEM. Pentru a amplifica semnalul electronilor secundari, a fost aplicat un strat de Pt-Pd cu grosimea de 5 nm într-un aparat de acoperire automată cu agar prin pulverizare catodică, în atmosferă de Ar.

În ceea ce privește analiza antropologică, descoperirile studiului anterior (Sîrbu et al. 2007a) au fost în mare parte confirmate, dar, cu ajutorul imagisticii cu raze X, au fost rafinate în cazul individului înmormântat (M17/C33), în ceea ce privește vârsta la deces (12-13 ani, față de aproximativ 15 ani în studiul anterior). Acest lucru este important dacă luăm în considerare faptul că una dintre cele mai interesante întrebări atunci când ne ocupăm de riturile funerare dacice, și presupunând că copiii erau înmormântați, iar adulții incinerați, este la ce vârstă este considerat un individ de vârstă adultă și, prin urmare, incinerat? Toate rămășițele incinerate par să aparțină unor adulți. Înmormântările duble (M13a-b și M16a-b) conțin un adult incinerat și rămășițele înmormântate ale unui adult...

nou-născuți sau copii cu vârsta de cel mult câteva luni. Vârsta adultă a putut fi dedusă cu un minim de certitudine pe baza dimensiunilor fragmentelor incinerate pentru trei din patru indivizi incinerați (M7/C12, M13a/C18 și M18/C34). În cazul individului M16a/C30, doar o cantitate mică de os incinerat puternic fragmentat este disponibilă pentru analiză, prin urmare, deducția privind vârsta adultă este mai incertă.

Fragmentele diagnostice au putut fi folosite pentru a deduce sexul doar pentru unul dintre indivizii adulți incinerați: M7/C12, prezumtiv bărbat, în conformitate cu descoperirile asociate. În restul cazurilor, fragmentele diagnostice au putut fi folosite pentru a încadra indivizii analizați în grupul de adulți. Culoarea și gradul de vitrificare a fragmentelor osoase

incinerate analizate indică arderea completă a rămășițelor umane, posibilă la temperaturi ridicate, concluzie susținută de analiza XRD. Greutățile rămășițelor incinerate disponibile pentru analiză, așa cum au fost recuperate complet de la locul de veci, indică faptul că nu toate rămășițele - ale cenușei - au fost colectate de pe rugul funerar după incinerare.

XRD este utilizată în identificarea materialelor cristaline. Osul este compus în mare parte din fosfat de calciu, cu o structură similară cu grupul apatitei anorganice cunoscut în literatura de specialitate sub numele de bioapatită. În timpul incinerării, recristalizarea bioapatitei ajută și simplifică analizele efectuate pe osul incinerat. Materialul rezultat se distinge de apatita geologică și se poate stabili o corelație între temperatura de ardere și dimensiunile cristalelor de bioapatită, dimensiunile cristalelor crescând odată cu temperatura.

Aspectul vârfurilor corespunzătoare diferitelor faze cristaline (Fig. 3) este, de asemenea, o indicație a temperaturii de incinerare; vârfurile înguste și înalte (M7/C12, M13a/C18) corespund unei temperaturi de incinerare mai ridicate decât vârfurile joase și mari (M16a/C30, M17/C33, M18/C34).

Dimensiunile cristalitelor (Fig. 5) calculate pentru probele noastre indică temperaturi de ardere mai ridicate - dimensiuni mai mari ale cristalitelor - pentru probele M7/C12 și M13a/C18; în cazul M18/C34, vârfurile suplimentare din zona de analiză introduc erori în deducerea dimensiunilor cristalitelor acestei probe și, prin urmare, ar trebui ignorate. Rezultatul acestei analize plasează arderea M7/C12 și M13a/C18 la temperaturi cuprinse între 700-900°C, iar cea a M16a/C30 și M18/C34 la temperaturi mult sub 500°C.

Din acest punct de vedere, în cazul nostru, XRD nu diferențiază între osul îngropat (M17/C33) și osul ars la temperaturi scăzute (M16a/C30 și M18/C34). Cu toate acestea, proximitatea topografică a

Cele două probe incinerate la temperaturi mai mari și cele două probe arse la temperaturi mai scăzute pot indica un model posibil legat de tipul de rug sau de ritualul funerar folosit, o posibilă indicație a relației dintre persoanele îngropate una lângă alta și incinerate într-un mod similar.

Analiza FT-IR (Fig. 4) ne permite să distingem compușii organici și anorganici din proba noastră și, în cazul nostru, să îi corelăm cu intervalele de temperatură de ardere deduse din XRD. Fracțiile organice de interes în acest caz sunt amidele I-III, în timp ce fracțiile anorganice de interes sunt carbonații și fosfații din os (PO_4, C, PO_4/).

Presupunând că înhumarea tuturor probelor s-a efectuat în condiții echivalente, supraviețuirea amidelor în probele arheologice incinerate a fost în mod clar corelată cu temperatura de ardere (Fig. 4). În probele nearse sau în cele arse la temperaturi mai scăzute, se poate observa prezența tuturor celor trei amide: amida I, II și III, în timp ce în probele arse la temperaturi mai ridicate, amida III este imposibil de distins, amida II apare în urme și doar amida I este clar observabilă. Modele mai subtile pot fi observate și la analiza vârfurilor fracțiilor anorganice. Acest tip de analiză ne permite să selectăm

fragmentele cele mai potrivite pentru analize ulterioare, mai costisitoare, cum ar fi extracția și amplificarea ADN-ului antic și analizele izotopilor stabili. În acest caz particular, cu siguranță, fragmentele analizate pentru M7/C12 și M13a/C18 ar fi inutilizabile pentru aceste tipuri de analize.

Imaginile de suprafață ale probelor noastre indică o diferență de vitrificare între aceste probe și acele probe arse mai puternic, având o structură de suprafață mai slabă decât probele arse la temperaturi mai scăzute sau probele nearse (Fig. 6). Cea mai clară diferență este observabilă între probele incinerate-

plăcinte și probe nearse. Această metodă completează informațiile vizuale, cum ar fi cele referitoare la culoare și alte observații macroscopice ale suprafeței fragmentelor osoase arse.

Analiza EDX a relevat un fapt interesant. Pe lângă prezența normală a Ca și P - care sunt componente normale ale bioapatitelor - Si din cimitir și alte oligoelemente, o cantitate mare de Al a fost detectată la suprafața fiecărui fragment analizat, demonstrând infiltrarea elementelor din aer în sol și apoi infiltrarea lor în timp în osul arheologic. Aluminiul este un metal care nu a fost utilizat în preistorie, dar poate fi în mod clar asociat cu activitatea manufacturieră din Hundeoara secolelor XVIII-XX.

Fig. 7. Analiza EDX a probelor.

***

Metodele tocmai descrise au permis deducerea intervalelor de temperatură în probele din necropola dacică din Hunedoara în timpul incinerării. Se pare că au fost efectuate atât incinerări la temperatură joasă, cât și la temperatură înaltă, existând posibila indicație că indivizi înrudiți ar fi putut fi incinerați în condiții similare, cu alte cuvinte, sugerând posibila transmitere familială a obiceiurilor funerare, deși alți factori ar fi putut cauza aceste tipare. Supraviețuirea materiei organice în probele osoase incinerate a fost evaluată prin analiza FT-IR, permițând o selecție mai bună a probelor pentru analize ulterioare, mai costisitoare. Modificările de suprafață ale oaselor în timpul incinerării au fost evaluate prin intermediul SEM, iar analiza elementară a fost efectuată prin EDX, conducând la observații referitoare la consecințele activității metalurgice din zonă asupra oligoelementelor prezente pe suprafața osului analizat.

Dintre mormintele studiate, doar unul aparține unui războinic, M7/C12. Mormintele M13a/C18 și M16a/C30 sunt foarte interesante, deoarece fiecare conțin câte două persoane care, în ceea ce privește ritul de înmormântare, au fost tratate diferit. Asocierea dintre adulții incinerați și nou-născuții sau copiii cu vârsta de cel mult câteva luni îngropați, care poate fi observată în aceste două cazuri (M13a-b și M16a-b), ar putea indica înmormântarea

mamei și a nou-născutului, deși determinarea sexului nu a fost posibilă în niciunul dintre cazuri (M13a/C18 și M16a/C30).

Primii autori care au analizat descoperirile de la Hunedoara au considerat că toți indivizii incinerați pot fi datați într-o perioadă cronologică clar definită (SiRBU et al. 2007a, 59). Considerăm că cel puțin unul dintre indivizii incinerați (M13a/C18) poate fi datat cu certitudine în secolul I d.Hr., în timp ce M16a/C30 ar putea fi, de asemenea, datat în aceeași perioadă. Inventarul de la M18/C34 nu permite o datare precisă; incinerarea în sine nu ar trebui utilizată ca criteriu de datare (bazată doar pe ritul funerar, și anume incinerarea, cimitirul a fost datat „cu siguranță la sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.Hr."; vezi Sirbu et al. 2007a, 59). Rezultatele actuale și observațiile anterioare au arătat că doar adulții au fost incinerați, constituind o sursă relevantă de informații atunci când se studiază efectul anumitor credințe asupra dezvoltării și manifestării ritualurilor funerare.

Totuși, pe baza analizei obiectelor funerare, inventarul mormintelor a fost deficitar - cu excepția mormintelor M7/C12. Se poate concluziona că incinerarea a fost practicată pe toată durata utilizării cimitirului. Numărul mic de elemente funerare dacice descoperite până în prezent (Sirbu 1993, 126) sporește considerabil importanța științifică a cimitirului din Hunedoara.

Referințe

Harbeck, M.-Schleuder, R.-Schneider, J.-Wiechmann, I.-Schmahl, WW, Grupe G, Research potential and limitations of trace analysis of cremated restos, Forensic Science International, 204, 191-200.

Huis, CM-Erlenkeuser, H.-Nadeau, M.-J.-Grootes, PM-Andersen, N., Studiu experimental privind originea carbonului apatitic din osul incinerat, Radiocarbon, 52, 2-3, 587-599.

Luca, SA-Sîrbu, V.-Roman, C.-Diaconescu, D.-Cerișer, N.-Purece, S., Hunedoara, jud. Hunedoara, Punct Grădina Castelului, CCA 2002, 143-144.

Luca, SA-Purece, S.-Sîrbu, V.-Roman, C.-Diaconescu, D.-Cerișer, N.-El Susi, G.- Comșa, A., Hunedoara, jud. Hunedoara, Punct Grădina Castelului, CCA 2003, 142-144.

Mays, S., Arheologia oaselor umane, Routledge, Londra-New York.

Ottoni, C.-Koon, HEC-Collins, MJ-Penkman, KEH-Rickards, O.-Craig, OE, Conservarea ADN-ului antic din osul arheologic deteriorat termic, Naturwissenschaften, 96, 2, 267-278.

Person, A.-Bocherens, H.-Mariotti, A.-Renard, M., Evoluția diagenetică și încălzirea experimentală a fosfatului osos, PPP, 126, 135-149.

Piga, G.-Malgosa, A.-Thompson, TJU-Enzo, S., O nouă calibrare a tehnicii XRD pentru studiul rămășițelor umane arheologice arse, JAS, 35, 2171-2178.

Piga, G.-Hernandez-Gasch, J.-Malgosa, A.-Ganadu, ML-Enzo, S., Practici de incinerare coexistente la Necropola Stllot des Porros în timpul celei de-a doua epoci a fierului în Insulele Baleare (Spania), HOMO, 61, 440-452.

Pijoan, C.M.A.-Mansilla, J.-Leboreiro, I.-Lara, V.H.-Bosch, P., Thermal alterations in archaeological bones, Archaeometry, 49, 4, 713-727.

Popovic, P., The Scordisci and the Bastarnae, IN: Le Djernap/Les Portes de Fer a la deuxième moitié du premier millénaire av. J. Ch. Jusqu'aux guerres Daciques, Kolloquium in Kladovo-Drobeta Turnu Severin, Beograd, 47-54.

Rogers, K.-Beckett, S.-Kuhn, S.-Chamberlain, A.-Clement, J., Compararea indicatorilor de cristalinitate ai mineralelor osoase încălzite și modificate diagenetic, PPP, 296,125-129.

Rustoiu, A., Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.en-sec. I AD Chr.). Tehnicieni, ateliere si produse din bronz, Bucuresti.

Rustoiu, A., Fibulele din Daciapreromană (sec II î.e.n.-sec. I e.n.), București.

Rustoiu, A., Războinici și societate în aria celtică transilvăneană, Cluj-Napoca.

Sîrbu, V, Credințe șipracticifunerare, religioaseși magice în lumeageto-dacilor, Brăila-Galați.
Sîrbu, V.-Luca, S. A.-Roman, C.-Purece, S.-Diaconescu, D., Hunedoara, jud. Hunedoara, Punct Grădina Castelului, CCA 2004, 178-179.

Sîrbu, V.-Luca, S. A.-Roman, C.-Purece, S.-Diaconescu, D., Hunedoara, jud. Hunedoara, Punct Grădina Castelului, CCA 2005, 176-177.

Sîrbu, V.-Luca, S. A.-Roman, C.-Purece, S.-Diaconescu, D.-Ceriser, N., Vestigiile dacice de la Hunedoara (The Dacian Vestiges in Hunedoara), Alba lulia-Sibiu.

Sîrbu, V.-Luca, SA, Roman, C., Morminte de războinici daci (secolele II-I î.Hr.) descoperite în Hunedoara-Grădina Castelului (județul Hunedoara), Practici funerare în Europa, înainte și după cucerirea romană (secolele III î.Hr. - III d.Hr.), Lucrările celui de-al VIII-lea Colocviu Internațional de Arheologie Funerară, ActaTS, VI, 1, Sibiu, 155-177.

Squires, KE-Thompson, TJU-Islam, M.-Chamberlain, A., Aplicarea histomorfometriei și a spectroscopiei în infraroșu cu transformare Fourier la analiza oaselor arse anglo-saxone timpurii, JAS, 38, 2399-2409.

Thompson, TJU-Gauthier, M.-Islam, M., Aplicarea unei noi metode de spectroscopie în infraroșu cu transformată Fourier la analiza oaselor arse, JAS, 36, 910-914.

Todorovic, J., Kelti u Jugoistocnoj Evropi, Beograd.

Ubelaker, DH, Evaluarea criminalistică a rămășițelor scheletice arse: o sinteză, Forensic Science International, 183, 1-3, 1-5.

Lista figurilor

Lista plăcilor

Planșa 1. 1. Castelul Corvinilor, care prezintă amplasamentul cetății, așezarea deschisă și cimitirul. Fotografie Z. Czajlik, iunie 2012; 2. Planul înmormântărilor din necropola Hunedoara-Grădina Castelului
(după Sirbu și colab. 2007a).

Planșa 2. Inventarul mormintelor M7/C12 (desene după Sirbu și colab. 2007a; foto: IV Ferencz).

Planșa 3. Bunuri funerare. 1-2. M13a/C18; 3. M16a/C30; 4. M17/C33; 5. M18/C34 (desene după Sirbu și colab. 2007a,
foto: IV Ferencz).

Înmormântări din epoca fierului târziu în zona Porților de Fier.

O abordare funcțională a expresiei funerare
la sfârșitul secolului XX

Andreea DRĂGAN

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

andreea.dragan@yahoo.com

Cuvinte cheie: Porțile de Fier ale Dunării de Jos, Scordisci Microi, grupul Padea-Panagjurski Kolonii, epoca fierului târzie, abordare comparativă, înmormântări, model de așezare, practici de ospăț

Înmormântările s-au bucurat de un interes deosebit în cadrul cercetării arheologice, datorită posibilităților pe care le oferă ca urmare a unei activități umane investite cu un spectru larg de semnificații. În acest sens, arheologii au căutat în caracteristicile funerare mijloace de identificare a practicilor sociale, identităților, credințelor, proceselor de interferență din trecut, precum și determinări cronologice învățate din asocierea artefactelor (Parker Pearson 1999). Studiul manifestărilor funerare din trecut este important și pentru regiunea Porților de Fier de la Dunărea de Jos, cunoscută ca o zonă de contact între numeroase medii culturale, ridicând astfel multiple probleme de autodefinire a grupului și a individului.

Termenul „Porțile Tronului" desemna inițial cheile din apropierea orașelor Orșova și Drobeta-Turnu Severin, România. Cu toate acestea, în urma construirii a două centrale hidroelectrice în anii 1960-1980, acesta a fost extins la sectorul fluvial cuprins în principal de acestea, între Baziaș, România și Prahovo, Serbia (Medeleț 1997, 63). Faptul că zona este inclusă astăzi în două state moderne, România și Serbia, a generat diferențe în ceea ce privește nivelul și caracterul cercetărilor arheologice, dar a dat naștere și unei perspective în mare măsură individuale asupra situației arheologice din fiecare țară. Până în prezent, în zonă s-au făcut o serie de descoperiri, aparținând atât siturilor cimitirale, cât și așezărilor. Pe teritoriul sârb, și anume în partea dreaptă a sectorului Porților de Fier, aceste descoperiri au fost în principal rezultatul săpăturilor conduse de dezvoltare, asociate cu construcția centralelor hidroelectrice (majoritatea rezultatelor au fost publicate în seria „Cahiers des Portes de Fer". O sinteză a descoperirilor arheologice în limba sârbă poate fi găsită în Popovic 1990). În sectorul românesc, cercetările efectuate pentru construirea uzinelor au oferit mai puține informații, în timp ce elementele majore ale istoriei așezărilor sunt cunoscute din lucrări arheologice sistematice pe termen relativ lung (Berciu 1939, 190-200; Popilian 1999; Rustoiu 2005a). Cu toate acestea, în ciuda focalizării părtinitoare inerente fiecărei abordări, aceasta a dus la o imagine relativ bine documentată a epocii târzii a fierului în întreaga zonă Porțile de Fier (Fig. 1).

Configurația antică a populației locale a fost stabilită în principal folosind sursele istorice, care sunt relativ abundente în referințe, pentru intervalul de timp acoperit de această lucrare (Papazoglu 1978, 271-388). Pe partea dreaptă a Porților de Fier, populația a fost asociată cu microii scordisci. Teritoriul lor este identificat ca fiind situat la est de macroii scordisci, de care diferă prin

Caracterul lor mixt celto-traco-iliric este menționat și de sursele antice. Aspectul mixt al artefactelor din zonă a fost considerat o reflectare a acestei descrieri și folosit în continuare pentru a demarca așezarea lor. Aceasta a fost amplasată la est de râul Morava, în aval de Kladovo, Serbia și Drobeta-Turnu Severin, până la râul Jiu, cuprinzând în plus sud-vestul Olteniei, o configurație considerată a fi limitată la Dunăre în timpul campaniilor lui Burebista. O posibilă zonă de așezare a fost argumentată și pentru zona Vidinului, Bulgaria (Popovic 1993, 19-20). Deși liniile principale ale acestei interpretări sunt în general acceptate, realitatea unei prezențe celtice în sud-vestul Olteniei nu este. Zona, în ciuda unor particularități și influențe celtice legate de ritul funerar și aspectele materiale, este considerată, în special de arheologii români, ca aparținând teritoriilor locuite de daci și incluse ulterior în structura politică condusă de Burebista și adepții săi, o afiliere marcată de așezările fortificate (Sirbu—Rustoiu 1999, 87; Rustoiu 2005a). Mircea Babeș respinge o prezență celtică semnificativă în Oltenia și argumentează pentru dovezi limitate ale populației celtice la Gruia și Ciupercenii Vechi, România (Babeș 1988, 10-11). Bazându-se pe identificările teritoriale, interpretarea descoperirilor a urmat argumentul unor artefacte etnice identificabile, cum ar fi dacul, celticul și scordiscul, tracul și ilirul. Această opinie s-a bazat pe anumite tipuri și stiluri, cu prezența lor principală în teritoriile atribuite populațiilor definite istoric. Studiul etnicității pe o bază teoretică mai recentă, care a permis discuții despre perspective mai nuanțate asupra identității și a datelor contextuale, respingând simpla ecuație stil = etnicitate, este însă abia la început în acest domeniu. Prin urmare, având în vedere lipsa unei viziuni stabilite asupra diferitelor identități din regiune, în paragrafele următoare, atribuțiile „dac”, „celtic” și „scordisc” pentru artefacte vor fi utilizate exclusiv în legătură cu teritoriile definite în mod tradițional în care acestea apar într-o anumită zonă și nu ar trebui să fie legate în niciun fel de identificările etnice reale ale utilizatorilor lor.

Fig. 1. Hartă a siturilor din epoca fierului târziu din zona Porților de Fier. A. cimitire; B. înmormântări individuale; C. descoperire izolată; D. așezare fortificată; E. așezare deschisă.

1. Gruia; 2. Viiașu; 3. Alb; 4.Hinova; 5. Corcova; 6. Ostrovul Simian; 7. Turnu Severin; 8. Orșova; 9.Dubova;

10. Liubcova-Stenca; 11. Pescari-Cw/d; 12. Divici-Grad; 13. Sokol-Palanacki Breg; 14. Zidovar; 15. Kumane-Prevod;

16. Mala Vrbica-Ajmana-, 17. Mala Vrbica-Konopiste; 18.Zbradila-Korbovo; 19. Vajuga-Pesak; 20. Velesnica; 21.Ljubicevac; 22.Brza Palanka; 23. Gura râului Slatinska Reka.

Având în vedere distribuția principală a artefactelor, dovezile arheologice nu oferă în toate cazurile o imagine clară a structurii culturale a regiunii. Pe insula Ostrovul Simian, România, de exemplu, săpăturile anterioare au scos la iveală materiale asociate atât cu situri celtice, cât și cu cele dacice, fapt care l-a determinat pe Popovic (2008) să conecteze acest model de așezare cu cimitirele scordisce din apropiere. Cu toate acestea, cercetările mai recente asupra așezărilor bine stabilite nu au reușit să ofere materiale suplimentare legate de zona celtică (Popilian 1999). Atribuirea culturală monolitică a așezării fortificate de la Zidovar, Serbia, a fost, de asemenea, înlocuită de o interpretare dinamică a dezvoltării sale, de la un centru celtic la unul dacic în prima jumătate a secolului I î.Hr. (Jevtic-Ljustina 2008, 29-30). Deși acest argument urmează o explicație strict bazată pe artefacte și trebuie verificat în continuare în cadrul datelor contextuale pentru o concluzie consistentă, el ilustrează necesitatea unor noi abordări, inclusiv reconsiderarea imaginii statice a grupurilor culturale, obligate să respecte granițele politice care le-au fost stabilite. Acest lucru este susținut în continuare de apariția frecventă a unor artefacte asociate în mare parte, respectiv, cu zona dacă și cu tradiția balcano-dunăreană. Aceasta include o serie de alte situri din zona Porților de Fier atribuite scordiscilor (Popovic 2000, 87-88, 95-97), care au fost interpretate fie ca markeri ai populației autohtone (Sladic 1986, 64-65; Popovic 1990, 176), fie ca rezultat al interacțiunilor cu alte comunități (Sirbu et al. 1999, 221).

Mai departe pe această temă, trebuie luat în considerare faptul că o frontieră, mai ales în intervalul de timp care ne preocupă aici, nu ar trebui considerată o structură fizică, izolând grupuri unitare strict și static definite, ci mai degrabă ca un concept dinamic definit prin recunoașterea constant negociată a unei identități diferite de către grupurile de populații de o parte și de alta a acesteia (Okun 1989, 10-11). S-a demonstrat că grupurile de populație care locuiesc în zonele marginale experimentează, în general, procese culturale caracteristice zonelor de contact, cum ar fi asimilarea și aculturarea. Această caracteristică trebuie luată în considerare atunci când se încearcă înțelegerea diferențelor și asemănărilor și în ea constă importanța unei analize care se concentrează pe ambele maluri ale Dunării, mai degrabă decât să le ia separat.

Astfel, în paginile următoare s-a preferat o abordare comparativă a descoperirilor de cimitire de pe ambele maluri ale Dunării, concentrându-se pe modelul identitar care poate fi dedus din ritul și ritualul funerar, luate în considerare împreună cu definiția socială a comunităților. Așezările contemporane nu pot fi excluse din această discuție și vor fi, de asemenea, luate în considerare.

Descrierea descoperirilor funerare

În timpul săpăturilor conduse de amenajări pentru construirea hidrocentralelor din defileul Dunării, au fost identificate părți din mai multe cimitire pe malul drept al râului, grupate în jumătatea aval a zonei, unele dintre ele fiind deja puternic afectate de modificările cursului albiei râului: opt morminte de la Mala Vrbica-Aywanu și Mala Vrbica-Konopiste, doisprezece morminte de la Vajuga-Pesak, un cimitir la Ljubicevac-Ostrvo și două morminte la gura de vărsare a râului Slatinska Reka, în Serbia (Popovic 1990). Descoperirile au fost până în prezent publicate doar parțial: două morminte de la Mala Vrbica-Ajmana, un al

treilea (distrus) doar descris (Stalio 1986, 32-34, fig. 28-49); descoperiri selectate de la Konopiste (Popovic 1990, pl. 3/12-13; 5/1-2; 6/2-6; Popovic 2000, pl. 10/1-2, 4-5, 7-9); un mormânt de la Vajuga-Pesak și descoperiri selectate (Popovic 1990, 3/1, 3-4, 11; 4; 5/4-5; 6/3-5, 7-8; Popovic 2000, pl. 10/3, 6); descoperiri selectate de la Ljubicevac-Ostrvo (Popovic 2008, pl. IV) și cele două morminte de la gura râului Slatinska Reka (Jovanovic și al. 1986, 379, fig. 2-3). Un alt mormânt a fost identificat la Kumane-Prevod, Serbia, dar nu oferă informații detaliate privind contextul; Aceasta este singura înmormântare disponibilă pentru analiză din partea din amonte a defileului (Sladic 1988).

Cu excepția acestui din urmă ansamblu, toate descoperirile provin din zone cimitirale identificate. Decedatii au fost incinerați, iar rămășițele au fost depuse în morminte plate. Pentru multe ansambluri nu există informații despre groapă sau despre aranjamentul bunurilor funerare și al rămășițelor funerare. Cu toate acestea, acolo unde s-a putut stabili acest lucru, tipul de înmormântare pare să nu fie uniform. La Mala Vrbica-Ajmana, rămășițele incinerației au fost depuse direct în groapă, bunurile funerare fiind aranjate în grupuri separate (Pl. 1; 2), în timp ce la

La gura râului Slatinska Reka, incinerarea a fost plasată într-o urnă acoperită. Această practică pare să fi influențat și poziția artefactelor găsite înghesuite sub urna funerară (Jovanovic et al. 1986, 389-390, fig. 2; 3). Această situație este în concordanță cu datele culese din cimitirul scordiscan din Belgrad-Karaburma, în care au fost documentate ambele tipuri de incinerare. Concluzia săpătorului conform căreia numărul în general mare de bunuri funerare găsite în urnele funerare reflectă o poziție socială mai înaltă a defunctului (Todorovic 1972, 44-45) nu este confirmată în zona Porților de Fier. Pentru restul înmormântărilor cu detalii necunoscute despre groapă, ambele tipuri de înmormântare sunt posibile.

Mai mult, informațiile despre aranjarea mormintelor de la Vajuga-Pesak în trei grupuri mici (Popovic 1990) leagă ritul funerar de la Porțile de Fier cu cimitirul scordiscan din Belgrad-Karaburma, în care grupurile individuale de morminte au primit o identitate tribală (Todorovic 1972, 45). O astfel de explicație nu poate fi confirmată la Vajuga-Pesak, având în vedere numărul mic de înmormântări dintr-un grup, factor care poate fi atribuit și examinării limitate a cimitirului.

Majoritatea înmormântărilor cuprind bunuri funerare cu o valoare cronologică generală bună, în special importuri romane. Pe baza acestor artefacte, Popovic (1992, 64-66, 69-73) a propus o datare generală la sfârșitul secolului I î.Hr. și începutul secolului I d.Hr. Cu toate acestea, artefactele asociate în morminte se referă, de fapt, la o datare anterioară; acest lucru este deja subliniat de Rustoiu (2005c, 62, 66), care a susținut existența înmormântărilor în faza LT Dl. Argumentul său se bazează pe cupele de bronz Gallarate de la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 2/4); Vajuga-Pesak (Pl. 3/4) (Boube 1991, 26-27) și alte artefacte din Mala Vrbica-Aymanu (Pl. 1/11), Ljubicevac-Ostrvo (Popovic 2008, pl. 1/1-5) și gura râului Slatinska Reka (Pl. 3/3), unde sunt înregistrate fibule LT C2-D1 (Rustoiu 1997, 33-36, Tip 2c, 2d; Sîrbu et al. 1999, 220). Un punct dificil a fost prezența unui bazin de bronz importat la Mala Vrbica-Aymuna (Pl. 1/7, 8). Acesta nu are analogii reale între formele

comune. Cu toate acestea, un bazin similar din bronz a cărui semnificație tipologică a fost recunoscută a fost găsit într-un mormânt de războinic de la Châtillon-sur-Indre. Judecând după asocierea cu un ulcior de tip Kelheim și o cratiță de tip Aylesford, ansamblul se referă la perioada înmormântărilor LT Dl, dar ar putea data până în perioada augustană (Ferdiere-Villard 1993, 96-107) și corespunde în principal utilizării unor astfel de tipuri de vase în zonă și în jurul Porților de Fier (Rustoiu 2005a). În plus, deosebit de problematică este identificarea sabiei excavate la Vajuga-Pesak - pe care Popovic a folosit-o pentru a susține o datare târzie - ca aparținând clasei săbiilor germanice cu capătul mânerului în formă de pinten, asociate cu perioada LT D2 (Frey 1986, 52). Cu toate acestea, piesa prezintă caracteristici particulare care nu se leagă de această formă germanică. Mormântul de la Kumane-Prevod, pe baza vârfurilor de suliță (P. 4/5), poate fi datat într-o perioadă din faza Belgrad 3 (Gustin 1984, Beil. 1/95).

Pe malul stâng al defileului Dunării, descoperirile de morminte sunt în principal întâmplătoare, izolate, rezultând un număr limitat de ansambluri complete. Până în prezent, acestea au fost analizate împreună cu cele din sud-vestul României, deoarece par să aparțină aceluiași grup identificat arheologic (Babeș 1988, 10-11; Sîrbu-Rustoiu 1999). Cu excepția Gruiei (PL 6/8-11), unde au fost descoperite arme izolate și mai multe morminte, nu au fost identificate cimitire (Sîrbu et al. 1999), o situație specifică întregii zone (Sîrbu-Rustoiu 1999, 79): un cimitir la Turburea-Spahii (Gherghe 1978, 16-18) și grupuri mici de morminte la Corlate (Nicolăescu-Plopșor 1947, 20-23) și Padea (Bondoc 2009). Cu toate acestea, este foarte posibil ca acest lucru să reflecte doar nivelul actual al cercetărilor. La Ostrovul Șimian (PL 4/7) în interiorul așezării au fost excavate scheletele a doi copii (Popilian 1999, 63, fig. 11). Alte ansambluri izolate, dar complete, au fost găsite la Corcova (Pl. 6/1-7) (Sîrbu et al. 1999) și Dubova (Pl. 5) (Spânu 2002). Pe baza prezenței artefactelor asociate în general cu înmormântările contemporane în regiune, s-a presupus că alte descoperiri izolate provin din morminte (vezi mai jos descoperirile asociate cu înmormântările din Kolonii Padea-Panagjurski), documentate la Balta Verde (Berciu-Comșa 1956, 399400, fig. 124/4; 128/3), Hinova (Nicolăescu-Plopșor 1947, 26-27, pl. IV/8), Orșova (Roska 1944, 67, 79, nr. kat. 98), Ostrovul Șimian (Bărcăcilă 1924, 296, fig. 270), Drobeta-Turnu Severin (Nicolăescu-Plopșor 1947, 29, pl. IV/13) și Viiașu (Berciu 1966, fig. 5/1, 3; 7; vezi și: Sîrbu-Rustoiu 1999,88-89, nr. 1, 18, 23, 24, 36, 42).

În afară de cele două morminte de înhumare descoperite la Ostrovul Șimian, înmormântările sunt de incinerare, lipsind însă informații despre gropile funerare. Procesul incinerării a lăsat urme vizibile pe mormânt.

Înmormântări din epoca fierului târziu în zona Porților de Fier. O abordare funcțională a expresiei funerare în La Tene târziu | 429 bunuri care prezintă dovezi ale arderii și chiar topirii accesoriilor de costum, cum ar fi fibulele de la Corcova (Pl. 6/2-3). Mai multe date au fost adunate din zona învecinată, la Turburea Spahii, unde se practica incinerarea în morminte plate. Din păcate, încă o dată forma exactă a gropilor nu a fost observată. Într-un singur caz s-a putut stabili că oasele incinerate au fost plasate într-o urnă, în timp ce în majoritatea mormintelor acestea au fost plasate direct în groapă. În unele cazuri, urme ale

rugului de incinerare au fost observate împreună cu lut ars pe fundul gropilor, indicând utilizarea, în cazul unor înmormântări, a gropii pentru actul propriu-zis al incinerării (Gherghe 1978, 16-18). Având în vedere informațiile conform cărora vasul de la Corcova conținea resturi de cenușă (Pl. 6/1), în cazul de față se poate presupune înmormântarea în morminte, în timp ce pentru restul mormintelor identificarea ulterioară este incertă.

Determinarea cronologică a mormintelor descoperite pe malul stâng al râului se bazează pe dovezi solide de datare, care corespund tipurilor generale găsite în înmormântările din regiune, plasându-le la sfârșitul LT C2 și în perioada LT DI, respectiv sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.Hr. (Sîrbu et al. 1999; Spânu 2003). La Ostrovul Șimian înmormântările au fost datate în funcție de cioburi asociate cu morții din perioada La Tene târzie (Popilian 1999, 63).

Ritual funerar. Aspecte legate de gen și funcționalitate

Este un principiu bine stabilit astăzi că modul în care o persoană este înmormântată, în măsura în care se poate deduce prin arheologie, poate oferi mai multe informații decât era posibil în trecut. Acesta este un rezultat al abandonării modelelor universale, care cuprind categorii clare și concepții greșite contemporane despre modul în care o societate ar fi putut funcționa în trecut și care îmbrățișează principiile diversității (Dietler 2005). Acest lucru s-a reflectat în ceea ce privește dovezile riturilor funerare prin trecerea de la o concentrare politică și economică la constructul cultural al socialului (Babic 2005) și, strâns legată de aceasta, recunoașterea existenței unei varietăți de identități. Trecând de la teorie la practică, această abordare a atras mai multă atenție asupra tratamentului corpului în înmormântări, modelelor de consum așa cum se reflectă în aranjamentul bunurilor funerare, arhitectura și organizarea funerară, precum și structura cimitirului, toate ca mijloace de identificare a genului simbolizat (Diaz-Andreu 2005, 37-41), vârstei (Lucy 2005a, 62-65), identităților sociale și de grup (Babic 2005, 81-84), inclusiv aici etnia (Lucy 2005b, 101-106), și relațiilor care structurează lumea indivizilor și grupurilor (Dietler 1996; Arnold 1999).

Interpretarea directă a genului, ca funcție directă a sexului, s-a dovedit a fi o percepție părtinitoare a societăților antice. Existența a mai mult de două genuri, ca practică acceptată, trebuie presupusă pentru oamenii din trecut, cu condiția să nu transferăm răspunsul nostru negativ contemporan la contexte cronologice și culturale diferite (Arnold 2002, 239-244). Cu toate acestea, identificarea genurilor netradiționale - altele decât masculinul și femininul - în practicile funerare arheologice rămâne limitată la o serie de exemple (vezi și Arnold 1996). Problema este deosebit de tensionată pentru atribuirea mormintelor prezentate în această lucrare, având în vedere numărul limitat de înmormântări care pot fi comparate.

Cimitirul din epoca fierului târzie de la Beograd-Karaburma a beneficiat însă atât de cercetări arheologice sistematice între 1958 și 1963, cât și de o monografie dedicată descoperirilor (Todorovic 1972), care este acum un text cheie în studiul practicilor funerare din teritoriul scordisc. Cele 96 de morminte acoperă o perioadă de timp care începe cu prima așezare a populației celtice în zonă, la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., până în perioada romană timpurie (Bozie 1981, 326-330). Înmormântările au fost atribuite fie

sexului feminin, fie sexului masculin, în funcție de natura obiectelor funerare, principalul criteriu referindu-se la prezența armelor asociate cu războinicii de sex masculin (Todorovic 1972, 47; Gustin 1984, 315-316, Abb. 5). Deși acest lucru nu a fost verificat prin examinarea antropologică fizică a celor mai vechi morminte de înhumare, rezultatele din cimitirul din Dobova, care aparține grupului celtic occidental din fostul teritoriu iugoslav, confirmă o astfel de atribuire (Gustin 1984, 313-315, Abb. 4). Aceeași combinație de bunuri funerare apare și în zona Porților de Fier. Prin urmare, având în vedere lipsa unor date suplimentare sau a oricărei anomalii care ar putea indica un al treilea gen, înmormântările care conțin arme, cum ar fi mormântul 1 de la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 1); sau mormântul 1 de la gura râului Slatinska Reka (PL 3/11-15); Vajuga-Pesak; Mormântul Kumane-Prevod (Pl. 4/1-6) ar trebui atribuite bărbaților, în timp ce cele cu bijuterii, precum mormântul 2 de la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 2/1-5) sau mormântul 2 de la gura râului Slatinska Reka (Pl. 2/6-12), ar trebui atribuite femeilor, cel puțin în ceea ce privește „identitatea de gen” și/sau „atribuirea de gen” (Arnold 1996, 153-154).

Acest aspect este deosebit de important pentru discuția de față, având în vedere că analiza funcțională a obiectelor funerare are potențialul de a ilustra trăsături specifice legate de participarea de gen la viața comună.

activități (despre ospățuri și gen, vezi Dietler 2001, 90-93), ceea ce a fost deja menționat pentru teritoriul scordiscilor (Egri-Rustoiu 2009).

A fost caracteristic arheologiei în trecut și într-o măsură semnificativă în prezent ca stilul sau „tipul” să fie considerat elementul decisiv în interpretarea obiectelor funerare și a realităților trecute pe care le reflectă. Acest lucru nu a fost neproductiv, iar tipologiile rămân un instrument esențial în interpretarea arheologică. Cu toate acestea, legătura directă făcută între artefacte și cultură a dus la limitări în evaluarea identităților sociale și culturale și chiar la interpretări greșite (Shennan 1994, 5-9). Acesta a fost cazul corespondenței directe făcute între prezența artefactelor romane în contexte din epoca fierului și adoptarea practicilor romane, împreună cu semnificația mercantilă dominantă acordată acestui fenomen, oamenii din epoca fierului fiind văzuți ca receptori entuziaști ai oricăror produse romane (adică superioare) disponibile în schimbul materiilor prime (Glodariu 1974, 171-179; Wells 1980). Deși importanța importurilor romane pentru exprimarea funerară a unui statut social superior rămâne nedemonstrată, acum este stabilit că importurile romane reprezintă doar o parte a reprezentării identității sociale. În acest sens, analiza obiectelor funerare ca categorii funcționale, mai degrabă decât ca tipuri, a adus o contribuție considerabilă. Aceasta a indicat utilizarea obiectelor romane nu ca o reflectare a practicii romane adoptate, ci ca o însușire a artefactelor străine în contextul practicilor locale legate de activitățile de ospăț și rolurile diferențiate în participarea la aceste activități ca mijloace de structurare a pozițiilor sociale ale indivizilor (Dietler 1990, 356-358, 380-390; Poux 2004, 229-230, 237-249).

Această poziție a motivat utilizarea unei abordări funcționaliste în interpretarea obiectelor funerare din zona Porților de Fier. Analiza funcțională a fost aplicată prin clasificarea inventarului în trei categorii funcționale principale, prima referindu-se la prepararea,

servirea și consumul de alimente și băuturi, pentru a observa reprezentarea practicilor comune (Hayden 2001), a doua cuprinzând articole de îmbrăcăminte, care ar putea reflecta exprimarea genului și a identității de sine, iar a treia incluzând armele, ceea ce la rândul său permite observații asupra „ideologiei de gen” (Arnold 1996, 154) și definiției statutului. În plus, obiectele pentru care nu s-a putut face o asociere clară cu aceste trei categorii funcționale principale, în principal datorită naturii lor speciale, au fost discutate separat (Pl. 7). Un studiu anterior axat pe aspectele ospățurilor în rândul scordiscilor, așa cum se reflectă în ansamblurile funerare, s-a concentrat pe mormintele găsite pe malul drept al Porților de Fier (Egri-Rustoiu 2009).

În prima categorie se plasează vasele și uneltele din ceramică și metal, printre acestea din urmă fiind incluse și produse de proveniență romană. Motivul unei abordări atât de generale a obiectelor legate de mâncat și băut este imposibilitatea de a argumenta o funcție practică exclusivă în unele cazuri. Majoritatea artefactelor din această categorie aparțin veselei, care este reprezentată aproape exclusiv de ceramică. Bolurile și/sau bolurile pe picior ridicat, numite în mod tradițional „fructiera” (tradus prin „suport cu fructe”, termen evitat în această lucrare, deoarece implică o idee eronată despre funcționalitatea acestui tip de ceramică), au fost găsite în toate mormintele (Pl. 1/2, 4; 2/1, 3, 6; 3/1, 2, 12; 4/2-3). Acestea ilustrează în mod regulat activitățile legate de consumul de alimente. Unele dintre ele - la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 1/4-5) și la gura râului Slatinska Reka (Pl. 2/6; 3/14) - au fost folosite ca capace. Apariția relativ frecventă a bolurilor pe o bază ridicată în cimitirele din avalul zonei Porților de Fier i-a influențat pe cercetători să presupună un rol ritualic special pentru înmormântare (Popovic 1990, 173; Popovic 2000, 96). Cu toate acestea, prezența lor semnificativă nici în zonele de așezare nu susține ideea că acestea erau destinate în mod special mormintelor. În general, se acceptă faptul că acest tip de ceramică era folosit pentru consumul de alimente (Andritoiu-Rustoiu 1997, 86-87), de unde și forma superficială și decorul care apare uneori pe partea interioară, susținând în continuare utilizarea lor în contexte funerare ca parte a selecției simbolice a alimentelor și a consumului acestora. Faptul că bolurile simple și bolurile cu picior ridicat nu apar împreună în altă parte decât în mormintele cu bunuri funerare relativ bogate pare să susțină utilizarea lor similară. La Kumane-Prevod, acest lucru se poate reflecta printr-un număr mai mare de boluri simple în absența celor cu picior ridicat.

Unele dintre oalele a căror calitate excelentă le definește pentru expunere (Hayden 2001, 40, Tab. 2/1) și le face destul de nepotrivite pentru gătit (Pl. 1/1, 3). Se pare că sunt legate de depozitarea și servirea mâncării și a băuturilor sau de prepararea băuturilor. Cu această ultimă utilizare este asociat și paharul cu două mânere din primul mormânt de la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 1/5), o formă legată în special de mediul scordiscilor (Rustoiu-Egri 2010, 236).

O discuție despre funcționalitatea contextuală este necesară în special în cazul vaselor de gătit. Aici sunt incluse oale lucrate manual, folosite ca urne funerare; acestea apar la gura de vărsare a râului Slatinska Reka (Pl. 2/7; Pl. 3/11) și Kumane-Prevod (Pl. 4/1). Este dificil de stabilit dacă originea lor principală...

 utilizarea, se presupune că pentru gătit, avea vreo legătură cu utilizarea lor în mormânt sau, mai degrabă, cu anumite standarde aplicate în alegerea urnei funerare, poate o selecție bazată pe calitatea fabricației.

Vase de băut sunt reprezentate într-un număr limitat de morminte masculine și doar într-un mormânt feminin, la Mala Vrbica-Ajmana (mormântul nr. 2). Acestea constau în principal din importuri romane de bronz, cupe (Pl. 2/4; Pl. 3/4), un simpulum (Pl. 1/7) și un bazin (Pl. 1/8). Alte importuri izolate sunt cunoscute de la Ljubicevac-Ostrvo (Popovic 1992, 62), Mala Vrbica-Konopiste (Popovic 1992, 66). Includerea aici a trei vase ceramice lucrate manual de la Mala Vrbica-Ajmana (Pl. 1/6; 2/2) și Vajuga-Pesak (Pl. 3/3) este discutabilă. Semnele de ardere secundară pe care le prezintă primul (Stalio 1986, 32; Tombe 1/5) sugerează posibila sa utilizare în activități legate de foc, însă dimensiunile lor mici le recomandă mai degrabă pentru consum. Bazinul roman din bronz a fost găsit în primul mormânt de la Mala Vrbica-Ajmana, având simpulum-ul plasat în interior. Având în vedere asocierea, în ciuda faptului că primul era folosit în contexte romane în scopuri de toaletă (Bolla 1991, 117), acesta a fost considerat un obicei local în prepararea sau servirea băuturii. Cu toate acestea, includerea lor în mormânt ar trebui considerată cel mai probabil simbolică, datorită dificultății de a utiliza simpulum-ul, cu o cupă înaltă de 4,8 cm, pentru servirea sau amestecarea băuturii într-un bazin a cărui înălțime este de doar 6 cm.

Cuțitele lungi celtice de tipul celor găsite în mormântul masculin de la Mala Vrbica-Ajmana (PL. 1/13) și Kumane-Prevod (PL. 4/6), cu o bilă sau un inel la capătul mânerului, au fost considerate în mod tradițional arme ofensive. În prezent, acest lucru a fost reconsiderat de unii scriitori care le asociază cu consumul de carne, pentru porționarea și împărțirea acesteia. Separarea lor de arme și asocierea cu grupul de unelte legate de prepararea, servirea și consumul de alimente și băuturi a fost argumentată în plus prin absența depunerii rituale specifice armelor (Schönfelder 2010, 225-229), fapt confirmat și în contextul înmormântărilor de la Porțile de Fier.

A doua categorie principală se referă la articole de îmbrăcăminte. Ca parte a costumului purtat de defunct pe rugul funerar, acestea poartă întotdeauna semne pronunțate de ardere, în unele cazuri ducând la topirea metalului, și se găsesc împreună cu rămășițele incinerării. Caracteristice mormintelor masculine sunt fibulele (PL 1/10-11; 3/9; 13) și lamele mici curbate (Pl. 1/9; PL 3/8). Acestea din urmă erau probabil atașate de corp prin curele din material organic, așa cum se pare că este cazul cuțitelor mai lungi din mormintele de la Bussy-le-Chateau (Dep. Marne) și Leglise Gohimont (Ardenne belgiene) (Schönfelder 2010, 229). Cuțitele relativ mici de același tip găsite în zona celtică orientală au fost în general interpretate ca brici (Todorovic 1972, 79-80; Gustin 1984, 316). Un inel (Pl. 3/10) și o bară metalică tubulară cu găuri pentru nituri (Pl. 3/7) găsite în forma funerară Vajuga-Pesak pot fi considerate doar a fi legate de costumul masculin.

Cele mai reprezentative artefacte pentru mormintele femeilor par a fi plăcile-centură de tip Laminci (Pl. 2/5; 2/8) (despre clasificarea tipologică și cronologia plăcilor-centură Laminci, vezi: Gustin 2011). Această situație are paralele și în ansamblurile funerare de la Beograd-

Karaburma (Todorovic 1972, 69, M14, M39, Ml 10). Împreună cu plăcile-centură, au fost documentate broșe, brățări (Mala Vrbica-Ajmana, Tombe III) și inele, probabil și pentru un colier (Pl. 2/9-12). Mărgele de sticlă din contexte funerare nedeterminate au fost găsite la Ljubicevac-Ostrvo (Popovic 2008, pl. 1/17).

Armele sunt asociate cu înmormântările masculine și constau invariabil din vârfuri de suliță (PL 1/14-15; PL 3/6, 15; 4/4-5). Este demn de remarcat faptul că Vajuga-Pesak este singurul sit în care acestea sunt asociate cu o sabie (Pl. 3/5). Mai mult, din același sit provine singurul umbo cunoscut în zonă până în prezent (Popovic 1990, fig. 3/4). Cu toate acestea, acest lucru nu este neobișnuit pentru înmormântările atribuite în altă parte scordiscilor (Todorovic 1972, 77, M92, M222; Bozic 1981, T. 8/6, T. 9/4, Sotin; Gustin 1984, 313, Abb. 4, Dobova).

O caracteristică specială pentru secțiunea din aval a Porților de Fier este utilizarea unor cuțite tracice relativ lungi și curbate (Pl. 1/12; 3/14), deși acestea sunt documentate, deși mai rar, și mai departe de Dunăre, pe teritoriul scordiscilor (Rustoiu 2002, 62). Lamele acestor cuțite sunt decorate cu motive zoomorfe, geometrice și vegetale, care au fost interpretate ca simbolizând elemente astrale. Decorul a fost plasat pe aceeași parte cu un șanț de sânge care se întinde pe lungimea lamei (Rustoiu 2001). Astfel de cuțite sunt cunoscute sub numele de sicae, arme care au fost în mare parte asociate cu războinicii daci și care sunt ilustrate pe Columna lui Traian. Deși există o utilizare generală a termenului sica pentru toate cuțitele curbate (Rustoiu 2007), unii cercetători separă cuțitele mai mici de sica ca armă, deoarece dimensiunea lor este prea mică pentru o utilizare eficientă în luptă (Luczkiewicz-Schönfelder 2008, 165-170; vezi și Bochnak 2003, 15-16). În plus, decorațiunea lor simbolică, în general acceptată ca reprezentând semnificația lor ritualică specială, și paralelele cu prezența Hiebmesser-ului celtic în contexte funerare în asociere cu ofrande de carne, au fost folosite pentru a argumenta scopul sacrificial al acestor cuțite curbate (Rustoiu 2007, 70-71).

Pe baza categoriilor funcționale stabilite mai sus și a asocierilor acestora în morminte, se poate observa un anumit tipar. Primul aspect studiat a fost identificarea practicilor de ospăț. Acest lucru a condus la observarea unei reprezentări selective interpretate în legătură cu identitatea socială și de gen.

Deși investigația se concentrează pe date calitative mai degrabă decât cantitative, se pare că unele morminte conțin ansambluri ceramice mai bogate (Mala Vrbica-Ajmana, mormintele nr. 1, 2; Vajuga-Pesak') în comparație cu altele (gura râului Slatinska Reka, mormintele nr. 1-2; Kumane-Prevod), asociate cu obiecte importate, care sunt de asemenea prezente, precum și un număr mai mare de arme și alte unelte. Aceste caracteristici se corelează în continuare cu o varietate funcțională mai mare a obiectelor legate de activitățile de sărbătoare, vizibilă în dimensiunea vaselor și un acces restricționat la servire și împărțire. Modelul corespunde cu markerele arheologice propuse pentru ospățul antreprenorial de M. Dietler, care erau menite să asigure conversia capitalului economic în putere politică informală (prestigiu) în interesul anumitor membri ai comunității prin manifestarea generozității. Modelul integrează însă unele elemente ale ospățului, stilul special de consum

reflectându-se în elemente speciale (importuri romane, cuțite lungi) care afirmă un cerc exclusivist de parteneri de ospăț care se delimitează de ceilalți (Dietler 1996, 92-99. Hayden 2001, 37 denumește astfel de ospățuri ca fiind funcționale, pentru crearea de alianțe, cooperări sau distincții sociale).

Un prim standard de discriminare între morți este adăugarea de obiecte funerare legate de băutură. Aici sunt incluse toate importurile mediteraneene, asociate fie cu prepararea și servirea, fie cu consumul de băutură. În Europa de Vest din epoca fierului, o achiziție selectivă similară de obiecte mediteraneene poate fi observată în legătură cu utilizarea intenționată a materialelor străine cu acces restricționat în practicile locale de ospăț și folosite ca marker al unui statut superior (Dietler 1996, 107-112). În plus, unele morminte posedă ustensile pentru servirea mâncării și a băuturii, cum ar fi simpula și oale mari, ceea ce implică faptul că defunctul era reprezentat ca furnizor de mâncare și băutură la masă. Modelul este conform cu modelul dezvoltat pentru teritoriul scordiscilor (Fig. 2), confirmând astfel elementele comune ale identității culturale. Autorii au clasificat morții pe baza stabilită deja de Poux (2004, 222-226, fig. 124), o împărțire în participanți la practicile de ospăț și organizatori (Mala Vrbica-Ajmana, mormântul nr. 1) asociați cu oale și unelte mai mari pentru tăierea porțiilor alocate, pe care Schönfelder (2010, 229) i-a botezat Ernäher și Gastgeber.

Al doilea grup de participanți

Fig. 2. Model al participării diferențiate la practicile de ospăț dezvoltat pentru teritoriul scordiscilor
(după Egri-Rustoiu 2009).

Identitatea ospăturilor este similară cu ideologia marțială a bărbăției reflectată în prezența armelor în mormintele masculine. Cele mai caracteristice elemente sunt vârfurile de suliță, asociate în jumătatea din aval a Porților de Fier cu cuțite curbate, a căror probabilă utilizare sacrificială a fost deja menționată. Elemente suplimentare, cum ar fi sabia din mormântul 3/83 de la Vajuga-Pesak și un umbo din același loc, rămân de explicat. Reprezentarea mai bună a armelor în primul mormânt de la Mala Vrbica-Ajmana pare să dubleze poziția simbolică în practicile ospăturilor, conform cărora acestea erau asociate cu unul dintre organizatori.

Ospățul apare ca un element important al identității sociale și în cazul femeilor. În contextul simbolic al înmormântării, acesta poate fi interpretat ca o reprezentare a diferențierii de statut, funcționând în paralel cu cea aplicată în înmormântările masculine. Cu toate acestea,

accesul femeilor pare a fi limitat la grupul de „participanți”, în timp ce poziția de „organizator” pare a fi restricționată la bărbați. Mai mult, absența cuțitelor curbate indică excluderea lor de la practica sacrificiului sau cel puțin de la cele care implică sacrificarea.

Situația de pe malul stâng al Dunării este oarecum diferită, datorită gamei mai limitate de categorii de artefacte reprezentate în morminte. Raritatea ceramicii, care apare în trei dintre morminte, respectiv două vase și un singur exemplu (Pl. 6/1, 8-9), nu susține cu greu identificarea unor practici simbolice de ospăț. Încă se dezbate dacă absența aproape totală a ceramicii este rezultatul unor săpături nesistematice sau reflectarea unei realități istorice (Sîrbu-Rustoiu 1999, 84). Este semnificativ faptul că în siturile din apropiere, Padea și Turburea Spahii, ceramica este rareori asociată cu mormintele (Zirra 1971, 235; Gherghe 1978). Până în prezent, înmormântările în urne sunt documentate doar în trei cazuri la Padea și într-un caz din cele 29 de morminte de la Turburea Spahii. Au fost descoperite și alte tipuri de ceramică, dar caracterul săpăturilor și informațiile disponibile astăzi despre contextele funerare sunt prea puține pentru a permite o concluzie pertinentă cu privire la utilizarea lor în morminte (Gherghe 1978; Bondoc 2009).

Ansamblurile funerare, dintre care niciunul nu a fost excavat arheologic, sunt formate aproape în întregime din arme (Pl. 5/4-7; Pl. 6/4, 7, 10-11). La Dubova, acestea sunt completate de elemente de ham (Pl. 5/2, 8). Împreună cu acestea, apar doar câteva fibule, reflectând costumul purtat de defunct pe rugul funerar, așa cum este indicat de nivelul ridicat de topire (Pl. 6/2-3). Elemente suplimentare sunt cuțitele curbate (Pl. 5/7; Pl. 6/5-6), a căror valoare simbolică ridicată a fost deja subliniată mai sus, o brățară de argint (Pl. 5/1) și un cuțit mic (Pl. 5/3) din ansamblul de la Dubova.

Având în vedere prezența armelor, s-a presupus că toate aparțin unor înmormântări masculine (Sîrbu-Rustoiu 1999, 79). Analizele antropologice din alte situri contemporane din teritoriul legat de daci au confirmat legătura indivizilor de sex masculin cu armele. Mai mult, analizele au dovedit că bijuteriile, deși mai puțin frecvente, apar în asociere cu bărbați în morminte care conțin arme (Sîrbu et al. 2007). Acest lucru ar putea explica, probabil, și includerea unei brățări de argint în ansamblul funerar de la Dubova.

Depunerile funerare de la Ostrovul Șimian au fost atribuite la doi Infans I (3-4 și 1-2 ani), dar nu a fost efectuată nicio analiză antropologică pentru a stabili sexul decedatului. Scheletele sunt asociate cu câteva cioburi, descrise ca având aspect dacic, fără a se oferi informații suplimentare (Popilian 1999, 63, fig. 11).

Puținele vase identificate cu înmormântările de incinerare de la Gruia constau în vase legate de servire și băut; rămâne însă incert dacă acesta este cazul înmormântării în urnă. O ceașcă de la Corcova este confirmată ca fiind o urnă funerară. O utilizare domestică a fost propusă și pentru cuțitele mici de tipul celor găsite în ansamblul de la Dubova și care apar în număr semnificativ în așezări (Andrițoiu-Rustoiu 1997, 105-106, fig. 115; Popilian 1999, fig. 8/8; 10/5).

Prin urmare, armele rămân elementul principal prin care pare să se manifeste expresia funerară a identității. Mormintele au fost toate incluse de către cercetători în grupul Padea Panagjurski-Kolonii (Sîrbu et al. 1999, 217), definit inițial de Wozniak pentru zonele Olteniei, din România, nordul și centrul Bulgariei și datat în perioadele LT C și LT D. Pe baza unor ansambluri funerare care conțin elemente celtice și locale mixte, Wozniak a explicat acest lucru ca posibile urme ale triburilor trace în timpul dominației celtice și bastarnice în regiune și printr-o mișcare a populației dinspre nord-vest (Wozniak 1976). Aceste înmormântări au în comun o anumită combinație de bunuri funerare înrudite tipologic, reflectând o ideologie marțială - săbii celtice, vârfuri de suliță, cuțite curbate de tradiție locală, umbouri de scut și monturi de harnașament (Wozniak 1976, 390-395; Rustoiu 2008, 146-147). Aria lor de răspândire (Fig. 3) a fost extinsă de atunci până la malul drept al Dunării în zona studiată în această lucrare, până în sud-vestul Transilvaniei, împreună cu malul stâng al Dunării în sud-vestul României și estul țării.

al râului Olt, precum și unor morminte izolate din Dobrogea care au fost asociate cu mercenari (Rustoiu 2002, 41-46; Rustoiu 2008, 147-148, fig. 73). Decedatii au fost identificați ca membri ai unei elite războinice aparținând unor entități etnice eterogene, cu legături supraregionale create prin participarea comună la atacuri împotriva prezenței romane în Balcanii de Sud, ceea ce explică suita similară de arme (Spânu 2003, 3-5; Rustoiu 2005b).

Fig. 3. Hartă de distribuție a înmormântărilor atribuite Koloniilor Padea-Panagjurski și model propus pentru un echipament funerar standard în mediul dacic (după Rustoiu 2008).

Definiția grupului Kolonii Padea-Panagjur poate fi considerată destul de generală și flexibilă în ceea ce privește structura ansamblului, și anume categoriile de bunuri funerare care pot apărea sau lipsesc din înmormântări. Acest lucru este bine ilustrat de ansamblurile funerare din zona Porților de Fier, de la Dubova. Primele conțin majoritatea elementelor care sunt în general asociate cu înmormântările din zona Kolonii Padea-Panagjur, cu excepția tipului de sabie. Corcova și Gruia, pe de altă parte, nu au atât armele defensive, cât și elementele de ham. Cu toate acestea, acestea sunt contemporane și pot fi comparate cu Dubova, bunurile funerare prezentând aceleași caracteristici tipologice întâlnite și în grupul Kolonii Padea-Panagjur.

Având în vedere importanța ideologiei marțiale în formarea ansamblurilor funerare, demonstrată de preponderența armelor, includerea selectivă a componentelor ansamblului ar trebui înțeleasă mai degrabă ca un mijloc de diferențiere a statutului bazat pe definiția marțială a masculinității și a identității de statut. Acest lucru sugerează poziția autoritară superioară a defunctului din Dubova, în raport în primul rând cu Corcova și, ulterior, cu Gruia, dictată în primul rând de o rețea socială definită local. În cadrul unei zone geografice mai largi, deși caracteristicile lor indică posibila identificare a mormintelor din Dubova și

chiar din Corcova cu elitele interconectate supraregional din cadrul grupului Padea-Panagjurski Kolonii, mormântul din Gruia nu indică nici un astfel de „stil internațional", nici elemente clare ale unui statut de elită. Argumentul rămâne de susținut suplimentar, având în vedere numărul mic de ansambluri funerare complete disponibile.

Distrugerea intenționată a armelor este documentată în toate mormintele discutate mai sus. Doar această categorie de obiecte a fost afectată. Fenomenul a fost în general asociat cu armele ca emblemă a autorității și identității personale a unui războinic (Grinsell 1961, 477; Rustoiu 2009, 3-4). Cu toate acestea, trebuie luat în considerare faptul că, pentru mormântul masculin de la gura râului Slatinska Reka, structura

Mormântul permite și explicația că vârful suliței era îndoit pentru a se potrivi (Grinsell 1961, 478). Observațiile de mai sus subliniază încă o dată importanța armelor în reprezentarea identității decedatului, în special a celui masculin. Acesta este cazul de ambele maluri ale râului, cu o preponderența mai mare pe partea stângă în definirea identității sociale și personale.

Analiza așezărilor

Studiul separat al așezărilor și înmormântărilor contemporane dintr-o anumită zonă poate duce la diviziuni artificiale (Babic-Palavestra 2005) și la concluzii parțiale. Necesitatea unei analize comparative a fost resimțită în special în cazul grupului Padea-Panagjurski Kolonii, având în vedere dificultatea stabilirii naturii relației dintre defuncții asociați grupului și realitățile istorice care au stat la baza unor ansambluri atât de răspândite cu structură similară. Accentul a căzut pe atribuirea etnică legată de principalele grupuri definite istoric. Deoarece ansamblurile funerare nu au reușit să ofere o imagine concludentă în această direcție, așezările au fost introduse pentru a clarifica imaginea (Sîrbu-Rustoiu 1999, 85-86; Sîrbu-Arsenescu 2006).

Deși analiza așezărilor va fi abordată și din punctul de vedere al identității de grup, se va acorda o atenție suplimentară aspectelor funcționale ale materialului, în special pentru a identifica utilizări particulare în morminte, notând diferențele care pot fi observate în comparație cu ansamblurile funerare. Implicații suplimentare ale compoziției descoperirilor din așezări nu sunt în prezent posibile din cauza lipsei unei analize mai detaliate a materialelor. Modelele de așezări din zonă au fost, de asemenea, utilizate pentru a indica structura socială și identitatea.

Pe malul drept al Dunării au fost identificate mai multe așezări ca urmare a săpăturilor arheologice din anii 1960-1980, urmate de un nivel destul de ridicat de publicații (Cahiers PF 1986; Popovic 1990; 1993; 2008). Așezările au fost descoperite în principal în aval de defileele Dunării, aceeași zonă în care sunt grupate majoritatea mormintelor. În unele cazuri, s-a putut afirma asocierea cu un cimitir (Popovic 1990; 2008). Siturile identificate sunt așezări deschise situate în apropierea malului râului, fiind afectate de modificările albiei. Drept urmare, structurile intacte au fost dificil de recuperat.

Pe malul stâng al râului, natura așezărilor este diferită, precum și circumstanțele în care au fost studiate. Sunt identificate o serie de așezări fortificate plasate pe poziții dominante, dintre care unele au fost cercetate sistematic. Se pare că au fost înființate ca parte a unui plan strategic mai amplu, conectat ulterior cu structura politică mai largă a regatului dac (Rustoiu 2005a). Cu toate acestea, așezări deschise au fost identificate și la Ostrovul Șimian (Popilian 1999) și la baza dealului ocupat de fortificația de la Divici (Gumă et al. 1995, 402). Deși nu au fost verificate prin săpături, la Dubova au fost menționate probabilele semne ale unei așezări (Medeleț ms., 188-189, nr. 104/fg, v. Dubova). Toate așezările au fost asociate cu populația dacă. Pe același mal al râului, Zidovar este cel mai apropiat sit de Porțile de Fier, pe care a fost identificată o așezare fortificată ce ar putea fi asociată cu scordiscii (Sladic 1997; a se vedea și interpretările alternative de mai sus pentru așezările de la Ostrovul Șimian și Zidovar).

Marea proporție a materialului recuperat în aceste așezări este, așa cum era de așteptat, ceramică. Pe partea dreaptă a Porților de Fier, aceasta formează aproape întregul ansamblu de descoperiri (Babovic 1986a; 1986b; Popovic-Mrkobrad 1986; Vasic 1986). Pe partea stângă a râului, inclusiv la Zidovar, precum și ceramică, au fost descoperite obiecte metalice din situri deschise și au fost identificate structuri de locuit atât în așezări fortificate, cât și în așezări deschise (Gumă 1977, 89-101; Gumă și al. 1995, 407-410; Sladic 1997; Popilian 1999). Printre diferențele observate în compoziția materialului, aspectul ansamblurilor ceramice prezintă elemente similare în ambele zone. Prin urmare, este caracteristic ambelor maluri ale Dunării (Pl. 9-10) faptul că bolurile strunjite la roată și obiectele metalice au un aspect general celtic, în timp ce ceramica lucrată manual are un aspect dacic (Popovic 2000, 95-96). În plus, formele specifice ale bolurilor cu piciorul ridicat și cuțitul curbat, întâlnite frecvent în așezările atribuite dacilor, sunt o caracteristică a întregii zone a Porților de Fier. Elemente de decor în stil celtic, cum ar fi ornamentul în pieptene aplicat pe așa-numita ceramică din grafit (Pl. 8/3, 6) și ornamentul lustruit în formă de grilă aplicat pe paharele cu două mânere specifice scordiscilor (Pl. 8/7-8, 12), au fost identificate și în așezări din stânga Dunării (Pl. 8). În plus, elementele care pot fi asociate în mod clar cu scordiscii sunt relativ rare în afara zonei Porților de Fier, în teritoriul dacic (Sîrbu-Rustoiu 1999, 87-86). Situația este similară și în cazul așezărilor de pe partea dreaptă a Porților de Fier, în ceea ce privește ceramica și alte materiale dacice, caracteristice în special zonei Șremului estic (Popovic 2000, 97).

O separare mai clară este vizibilă atunci când se analizează aspectele funcționale ale artefactelor. Pe malul drept al Dunării, produsele importate din Marea Mediterană și vasele de băut se găsesc în special în înmormântări și sunt aproape absente din contextele de așezare. Acest lucru indică rolul lor particular în riturile funerare care implică construcția socială a identității, similar fenomenului documentat în zona Hallstatt-ului de Vest, unde importanța lor specială în acest scop era legată de raritatea lor și de accesul limitat la ele, ceea ce ar fi dus la acordarea unei anumite valori (Dietler 1990, 111112). Similitudinea se referă însă doar la anumite aspecte, cum ar fi amplasarea particulară a acestor produse ca mijloc de exprimare a identității sociale, în timp ce bogatele ansambluri și organizarea politică din mediul Hallstatt-ului de Vest lipsesc în zona Porților de Fier. Este de remarcat în

această discuție absența locurilor care ar putea fi legate de activități de ospăț colectiv, unde astfel de activități ar fi putut oferi acest tip de dovezi materiale.

Pe malul stâng al râului, în morminte se găsesc foarte puține categorii de vase. Cu toate acestea, în așezări se găsesc importuri de forme și funcții relativ diverse, strict legate de activitățile legate de consumul de băut, precum amfore (Pl. 8/5), situle de bronz, cupe, simpula, strecurătoare și patele sau tigăi (Rustoiu 2005c). Unele strecurătoare erau fabricate local și din ceramică (Pl. 8/13). Așa cum era de așteptat, armele nu sunt o caracteristică comună în așezări. Din discuția de mai sus reiese că reprezentarea materială a activităților de sărbătoare în aceste așezări se referă în special la construirea rețelelor sociale/de grup în cadrul comunităților prin „practica vieții reale", mai degrabă decât la utilizarea în contextul simbolic al înmormântării. În contextele funerare, ideologia marțială a indivizilor de sex masculin iese în evidență ca determinant principal pentru utilizarea bunurilor funerare și, ca atare, pentru definirea statutului prin intermediul acestuia.

Diferențele menționate mai sus pentru cele două maluri ale zonei Porților de Fier sunt corelate cu modelul diferit de așezare. Pe partea dreaptă a zonei Porților de Fier, aspectul așezărilor este caracterizat de așezări deschise care prezintă un nivel scăzut de concentrare a populației. Este imposibil, din cauza circumstanțelor săpăturilor, să vorbim despre vreo structură care să iasă în evidență în interiorul așezărilor. Cu toate acestea, aspectul descoperirilor, inclusiv absența artefactelor speciale, cum ar fi importurile, sugerează în plus lipsa unor structuri clare de putere în cadrul comunităților. Aceasta se limitează la domeniul funerar. Pe malul stâng al zonei, habitatul este marcat de așezări fortificate pe dealuri, care prezintă și categorii de materiale speciale. În zonele de așezare, uneori în terasa superioară, se remarcă „casele-turn", asociate cu artefacte speciale, cum ar fi ceramica pictată (Gumă et al. 1995, 409), argumentând în continuare pentru existența unui focar central în comunități care ar putea fi considerat în legătură cu afirmarea unei elite războinice în morminte.

Considerații finale. Criterii pentru modelele identitare în comunitățile Porților de Fier

Realitățile privind epoca târzie a fierului în zona Porților de Fier, în special în perioada târzie La Tène, s-au bucurat până în prezent de o atenție relativ largă în literatura arheologică. Cu toate acestea, abordarea a fost marcată în principal de un studiu separat al fiecărui mal al Dunării, cu unele comentarii care integrează diferențele și asemănările dintre ele. Accentul a fost pus pe proximitatea și interacțiunea dintre populații și pe consecințele pe care acestea le-au avut asupra structurii lor culturale și identitare. Pe partea dreaptă a Porților de Fier, vestigiile arheologice au ajuns, în viziunea autorilor, să confirme configurația etnică mixtă a microilor scordisci argumentată în sursele literare, explicată parțial prin poziția marginală a regiunii în teritoriul celtic estic (Popovic 2000, 95-96).

Din punct de vedere funerar, dovezile de pe cele două maluri ale râului au demonstrat că prezintă două modele distincte. Pe malul drept, asocierea cu scordiscii pare justificată, dezvăluind totodată influențe diverse, printre care se numără în mod specific influența dacă în artefacte și elementele considerate a fi extrem de simbolice pentru populația locală cu

care celții au intrat în contact, în special cuțitele curbate numite generic sica și paharul cu două mânere de proveniență ilirică. Elementele ritualice au o legătură generală cu alte cimitire mai la vest, atribuite scordiscilor. Aceasta este identificată prin definiția ospățului a configurației sociale, reflectată în aranjamentul bunurilor funerare, din care se pot distinge grupurile de „organizatori" și „participanți". Este demn de remarcat faptul că, în această etapă a cercetării, cu excepția unor elemente menționate în cimitirul din Vajuga-Pesak, înmormântările bogate în arme, care includ arme defensive și echipament de cavalerie, cum ar fi cele găsite în cimitirul din Beograd-Karaburma, lipsesc din zonă. Pe malul stâng al râului, armele apar ca element central în compoziția obiectelor funerare, în timp ce reprezentarea ospățurilor este practic inexistentă. În plus, comunitățile de pe malul stâng al râului nu utilizează importuri romane în funerare.

Înmormântări din epoca fierului târziu în zona Porților de Fier. O abordare funcțională a expresiei funerare în La Tène târziu | 437 exprimarea identității defunctului, direcție în care artefactele care reflectă un caracter marțial par să fi jucat rolul.4 Utilizarea importurilor rămâne limitată la zonele de așezare.

Diferențele sunt vizibile și în tiparul așezărilor. Până în prezent, malul drept al râului este caracterizat de așezări deschise. Așezarea de pe malul stâng al Dunării prezintă un grad mai ridicat de nucleație, marcată de așezări fortificate în poziții strategice, pe vârfuri de dealuri cu perspectivă bună asupra albiei, în timp ce așezările deschise sunt mai puțin reprezentate, ceea ce poate totuși fi legat de interesul arheologic. În aceste așezări au fost documentate dovezi ale manifestărilor elitice. Deși acest lucru indică un mod diferit de organizare socială și politică, absența așezărilor fortificate este specifică în teritoriul scordiscian doar zonei Porților de Fier, indicând o particularitate locală.

Prin coroborarea acestor observații, există suficiente argumente pentru a susține construcția diferențiată a identității pentru populațiile de pe fiecare mal al Porților de Fier. Deși aceste identități sugerează o legătură cu grupuri identitare mai mari, există elemente manifeste ale unei identități locale pentru care poziția specială la intersecția unor medii culturale diverse pare să fi jucat un rol semnificativ. Cu toate acestea, prezența în morminte a unor artefacte provenite din diverse zone din regiune, conectate la mai multe medii culturale, are loc în cadrul unor modele diferite de asamblare a unor identități specifice. Dezvoltarea unui aspect local în arhiva arheologică de pe malul drept al Dunării a fost legată în primul rând de substratul local cu care celții ar fi intrat în contact la sosirea lor. Unele dintre schimbări au fost legate de acțiunile politice ale lui Burebista, extinderea așa-numitelor artefacte dacice în așezări aparținând teritoriului scordiscilor, în primul rând la Zidovar, dar și până la Gomolava (Jovanovic-Jovanovic 1988), fiind contemporană cu domnia sa. Pe de altă parte, circulația persoanelor nu trebuie exclusă într-o perioadă pentru care dovezile arheologice reflectă o mobilitate mai mare.

Alte canale de schimb material și, probabil, de informații, pot fi în egală măsură conectate la interacțiunile reciproce generate de proximitate și colaborare în acțiuni de interes comun. În acest din urmă fenomen se include argumentul pentru apariția faciesului Padea - Panagjurski Kolonii. Acest fenomen își găsește paralele în Europa temperată din secolul I

î.Hr., când înmormântările care împărtășeau o anumită distribuție a armelor au fost interpretate ca o expresie a apariției unui „stil războinic internațional”, rezultat din dezvoltarea relațiilor pe termen lung între elite și o comunicare și mobilitate sporită a oamenilor, bunurilor și ideilor, reflectată suplimentar în materialele așezărilor (Wells 1999, 61-63).

Referințe

Andrițoiu-Rustoiu Andrițoiu, I.-Rustoiu, A., Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică,

4 Although not all conclusions apply to the Iron Gates burials, the importance of the martial construction of identity in late La Tene on the territory of Romania is pointed out by Popa (2010, 417-419), who also focusses on local identities inferred from the construction of the funerary assemblages, which argues against the existence of a Dacian supra-regional ethnic consciousness.

Berciu-Comșa 1956 Berciu, D.-Comșa, E., Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950), MCA, II, 251-489.

Popovié-MRKOBRAD Popovic, P.-Mrkobrad, D., Prospection par sondage de la localité Ljubicevac-Obala, IN:

Roska, M., A keltâk Erdélyben, Kôzlemények Kolozsvâr, IV, 1-2, 53-80.

Rustoiu, A., Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. -I e. n.). București.

Rustoiu, A., Ornamentica pumnalelor curbe traco-dacice, IN: Cosma, C.-Tamba, D.-Rustoiu, A. (eds.), Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata. Festschrift für Professor Nicolae Gudea Gelegentlich des 60. Geburstages, ActaMP-BMP, IV, Zalău, 181-194.

Rustoiu, A., Războinici și artizani de prestigiu din Dacia preromană, Cluj-Napoca.

Rustoiu, A., Die dakischen Befestigten Siedlungen im Gebiet der Eiseren Tore der Donau (2 î.Hr.-l d.Hr.), IN: Nemeth, E.-Rustoiu, A.-Pop, H. (Ed.), Limes Dacicus occidentalis. Dovezile în Occident înainte și după cucerirea romană, Cluj-Napoca, 60-77.

Rustoiu, A., Grupul Padea-Panagjurski Kolonii din sud-vestul Transilvaniei (România), IN: Dobrzanska, H.-Megaw, V.-Poleska, P. (eds.), Celții la margine: studii asupra interacțiunii

culturale europene în secolul VII î.Hr. - secolul I d.Hr.. Dedicat lui Zenon Wozniak, Cracovia, 109-119.

Rustoiu, A., Dacia și Italia în sec. I a.Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (Studiu preliminar), IN: Cosma, C.-Rustoiu, A., Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în Antichitate / Trade and civilization. Transylvania in the frame of trade and cultural exchanges in Antiquity, Cluj-Napoca.

Rustoiu, A., Thracian sica and Dacian falx. The history of a “national” weapon, IN: Nemeti, S.-Fodorean, E-Nemeth, E.-Cociș, S.-Nemeti, I.-Pîslaru, M. (eds.), Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata, Cluj-Napoca, 67-82.

Rustoiu, A., Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești, Cluj-Napoca.

Rustoiu, A., Războinicii celți din Transilvania. Modele culturale și identitare în a doua vârstă a fierului, StudiaUBB, 54, 1-2, 1-17.

Rustoiu, A.-Egri, M., Danubian Kantharoi - Almost three decades later, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9-11 October 2009, BMM, II, Cluj-Napoca, 217-287.

Schönfelder, M., Speisen mit Stil - Zu einem latènezeitlichen Hiebmesser vom Typ Dürrnberg in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, IN: Borhy, L. (Hrsg.), Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabo Septuagesimo Dedicata, Budapest, 223-233.

Shennan, S., Introduction: archaeological approaches to cultural identity, IN: Shennan. S. (ed.), Archaeological approaches to cultural identity, London.

Sîrbu, V, Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Galați.

Sîrbu, V-Arsenescu, M., Așezări și necropole dacice în sud-vestul României (sec. II-ls> c. d.Hr.), ActaTS, V, 1, 164-187.

Sîrbu, V.-Rustoiu, A., Découvertes funéraires géto-daces du sud-ouest de la Roumanie (+150 —1-50 av.J.Ch.), IN: Vasic, M. (ed.), Le Djerdap/ Les Portes de Fer a la IIe"“ moitié du Iere millénaire av.J.Ch.,.77,-J.Ch.

Sîrbu, V.-Rustoiu, A.-Crăciunescu, G., Descoperiri funerare din La Tène-ul târziu din zona Porților de Fier, Thraco-Dacica, 20, 1-2, 217-229.

Sîrbu, V.-Luca, SA-Roman, C., Morminte ale războinicilor daci (sec. II-Is' î.Hr.) găsite în Hunedoara-Grădina Castelului (jud. Hunedoara), ActaTS, VI, 1, 155-177.

Sladic, M., Keramika Skordiska: latenska keramika u jugoslovenskom Podunavlju, Beograd.

Sladic, M., Grob ratnika iz sela Kumane kod Velikog Gradista (Un mormânt de războinic din satul Kumane lângă Veliko Grădişte), Viminacium, 2, 19-23.

Sladic, M., Zidovar in the Late Iron Age, IN: Uzelac, J.-Lazic, M.-Jeftic, M.-Sladic, M.-Jovanovic, A., Zidovar. Așezare din epoca bronzului și epoca fierului, Beograd-Vrsac, 53-67.

Spânu, D., Un mormânt de epocă târzie Latène de la Dubova, SCIVA, 52-53, 2001-2002, 83-132.

Spânu, D., Un posibil inventar funerar în Zona Târzie de la Porțile de Fier, Ea-online, iunie 2003, www.archaeology.ro/dsh_portile.htm (10.01.2011).

Stalio, B., Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica, IN: Cahiers des Portes de Fer. Derdapske sveske, III, 27-50.

Todorovic, J., Praistorijska Karaburma I. Necropola mladeggvozdenog doba, Beograd.

Vasic, R., Relatare a săpăturilor sitului preistoric de la Velesnica (1981-1982), IN: Cahiers des Portes de Fer. Dardapske șoptit. III, 264-285.

Wells, P.S., Contact și schimbare: un exemplu la marginea lumii clasice, WArch, 12, 1, 1-10.

Wells, P.S., Barbarii vorbesc: cum au modelat popoarele cucerite Europa romană, Princet.

Woolf, G., Devenind romani: originile civilizației provinciale în Galia, Cambridge.

Wozniak, Z., Die osttliche Randzone der Latène Kultur, Germania, 54, 382-402.

Zirra, V, Contribuții la cunoașterea latinei celtice în România, Dacia N. S,, 15, 171-238.

Lista figurilor

Fig. 1. Harta siturilor din Epoca Târzie a Fierului din zona Porților de Fier. A. cimitir; B. înmormântare individuală; C. descoperire izolata; D. așezare fortificată; E. așezare deschisă. 1. Gruia; 2. Viiașu; 3. Balta Verde; 4. Hinova; 5. Corcova; 6. Ostrovul Șimian; 7. Turnu Severin; 8. Orșova; 9. Dubova; 10. Liubcova-Stenca; 11. Pescari-Cn/d; 12. Divici-Grad; 13. Socol-Palanacki Breg-, 14. Zidovar; 15. Kumane-Prevod; 16. Mala Vrbica-Ajmana-, 17. Mala Vrbica-Konopiste-, 18. Zbradila-Korbovo; 19. Vajuga-Pesak; 20. Velesnica; 21. Ljubicevac; 22. Brza Palanka; 23. Gura râului Slatinska Reka.

Model al participării diferențiate la practicile de ospăț dezvoltat pentru teritoriul scordiscian (după Egri-Rustoiu 2009).

Hartă de distribuție a înmormântărilor atribuite Koloniilor Padea-Panagjurski și model propus pentru un echipament funerar standard în mediul dacic (după Rustoiu 2008).

Lista plăcilor

pl. 1. Mormântul 1 din Mala Vrbica-Ajmana (după Stalio 1986; Popovic 1992).

Pl. 2.1-5. Mormântul 2 de la Mala Vrbica-Ajmana (după Stalio 1986); 6-12. Mormântul 2 de la gura de vărsare a râului Slatinska Reka (după Jovanovic și colab. 1986).

Pl. 3. 1-10. Mormântul 3/1983 de la Vajuga-Pesak (după Popovic 1990); 11-15. Mormântul 1 de la gura de vărsare a râului Slatinska Reka (după Jovanovic și colab. 1986).

Pl. 4. 1-6. Inventarul mormintelor de la Kumane-Prevod (după Sladic 1988); 7. Depunere scheletică de la Ostrovul Șimian (după Popilian 1999).

pl. 5. Inventar funerar de la Dubova (după Spânu 2003).

pl. 6. 1-7. Inventar funerar din Corcova; 8-11. Mormântul 1 din Gruia (după Sîrbu et al. 1999).

Pl. 7. Tabele funcționale ale obiectelor funerare găsite în înmormântările din partea dreaptă a Porților de Fier. 1. Înmormântări masculine; 2. Înmormântări feminine.

Pl. 8. Ansambluri ceramice din așezări de pe malul stâng al Dunării. 1-8. Divici (nepublicat; desene: M. Gumă); 9-13. Ljubcova (desene: M. Gumă); 14-22. Ostrovul Șimian, locuința 2 (după Popilian 1999).

Pl. 9. Ansamblu ceramic din așezarea de la Zbradiia-Korbovo. 1-2, 6-10, 12-14, 17-18, 21-22. Săpătura nr. 2; 3-5, 11, 15-16, 19-20. Groapa nr. 1 (după Babovic 1986b; scări diferite).

Pl. 10. Ansamblu ceramic din așezarea de la Ljubicevac-Oba/a (după Popovic-Mrkobrad 1986; scări diferite).

Planșa 1. Mormântul 1 de la Mala Vrbicn-Ajmana (după Stalio 1986; Popovic 1992).

Planșa 2. 1-5. Mormântul 2 de la Mala Vrbica-Ajmana (după Stalio 1986); 6-12. Mormântul 2 de la gura de vărsare a râului
Slatinska Reka (după Jovanovic și colab. 1986).

Planșa 3. 1-10. Mormântul 3/1983 de la Vajuga-Pesak (după Popovic 1990); 11-15. Mormântul 1 de la gura de vărsare a râului
Slatinska Reka (după Jovanovic și colab. 1986).

Plăcile 4.1-6. Inventarul mormintelor de la Kumane-Prevod (după Sladic 1988); 7. Depunere scheletică de la Ostrovul
Șimian (după Popilian 1999).

Planșa 5. Inventar funerar de la Dubova (după Spânu 2003).

Planșa 6.1-7. Inventar funerar din Corcova; 8-11. Mormântul 1 din Gruia (după Sîrbu et al. 1999).

Gura de vărsare a râului Slatinska

Reka Gr2

Planșa 7. Tabele funcționale ale obiectelor funerare găsite în înmormântările din partea dreaptă a Porților de Fier.
1. Înmormântări masculine; 2. Înmormântări feminine.

Planșa 8. Ansambluri ceramice din așezări de pe malul stâng al Dunării. 1-8. Divici (nepublicat; desene:
M. Gumă); 9-13. Ljubcova (desene: M. Gumă); 14-22. Ostrovul Șimian, locuința 2 (după Popilian 1999).

Planșa 9. Ansamblu ceramic din așezarea de la Zbradila-Koróvo. 1-2, 6-10, 12-14, 17-18, 21-22. Săpătura nr. 2; 3-5, 11, 15-16, 19-20. Groapa nr. 1 (după Babovic 1986b; scări diferite).

Planșa 10. Ansamblu ceramic din așezarea de la Ljubicevac-OfcaZa
(după Popovic-Mrkobrad 1986; scări diferite).

O DESCOPERIRE MORMÂNTĂRĂ DIN TERMINUL EPOCII FIERULUI DIN SIRMIA

Milica TAPAVICKIILIC-Vojislav FILIPOVIC

Institutul Arheologic Belgrad, Serbia mtapavic@sbb.rs vfilipovl@gmail.com

Cuvinte cheie: epoca fierului, descoperire funerară, Syrmia, scordisci, rit funerar

În 2004, un arheolog amator local, Branko Najhold, a intrat în posesia unui set de obiecte diferite, datând aparent din epoca fierului târziu (Najhold 2010, 215-219). Obiectele au fost excavate de un fermier, undeva în Syrmia, cel mai probabil în apropierea orașului modern Sremska Mitrovica (Fig. 1). Nu se cunosc date mai detaliate despre descoperiri. Numărul și structura obiectelor indică faptul că este vorba, cel mai probabil, de bunuri funerare.

Descoperirea include următoarele obiecte: un ceaun de bronz, un simpulum de bronz, două sulițe, dintre care una îndoită de două ori, un cuțit de fier și patru bucăți dintr-o teacă de coajă lemnoasă, decorate cu ornamente geometrice. Există, de asemenea, o fibulă de bronz, o cataramă de curea de tip Laminci, o pereche de pinteni de fier și o pereche de zăvoare de fier. Toate obiectele erau prost conservate, dar încă ușor de recunoscut. Conform datelor furnizate de cel care a descoperit obiectul, fibula de bronz, catarama curelei de tip „Laminci" și pintenii de fier au fost plasate în interiorul ceaunului. Cel care a descoperit obiectul nu a găsit nicio rămășiță scheletică, ceea ce indică faptul că acest mormânt a fost o incinerare (Fig. 2).

Toate descoperirile, precum și incinerarea în sine, au paralele strânse cu situri precum Zidovar, Gomolava sau Ajmana-Konopiste și Mala Vrbica. Acestea pot fi datate în secolul I î.Hr. și atribuite unui membru al tribului scordiscilor.

Patru fragmente dintr-o teacă din bronz au fost încorporate în descoperire (Pl. 1/1). Teaca era odată decorată cu caneluri orizontale și verticale, precum și cu cercuri concentrice (Fig. 1/1). Deoarece s-au păstrat doar fragmente mici, nu se pot spune prea multe despre structura sa originală. În comparație cu perioadele anterioare, tecile din epoca fierului târziu nu erau bogat decorate (Jovanovic 1987, 834). Nu există informații despre sabia în sine, așa că nu se poate spune dacă era una lungă, tipică pentru epoca fierului târziu, sau una scurtă, fabricată în ultimele decenii ale secolului I î.Hr. în această zonă, după gladiile romane. Sabia însoțitoare a fost cel mai probabil vândută separat de restul acestei descoperiri funerare, care este, de asemenea, o...

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 453-459

Ipoteză sugerată de Najhold (2010, 215-216), proprietarul descoperirii. Una din două sulițe de fier era îndoită (PL 1/5). Lungimea sa măsoară 21,5 cm, iar lungimea sa originală este estimată la 45 cm. Ambele sulițe aparțin seriei larg răspândite de sulițe din epoca fierului târziu, cu lamă îngustă și lungă, o nervură la mijloc și cu o secțiune transversală romboidală (PL. 1/4).

În mormintele din epoca târzie a fierului din valea Dunării se găsesc adesea descoperiri cu două sau mai multe sulițe. Astfel sunt exemplele mormintelor Karaburma 13 (Todorovic 1972, 14, T. V/4-6) și 92 (Todorovic 1972, 30-31, T. XXVII/4-6), precum și mormântul Zmajevac 3 descoperit lângă Sotin (Bozie 1984, 80, 125, fig. 61).

Cele două filete au formă de L (PL 1/7). Pe părțile îndoite există lățimi cu deschideri dreptunghiulare pentru centuri de legat, în timp ce capetele opuse sunt îndoite în inele mai

mici. Acest tip de filete nu a fost publicat anterior, dar, conform altor descoperiri, poate fi datat în secolul I î.Hr.

Doi pinteni de fier cu terminații în formă de buton și un spin așezați pe o bază profilată au o anvergură de aproximativ 6 cm (PL 1/2). Unul dintre pinteni are un arc decorat cu sculpturi paralele puțin adânci. Această pereche de pinteni aparține primei variante a pintenului La Tene de tip 1 din Serbia (Filipovic 2011, 178, fig. 8). Cronologic, aceștia aparțin secolului I î.Hr. Ceea ce face ca această descoperire de pinteni să fie specială este faptul că, până în prezent, pe teritoriul Balcanilor Centrali, a mai fost descoperită o singură pereche de pinteni ca descoperire funerară la Popica, în Bulgaria (Torbov 1998, 59). De obicei, ca obiect funerar se întâlnește un singur pinten.

Un cuțit de fier cu un inel de bronz are o lungime de 14,5 cm (PL 1/6). Lama este dreaptă și deteriorată la capăt, în timp ce mânerul este disproporționat de lung și are un capăt din bronz. Pe mâner există un inel mic, pe care se află un inel mai mare care asamblează un cercel. Capătul din bronz este de înaltă calitate, aproape inadecvat pentru o lamă simplă de fier. Spre deosebire de cuțitele de luptă celtice tipice, care au o lamă masivă, îndoită și un mâner scurt, exemplarul de cuțit din Syrmia are doar 1,5 cm lățime. În epoca fierului târzie, există cuțite cu mânere care se termină într-o deschidere rotundă, în formă de inel, dar astfel de mânere sunt masive și sunt realizate, împreună cu restul cuțitului, dintr-o singură bucată de fier. Exemple sunt cunoscute din mormintele 50, 92, 114, 172 și 222 din Karaburma (Todorovic 1972, 23-24, 30-31, 36-39, T. XIX/12; XXVII/12; XXXV/4; XXXVII/3; XL/13; Jovanovic 1987, fig. 42/19), precum și din mormântul 3 din Zmajevac, lângă Sotin (Bozic 1984, 80,125, fig. 61). Inelul de bronz din cuțitul din Syrmia (PL 1/6) seamănă cu cerceii și brățările din argint din tezaurul din Bare (Popovic-Boric-Breskovic 1994, nr. cat. 7-15, T. IV; V/l-2; VII/1-4; VIII/1-3). Chiar dacă tezaurul Bare a fost depus în epoca romană, materialul tuturor obiectelor găsite în el indică tradiții din epoca fierului târziu din zona în cauză. Acest tip de cuțit nu a putut fi considerat în niciun caz o armă. Ornamentul de bronz asemănător unui cercei de pe mânerul său ar putea indica faptul că a aparținut unei persoane de sex feminin.

Ceainicul de bronz (PL 1/10) descoperit ca parte a acestei descoperiri interesante are o margine conică, îndoită ușor în sus și o parte superioară a corpului conică. Partea inferioară este sferică. În două locuri ale marginii, opuse unul față de celălalt, există urme vizibile ale jafurilor care țineau odinioară mânerul. Înălțimea sa măsoară 15 cm, iar diametrul vasului este de 16 cm. Analogiile pentru acest tip de ceainic includ mai multe exemple. Cel mai similar provine din mormântul numărul 3/1983 de la Vajuga-Pesak, dar dimensiunile sale sunt mai mici (Popovic 1990, 171, fig. 4/4; Popovic 1992, 72, Abb. 8/2). Un alt exemplu este cunoscut de la Zidovar (Gavela 1952, 60). Două exemplare cu locuri de descoperire necunoscute sunt păstrate la Muzeul Național din Belgrad (Popovic 1992, 71, Abb. 8/3-4; Muzeul Național din Belgrad, nr. inv. 2827/111 și 2840/IIL. Se presupune că au fost găsite undeva de-a lungul Dunării, în Serbia). În cele din urmă, mai există cinci.

exemple din România (Țigănești, Bobaia, Vedea, Costești și Pescari), toate datate în secolul I î.Hr. conform descoperirilor numismatice însoțitoare (Popovic 1992, 71-72).

Se presupune că acest tip de vase era folosit pentru amestecarea apei și a vinului. Atunci când sunt combinate cu un simpulum, această opinie poate fi ușor susținută. Cazanele sunt considerate a fi de origine nord-italiană, importate prin Aquileia și Segestica, pe râul Sava până în valea Dunării. Descoperirile de denari republicani romani și ceramică importată arată că această rută a câștigat importanță în timpul Republicii Târzii, în special după războiul iliric al lui Octavian din 35 î.Hr. După acest război și după căderea Segesticii, calea către valea Dunării a fost deschisă liber (Popovic 1992, 73-74).

Simpulul prezentat aici aparține tipului Pescate (Pl. 1/8). Are o margine conică și un corp sferic. Înălțimea sa măsoară 5 cm, iar diametrul vasului este de 6 cm. În multe cazuri, s-a păstrat un mâner, care era plasat în jurul gâtului vasului. Simpuli aparțin serviciilor clasice greco-italiene de vin. Se găsesc adesea cu site, ceea ce indică faptul că erau folosite pentru a lua lichide din vase mai mari și a le turna în site. Jürgen Kunow a sugerat alte modalități de utilizare, presupunând că simpuli nu erau folosiți doar pentru a scoate lichide din vase mai mari, ci și pentru a prinde lichidele care erau turnate prin site. De asemenea, este posibil să fi fost așezați sub site pentru a prinde resturile de lichid care se scufundau din site (Kunow 1983, 77).

Simplurile de acest tip, complet conservate sau fragmentate, constituie cel mai mare procent din toate vasele de bronz din epoca târzie a fierului de pe teritoriul scordiscilor (Popovic 1992, 64). Astfel de exemple provin adesea din cimitirele din epoca târzie a fierului sau din epoca imperială timpurie și sunt datate în perioada sfârșitului secolului I î.Hr. și începutul secolului I d.Hr. (Dautova-Rusevljan-Brukner 1992, 62). Un exemplu bine conservat a fost găsit în Dunăre, lângă podul Novi Sad, în timp ce al doilea provine din așezarea din epoca târzie a fierului de lângă Voganj-Bare, aproape de Ruma (Brukner 1987, 101).

Simpuli Pescate au fost găsiți în opt morminte Karaburma din Belgrad. Descoperirile din trei morminte, 11, 12 și 92 (Todorovic 1972, 13-14, 30-31, T. III/8; IV/7; XXVIII/15), au fost complet conservate, în timp ce descoperirile din alte trei morminte, 36, 97 și 203 (Todorovic 1972, 21, 32, 38-39, T. XIV/2; XXIX/1; XXXVIII/3), au fost fragmentate. În mormântul 137 (Todorovic 1972, 36-37, T. XXXVI/2, 3), a fost găsit un simpulum împreună cu un mâner, în timp ce în mormântul 110 (Todorovic 1972, 34, T. XXXII/8) a existat doar un mâner fragmentat. Conform altor descoperiri descoperite în aceste morminte, acestea au fost datate la cumpăna dintre epoci (Todorovic 1972, 92, 95).

În timpul săpăturilor din zona Porților de Fier Dunărene, două simpuluri au fost descoperite în morminte de incinerație din apropierea satului Mala Vrbica. În mormântul numărul 1 al cimitirului Ajmana, un simpul se afla încă într-un vas de bronz. Pe lângă aceste descoperiri, bunurile funerare includeau și arme (un vârf de suliță și un cuțit), ceramică produsă local, o fibulă de bronz din La Tene Mijlociu din secolul I î.Hr. și o altă fibulă de fier cu picior perforat, datând de la sfârșitul epocii fierului. Toate descoperirile însoțitoare indică faptul că acest mormânt datează din a doua jumătate a secolului I î.Hr. (Popovic 1992, 64). În mormântul numărul 18/1988, descoperit în Konopiste, un sat la aproximativ 3 km distanță de Ajmana, a fost descoperit un alt simpul de acest tip, împreună cu arme, ceramică și

bijuterii, precum și o fibulă de fier tipică pentru epoca fierului târzie. Întrucât în ambele morminte menționate au fost depuse arme, se poate concluziona că acestea erau morminte de războinici. Același lucru se poate spune și despre mormântul discutat în această lucrare. Majoritatea simplilor Pescate descoperiți până în prezent provin din nordul Italiei (Popovic 1992, 66). Descoperiri singulare din morminte din epoca fierului târziu sunt împrăștiate în toată Europa Centrală.

Catarama curelei din această descoperire aparține tipului Laminci (Pl. 1/9). A fost realizată din fier și apoi acoperită cu staniu de bronz pe partea din față. În ciuda coroziunii, se poate recunoaște forma sa ușor ovală. Are 14,5 cm lungime și 6,5 cm lățime. Pe o parte există un mecanism de prindere pe o curea din piele sau material textil, în timp ce cealaltă parte este ruptă. Pe alte piese, complet conservate, există un cârlig în această parte a cataramei, folosit pentru închiderea curelei prin agățarea acesteia de celălalt capăt. În două locuri se pot observa urme de decor sculptat, care prezintă cercuri concentrice sau semicercuri.

Cataramele de curea „Laminci" aparțin produselor locale ale locuitorilor din văile Savei și Dunării, de fapt ale Scordiscilor. Tipul și-a căpătat numele în urma unor descoperiri (Sladic 1994, 134, fig. 3/1-6) din satul Laminci din nord-vestul Bosniei, în valea Savei (Jovanovic 1987, 834, pl. LXXXIII/4). Un exemplu de astfel de cataramă de curea a fost găsit la Gomolava, purtând aceeași ornamentație cu semicercuri concentrice sculptate, împărțite în mai multe câmpuri. Conform contextelor de descoperire, a fost datată în faza Vl/b din Gomolava, de fapt în epoca târzie a fierului (Jovanovic-Jovanovic 1988, 96-97, fig. 40).

Alte trei paralele provin din mormintele 14, 39 și 110 din Karaburma. Catarama curelei „Laminci" din mormântul 14 din Karaburma (Todorovic 1972, 15, T. V/5) a fost găsită împreună cu două brățări (una din fier și cealaltă din bronz), un cuțit și un castron. La fel ca exemplul din Syrmia, este și ea deteriorată, dar clar recognoscibilă, chiar și în ceea ce privește decorațiunea. Catarama curelei din mormântul 39 a fost găsită împreună cu patru vase de ceramică, o parte circulară a curelei și o fibulă (Todorovic 1972, 21-22, T. XV/5). Forma sa și mai ales ornamentația sunt simplificate, dar poate fi totuși atribuită cataramelor de curele „Laminci". Catarama curelei din mormântul 110 de la Karaburma (Todorovic 1972, 34, T. XXXII/4) a fost găsită împreună cu mânerul unui simpulum, o fibulă, o brățară, un cuțit și două vase de ceramică (o oală și un castron). Întrucât catarama curelei și mânerul unui simpulum au fost găsite împreună, acestea seamănă și mai mult cu exemplul de la Syrmia.

Cataramele de curea „Laminci" aparțin seturilor de bijuterii feminine, deoarece obiectele funerare din mormintele în care au fost găsite indică întotdeauna înmormântări ale unor persoane de sex feminin. Aria lor de răspândire include partea de nord a Balcanilor mijlocii și partea de sud a Voivodinei (Sladic 1994, 133, 135, fig. 2). Este interesant de observat că în trei dintre mormintele din Karaburma cu catarame de curea „Laminci", toate obiectele funerare indică și înmormântări ale unor persoane de sex feminin (brățări, fibule). Armele lipsesc în mod clar, ceea ce se opune complexului de obiecte funerare din Syrmia. Conform acestui fapt, mormântul din Syrmia ar putea fi considerat fie o înmormântare dublă, fie chiar două morminte separate.

Fibula de bronz din această descoperire are 11 cm lungime (Pl. 1/3). Este turnată în bronz, are o spirală în vârf (formată cel mai probabil din patru înfășurări) și un picior răsucit, prins în arc. Suportul pentru ac este în formă de cioc, dar acul lipsește. Fibule similare au fost găsite în două morminte din necropola Vajuga-Pesak (mormintele 8/83 și 27/83), doar că aceste exemplare erau din fier (Tapavicki-Ilic 2004, 109, 110, nr. cat. 175 și 176). În mormântul nr. 27 din Vajuga-Pesak, fibula a fost găsită împreună cu un cuțit, la fel ca în descoperirea prezentată aici din Syrmia. În mormântul 1 din cimitirul Ajmana, la doar trei kilometri distanță de Vajuga-Pesak, a fost descoperită și o fibulă de acest tip, împreună cu un simpulum. Conform ansamblului descoperirilor, întregul mormânt a fost datat în a doua jumătate a secolului I î.Hr. (Popovic 1992, 64, 65, Abb. 3; Popovic 1990, 170, fig. 3/11). O altă paralelă a fost descoperită în mormântul numărul 35 din Karaburma (Todorovic 1972, 20, T. XIII/1). Această fibulă a fost descoperită împreună cu un cuțit de fier și o bucată de mâner de cuțit din fier.

Exemple similare de fibule sunt păstrate în colecția din epoca fierului a Muzeului Național din Belgrad. Acestea au fost descoperite la situl Beli breg de lângă Brestovik și atribuite tipului schemei La Tene Mijlocie (Vukmanovic-Radojcic 1995, 24, 25, cat. nr. 23 și 25). Pe de altă parte, exemple similare sunt cunoscute din așezarea din epoca fierului târzie de la Gomolava, unde au fost dezgropate în stratul Vl/b (Jovanovic-Jovanovic 1988, 84, 172-173, T. XLI/10-12). Jovanovic le-a recunoscut corect ca descoperiri obișnuite pe teritoriul scordiscilor, dar rareori cu un context de descoperire clar definit (Jovanovic-Jovanovic 1988, 84). Conform tipologiei și diviziunii cronologice a lui Waldhauser, în Moravia și Slovacia astfel de fibule aparțin perioadei LT Dl, de fapt primei jumătăți a secolului I î.Hr. (Waldhauser 2001, 40). În ciuda absenței unui ornament sferic masiv pe arc, fibula din Syrmia ar putea deriva din fibulele schemei La Tene Mijlocie și ar putea fi datată în a doua jumătate a secolului I î.Hr.

Perioada celei de-a doua jumătăți a secolului I î.Hr. este caracterizată de pierderea puterii și dominației scordiscilor în zonele văilor Dunării și Savei. Aceștia au fost din ce în ce mai des învinși de legiunile romane, venite atât din sud, cât și din vest. O altă forță, cea a dacilor, s-a ridicat în est, respingându-i și pe scordisci. Toate acestea au dus la construirea de așezări cu caracter de refugiați, de fapt oppida (Jovanovic 1987, 840, 843, fig. 42). Această ultimă fază a independenței scordiscilor a fost, de asemenea, caracterizată de noi forme și forme de cultură materială. Unele dintre obiecte sunt încorporate în ceea ce prezentăm aici ca descoperirea mormântului din Syrmia (Fig. 3). Fibula din această descoperire provine din fibulele schemei La Tene Mijlocie, dar nu are butoni decorativi pe arc. Cataramele late de centură „Laminci” cu ornamente geometrice în linii sunt, de asemenea, tipice pentru această fază. Descoperirile lor sunt răspândite în toată partea de nord a Balcanilor Mijlocii și în sudul Panoniei. La sfârșitul acestei faze, de fapt cu doar câteva decenii înainte de începutul erelor, apar obiectele romane importate. Acestea includ în mare parte așa-numitele seturi de vin, constând din simplices, ceaune și alte vase similare. Armele din această perioadă includ săbii lungi, vârfuri lungi de suliță și cuțite.

Dacă autorii acestei lucrări decid să aibă încredere în cuvintele celui care a descoperit obiectul, atunci am avea de-a face cu o înmormântare dublă, a unui bărbat și a unei femei. Printre bunurile bărbatului s-ar număra arme și pinteni, în timp ce printre bunurile femeii s-ar număra fibula, catarama curelei și cuțitul. Cele două obiecte din bronz...

Fig. 3. Descoperire funerară din Syrmia (foto: V. Ilic).

Vasele ar putea aparține fie uneia, fie celeilalte înmormântări. O altă speculație, de asemenea deloc de neglijat, ar putea indica pur și simplu două morminte separate. Morminte cu aceste combinații de descoperiri sunt adesea întâlnite pe teritoriul scordiscilor și nu există niciun motiv să ne îndoim că descoperirea funerară din Syrmia reprezintă doar o altă descoperire printre acestea.

Referințe

Fig. 1. Localizarea Syrmiei și Sremska Mitrovica (hartă: V. Ilic).

Fig. 2. Peisaj imaginar al mormântului din Syrmia (după Najhold 2010, 219).

Fig. 3. Descoperire funerară din Syrmia (foto: V. Ilic).

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Fragmente de teacă și detaliu; 2. Pinten de fier; 3. Fibulă de bronz; 4. Suliță de fier; 5. Suliță de fier îndoită; 6. Cuțit de fier cu inel de bronz pe mâner; 7. Filet; 8. Simpulum, 9. Catarama de curea „Laminci”; 10. Ceainic de bronz cu urme de jaf (foto: V. Ilic).

Planșa 1.1. Fragmente și detaliu de teacă; 2. Pinten de fier; 3. Fibulă de bronz; 4. Suliță de fier; 5. Suliță de fier îndoită; 6. Cuțit de fier cu inel de bronz pe mâner; 7. Filet de armă; 8. Simpulum; 9. Catarama de curea „Laminci”;

10. Ceainic din bronz cu urme de jaf (foto: V. Ilic).

DESCOPERIRI ȘI CONTEXTUL BRĂȚĂRILOR DE TIP SIMLEUL SILVANIEI
LA NORD DE CARPAȚI ȘI SUDEȚII

Marcin RUDNICKI

Institutul de Arheologie,

Universitatea din Varşovia, Polonia

rudnis@yahoo.com

Cuvinte cheie: cultura Przeworsk, celti, daci, germani, La Tene, romani, bratari tip $imleul Silvaniei

Subiectul prezentei analize îl reprezintă inelele (brățările/manșoanele?) din bronz, decorate cu un ornament din șnur, cunoscute în literatura arheologică sub denumirea de tipurile Simleul Silvaniei și Rustoiu 3. Lucrarea începe cu o prezentare generală a cercetărilor anterioare privind impactul teritoriului dacic asupra locuitorilor din epoca fierului din Polonia, deoarece brățările de tip Simleul Silvaniei sunt un element al acestui fenomen. Urmează cu o analiză a contextului descoperirii acestor ornamente în zona de la nord de Carpați și Sudeți. În continuare, informațiile obținute din această analiză sunt folosite ca punct de plecare pentru a examina cronologia, originea și distribuția tipului Simleul Silvaniei în raport cu concluziile cercetătorilor români Aurel Rustoiu și Cristinel C. Plantos.

Legăturile dintre locuitorii Daciei și popoarele care locuiau pe teritoriul Poloniei de astăzi în timpul epocii fierului au fost consemnate în literatura arheologică pentru prima dată relativ devreme (Reyman 1948, 185-186; pl. 24/2, 25/3, 5). Cu toate acestea, un interes mai mare pentru acest subiect a apărut abia în anii 1970. Acest lucru a fost valabil în principal pentru sudul și sud-estul Poloniei, unde a fost înregistrat cel mai mare număr de urme de impact sud-estic. Inventarul unei morminte din cultura Cloche Grave descoperită la Blonie, powiat Sandomierz, publicat în 1972, datată în perioada La Tene timpurie sau mijlocie, a inclus două vase aruncate la roată, provenite din mediul traco-dacic (Jamka 1972, 162-163, pl. 8/b, c; Mycielska-Wozniak 1988, 50, pl. LIV/B3, B4). În această perioadă, D^browska (1973, 224), în analiza sa a schimburilor dintre culturile Przeworsk și Lipitsa, a remarcat prezența unor vase de proveniență nelocală în seria de descoperiri din cimitirul de la Gac, powiat Przeworsk, situl tip al culturii Przeworsk. De altfel, printre materialele de la Gac publicate de Hadaczek (1909, pl. M/4; T/38, 39, 40, 43, 46, 47; U/48, 49; W/59) a existat o serie de vase de formă dacă. La scurt timp după aceea, pe baza datelor lingvistice, pe care le-a tratat într-un mod destul de controversat, și a unei interpretări arrogante a dovezilor arheologice și paleobotanice, Sulimirski (1974, 82-83) a presupus ipotetic că zona Carpaților de Nord și a poalelor acestora (în poloneză: Podkarpacie) a fost locuită în preistorie de triburi traco-dace.

Odată cu articolul său publicat în 1976, Makiewicz a început o serie de publicații axate pe caracteristici arheologice derutante: pardoseli din lut ars datând de la sfârșitul perioadei preromane și romane timpurii. Interpretate în mod obișnuit ca rămășițe ale unor sanctuare, înregistrate în așezări ale culturii Przeworsk, în mare parte în Kujawy (centrul Poloniei), dar și la Jaroslaw, powiat Jarostaw și într-o serie de alte situri din Polonia, aceste caracteristici au fost identificate și în Peninsula Iutlanda. Originea lor a fost atribuită

mediului cultural La Tene sau, alternativ și poate mai convingător, culturii traco-dace (Makiewicz 1976; 1977; 1986; 1987; 2003; Cofta-broniewska 1979, 198-204; Kieferling 1999, 258-259; Florkiewicz-Bochnak 2006, 131).

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic, 2012, p. 461-492

În 1986, Karol Pieta a observat că cele mai vechi elemente dacice din ceramica găsită în inventarele grupului Tyniec apar în evidență în timpul fazei LT D2 - adică, mai devreme decât pe teritoriul culturii Piichov. Același cercetător a identificat elemente dacice în vestul Poloniei Mici, în ansambluri ale culturii Przeworsk datate în perioada romană timpurie (Pieta 1986, 86). Chestiunea prezenței acestor elemente în regiunea Cracovia în general, în special în contextul grupului Tyniec, a atras din ce în ce mai multă atenție. În literatura arheologică, a devenit o practică consacrată de a se referi la ceramica de la începutul perioadelor La Tene și romane (LT D2 și Roman-Bia), similară prin tehnologia de execuție, formă și ornamentație cu ceramica dacică, ca fiind curentul „Piichov” sau „Puchov-dac”. Se considera că prezența sa în regiunea Cracovia confirmă legăturile puternice dintre oamenii din grupul Tyniec și purtătorii culturii Piichov. Aceștia din urmă, identificați cu Cotini, nu numai că au fost indicați ca intermediari în schimbul cu regiunea Dunării Mijlocii, dar se credea că locuiau și în vestul Poloniei Mici (Pieta 1986, 26-27; Wozniak 1996, 169-170; Wozniak 2004, 55-56; Poleska 2006, 141, 258). În opinia mea, ipoteza unei relații atât de strânse a grupului Tyniec cu cultura Piichov ridică serioase îndoieli. Este mult mai probabil ca prezența elementelor culturii dacăce în grupul Tyniec să nu fie un efect al influenței din partea culturii Piichov, ci al unor relații directe întreținute de locuitorii Poloniei Mici și Daciei la cumpăna dintre perioada La Tene și cea romană (Rudnicki 2009, 298-299). Existența acestei forme de schimb fusese admisă anterior, deși într-o măsură limitată, și de Wozniak (1990, 76).

Începutul anilor 1990 a adus noi descoperiri și publicarea de materiale dacice din sudul Poloniei (Podgorska-Czopek 1991). O dovadă mai notabilă este ansamblul funerar descoperit la Letowice, powiat Tarnow. Această înmormântare în groapă de incinerare este datată la sfârșitul secolului I î.Hr., posibil începutul secolului următor, și include trei vase, două dintre ele caracteristice culturii dacă (Szpunar 1991). Unul dintre acestea era o formă cunoscută sub numele de fructieră sau „bol cu fructe dacic”: un bol aruncat la roată pe o bază înaltă de piedestal. Însoțitorul său era un borcan decorat pe cea mai lată parte a corpului său cu proeminențe aplicate.

Problema impactului Daciei asupra locuitorilor din partea regiunii carpatice din Polonia, din poalele acestora și din zonele de pe Vistula Superioară, a fost discutată mai pe larg de Madyda-Legutko (1996), care a distins un grup de descoperiri romane timpurii care, deși diferă semnificativ de materialul din cultura Przeworsk și cultura Piichov, prezintă mai multe caracteristici caracteristice culturilor dacice. Ea a propus definirea acestui material ca fiind de tip „Wietrzno-Solina” (Madyda-Legutko 1996, 51-54) și a reexaminat caracteristicile dacice ale unora dintre vasele din cimitirul de la Gac, care au fost observate și - și acest lucru poate părea oarecum neașteptat - pe ceramica culturii Przeworsk descoperită în Silezia Inferioară (Pescheck 1939, pl. 9/6). Având în vedere frecvența

ridicată a elementelor de ceramică dacă în partea estică a Carpaților Polonezi, același cercetător a susținut că influența din sud-est ar fi putut pătrunde în regiune prin cultura Lipitsa, dinspre Nistru, călătorind de-a lungul arcului exterior al Carpaților (Madyda-Legutko 1996, 63-65). Chestiunea prezenței în sud-estul Poloniei a ceramicii care prezintă trăsături geto-dacice în contextul așezării culturii Przeworsk a fost discutată mai pe larg de Kokowski. Concluzia sa a fost că această ceramică trebuie să fi fost relativ ușor de obținut în regiunea de interes și a sugerat că impactul dacic a fost mai puternic decât se acceptase anterior de către cercetători (Kokowski 2001, 113, 117).

De-a lungul timpului, în Polonia s-au făcut o serie de noi descoperiri, în principal ceramică din perioada romană, provenită din mediul dacic. Pe lângă ceramică, acestea includ figurine umane și animale din lut, interpretate ca fragmente de vase. În acest context, numărul descoperirilor metalice - așa cum părea până de curând - a fost mult mai puțin impresionant: de exemplu, o zăbală de cal dintr-un mormânt roman timpuriu de la Malkowice, powiat Staszow, publicată de Jamka (1947), un ornament de argint din mormântul de elită de la Sandomierz-Krakowka, powiat Sandomierz (Kokowski-Scibior 1990, pl. 385[7]/35) și un pandantiv de bronz de la Zofipole, powiat Cracovia (Gajewski 1966,434). O enigmă mai mare este originea unui cap de taur din argint descoperit la Radymno, powiat Jaroslaw, recent obiectul unei analize detaliate (Bochnak-Kieferling 2009). Constatările din cercetări mai recente și mai vechi efectuate în sudul Poloniei au fost reunite și discutate de Florkiewicz (2004), care le-a examinat în două ocazii (Florkiewicz-Bochnak 2006; Florkiewicz 2008).

Chestiunea participării elementelor dacice la structura culturală a grupului Tyniec și a rutelor prin care acestea au pătruns în zona vestului Poloniei Mici au fost discutate recent de autor (Rudnicki 2009, 298-299). Punctul de plecare pentru prezentele reflecții pe această temă a fost oferit de materialul provenit din cercetările arheologice de teren efectuate de autor și predecesorii săi la Pelczyska, powiat Pinczow, locul unui complex de așezări bogat și multicultural. Un fragment dintr-un Șimleul Silvaniei

Printre materiale a fost găsită o brățară de bronz de tip Simleul Silvaniei. Descoperirea a încă două fragmente de tip Simleul Silvaniei în Polonia Centrală a oferit oportunitatea de a formula noi argumente privind prezența acestor ornamente pe teritoriul culturii Przeworsk. La rândul lor, aceste argumente ne-au încurajat să facem o reevaluare mai amplă a naturii contactelor care leagă locuitorii Daciei preromane și Polonia centrală la cumpăna dintre perioada preromană și cea romană (Rudnicki—Milek 2011).

În discuția descoperirilor din zona de la nord de Carpați și Sudete, interpretate ca dovezi ale contactelor întreținute de comunitățile locale cu locuitorii Daciei preromane, nu putem trece cu vederea descoperirile monetare, care, de regulă, sunt considerate o clasă separată de surse. În anii 1980, problema originii și circulației monedelor geto-dacice pe teritoriul Poloniei și în vestul Ucrainei a fost abordată de Mikolajczyk (1982; 1984; 1986), care a catalogat numărul mic al acestor descoperiri. În 2003, această linie de cercetare a fost reluată de Rudnicki (2003, 16-17) în publicarea tetradrahmelor de tip Huși-Vovriești din așezarea de la Pelczyska. La scurt timp după aceea, Florkiewicz (2010) a întreprins o

descriere cuprinzătoare a descoperirilor monetare geto-dacice din Polonia și a oferit o imagine de ansamblu asupra stadiului cercetării. Principala deficiență a acestei contribuții particulare constă în includerea nejustificată de către acest cercetător în baza de date a unui număr de monede cu proveniență necunoscută, aflate în prezent în păstrarea unor muzee din Cracovia.

Grupul monedelor publicate de proveniență geto-dacică din Polonia actuală include nouă tetradrahme de tip Husi-Vovriesti (Hrebenne, powiat Hrubieszow, Medyka, powiat Przemysl, Pelczyska, powiat Pinczow, Przemysl-Kruhel Maty, de tip powiat), a Przemysl-Kruhel Maty, powiat-Hrubieszow. (în vecinătatea Cracoviei) și de tip Värteju-Bucuresti (Przemysl-Zasanie, powiat Przemysl). Putem adăuga la această listă o imitație timpurie a unei tetradrahme Filip II (de la Nowa Cerekwia, powiat Glubczyce) și a altor două de tip nedeterminat (de la Wschowa). O descoperire monetară pe care trebuie să o eliminăm de pe lista noastră - adesea publicată incorect ca o descoperire din Polonia (de la Dzialoszyn, districtul Zgorzelec) - este o tetradrahmă de tip Ocnița-Cärbunești din localitatea germană Königshain, Kreis Görlitz. Un grup separat, încă puțin înțeles, îl reprezintă imitațiile dacice ale denarilor republicani.

Descoperiri de brățări/brățări de tip Simleul Silvaniei la nord de Carpați și Sudeți

Deși în prezent dispunem de o bază de date relativ bine dezvoltată și de un număr apreciabil de publicații, nu putem afirma că subiectul pătrunderii influențelor culturilor dacice preromane în zona de la nord de Carpați și Sudeți este suficient de înțeles. De fapt, ne este greu să stabilim cu exactitate intervalul de timp al acestui proces, deși ne-am putea aștepta ca această sarcină să fie relativ cea mai ușoară. Întâlnim mult mai multe probleme atunci când încercăm să trasăm ritmul cronologic și natura acestei influențe, precum și aria sa geografică. Prin urmare, considerăm necesar să extindem concluzia lui Madyda-Legutko (1996, 66) conform căreia procesul de pătrundere a influenței dacă în zona Carpaților Polonezi este insuficient de bine înțeles și la alte părți ale țării. În primul rând, este dificil de determinat cu ce formă de impact avem de-a face în cazul descoperirilor individuale. Când documentează acestea contacte de natură comercială, alte forme de schimb și când atestă prezența fizică a unor reprezentanți individuali sau chiar a unor grupuri întregi - sosiri din Bazinul Carpatic?

În această situație, fiecare sursă nouă, potențial utilă pentru investigarea grupului de probleme abordate aici, merită o atenție specială. Și aceasta ne aduce la descoperirile de brățări din bronz, posibil manșete, decorate cu un ornament din șnur (Ringe mit schnurartiger Verzierung). Acestea au fost descrise în literatura de specialitate ca „brățări cu ornament din șnur, tipul Simleul Silvaniei", dar și ca brățări de tip 3, în clasificarea descoperirilor de bijuterii din Dacia (Rustoiu 1990; 1991; 1996). Chiar dacă primele descoperiri ale acestor brățări au fost înregistrate în Polonia încă din prima jumătate a secolului al XX-lea (Kumm 1912, 26-27; Rosen-Przeworska 1939, 122-123, fig. 31/1-2; Andrzejowski-Bursche 1987, 268-269, pl. VII/8), ne putem referi la ele ca la „o sursă nouă" din două motive. În primul rând, numărul acestor descoperiri a crescut semnificativ în ultimii ani. În al doilea rând, și mai important, în literatura poloneză, tipologia și originea lor

ca import dacic au fost definite corect doar relativ recent (Rudnicki 2009, 306, 308). Anterior, tipul Simleul Silvaniei a fost legat în linii mari de impactul celților (Andrzejowski 1994, 323) sau chiar, prin intermediul acestora, de prelucrarea metalelor din cultura Wielbark în contextul unui fenomen denumit „renaștere celtică” (Balke 1999, 69, 72). Cu siguranță, designul acestei forme de brățară poate fi urmărit până la prelucrarea metalelor celtice, dar după declinul culturii La Tene, aceasta a continuat să evolueze în mediul dacic.

ment, aspect discutat mai jos. Singurii cercetători care au avut o opinie similară asupra originii inelelor de tip Șimleul Silvaniei au fost Margos și Stqporek. Deși au omis din baza lor de date majoritatea descoperirilor românești, după ce au luat în considerare o serie de potențiale „medii sursă”, au indicat în cele din urmă „lumea celtică sau dacă estică” ca fiind „cea mai probabilă” (Margos-Stqporek 2001, 261).

Descoperirile de brățări/brățări de tip Simleul Silvaniei/Rustoiu 3 au o distribuție largă în Barbaricum-ul Europei Centrale. Unul dintre cele mai vestice puncte de pe harta distribuției lor (Fig. 1) este un tip Rustoiu 3b de la Lalendorf în Mecklenburg (Pl. 1/1), bine cunoscut din literatura arheologică (Keiling 1977, 137f, fig. 14). Datorită circumstanțelor descoperirii, contextul acestei descoperiri itinerante nu este pe deplin clar. Este posibil ca acest ornament să fi fost asociat cu rămășițele unui schelet descoperit, se pare, în același timp cu o înmormântare bogat mobilată din fazele de răsturnare a fazelor Roman-Bl și B2. Înmormântarea, despre care se presupune că aparține unei femei de cel puțin douăzeci de ani, era prevăzută - lângă brățară - cu două inele cu noduri din bronz de tip Knotenring (Pl. 1/3, 4) și o mărgele mare de chihlimbar (Pl. 1/2) (Keiling 1973, 132, 134, 164, fig. 84; 85/a, b; 86; Keiling 1977, fig. 6/5; 13/1, 2; 14). Conform lui Keiling, acest ansamblu era mai vechi (faza Eggers A) decât mormântul de elită al unui alt individ, probabil o femeie de treisprezece ani. Ipoteza lui Keiling privind descoperirea acestor două înmormântări a fost pusă la îndoială de von Richthofen, care a concluzionat că toate descoperirile disparate descoperite la Lalendorf în 1970 provin din același inventar funerar (von Richthofen 1993, 21, 25, 28-29). El a susținut că toate cele trei inele de bronz aparțineau unei singure suite de ornamente, chiar dacă producția lor trebuie să fi avut loc într-o perioadă diferită. Opinia sa era că Knotenring-ul mai mare (Pl. 1/4) și brățara care ne interesează aici provin din faza A a lui Eggers. Indiferent care dintre cele două ipoteze este corectă, se pare că brățara de tip Rustoiu 3b, cele două inele cu nod și mărgelele de chihlimbar au aparținut de fapt aceluiași ansamblu. Datarea sa în perioada preromană, deși posibilă, nu este certă, deoarece o datare ceva mai târzie este, de asemenea, fezabilă (Bl).

Fig. 1. Descoperiri de brățări/brațe de tip Șimleul Silvaniei / Rustoiu 3 (pentru legendă, vezi Anexa 1 și lista figurilor).

Cel puțin o altă descoperire de tip Șimleul Silvaniei provine din mediul elbian. Este vorba de un fragment de brățară (Pl. 1/15) dintr-o înmormântare cu incinerație bogat mobilată nr. 2520 (Pl. 1/5-30) descoperită într-un câmp funerar de la Plötzin în Brandenburg (Hundt 1935, 241, fig. 2/1; Seyer 1976, 170-171, pl. 21/a; Leube 2000, fig. 7/3). Alte obiecte din

acest ansamblu au inclus o găleată de bronz cu atașamente asemănătoare delfinului (tipul Eggers 18), un fragment dintr-un panou de oglindă din bronz, opt pandantive piriforme din bronz, inele cu noduri din bronz, o „multă” varietate de mărgele de sticlă, o amuletă în formă de mână cu degetele încleștate pentru a forma un „semn de smochină” și două fibule: Kostrzewski de tip M și de tip N. Conform lui Leube (2000, 94), înmormântarea datează din faza Roman-Bia, o datare justificată de concluziile lui Th. Völling privind cronologia fibulelor Kostrzewski de tip N și prezența amuletei antropomorfe, pe care a recunoscut-o ca fiind de import roman. Cu toate acestea, problema datării ansamblului nu este atât de evidentă pe cât credea Leube. Prezența unui bazin de colectare în formă de ramă în fibula descoperită în mormântul 2520 ajută la atribuirea acesteia ca una dintre subvariantele mai rare și mai vechi ale unei forme clasificate de Völling (2005, 124-125) ca fiind de tip Kostrzewski Na. Același cercetător a demonstrat că această variantă timpurie este întâlnită atât în contextul materialelor tipice pentru sfârșitul perioadei preromane, cât și al formelor tipice pentru începutul perioadei romane. Această observație este confirmată de situația înregistrată, de exemplu, pe Vistula Inferioară, unde descoperirile de fibule de tip N sunt relativ bine reprezentate în siturile culturii Oksywie (Bokiniec 2008, 48-50). În acest context, poate fi de interes inventarul bogat al unei înmormântări în groapă de incinerare (nr. 33) descoperită într-un cimitir al culturii Oksywie de la Podwiesk, powiat Chelmno. Datată în faza A3, inventarul conținea o fibulă, varianta Na, cu un bazin de captare în formă de ramă (Bokiniec 2005, 17-18, 96, pl. XV/12). Au existat, de asemenea, cinci inele cu noduri din bronz și trei inele de sticlă (Ringperle), de tipul 23 și tipul 25 în clasificarea lui Haevernick (1960). Inele de sticlă de același tip, judecând după desen, și patru (?) inele cu noduri, sunt cunoscute și din mormântul nr. 2520 din cimitirul de la Plötzin. Fibule de tip Kostrzewski Na au apărut în ansambluri ale culturii Przeworsk, în contextul materialelor din faza A3 (Kurowicz-Olșdzki 2002, 22-23, pl. XVII/1). Amuleta „semnul de smochin”, o descoperire unică în nord-estul Germaniei (Leube 2000, 94), cu greu poate fi considerată un instrument de datare, chiar dacă este un import roman. Trebuie să luăm în considerare faptul că în timpul fazelor LT D1 și D2 a existat o intensificare a afluxului de importuri romane în teritoriul barbar. Multe forme italice au fost imitate în atelierele care funcționau în oppida (Pieta 1996). Chestiunea „provenienței și datării amuletei semn de smochin” este în afara domeniului de aplicare al prezentei analize, dar trebuie să observăm că amulete similare sunt cunoscute din situri La Tene târzii, de exemplu, din oppidumul Stare Hradisko (Cizmär 1989, fig. 2/7) și așezarea de la Bofitov în Moravia (Cizmar 1990, fig. 2/8). În opinia lui M. Cizmar (2002, 212-213), pandantivele central-europene în formă de pumn strâns își au prototipurile în mediul republican roman, dar nici producția lor celtică locală nu este exclusă. O proveniență celtică târzie trebuie atribuită și pandantivelor piriforme, lucru pe care Cizmar l-a deja remarcat. Acest lucru se datorează faptului că ornamente foarte similare au apărut la oppidumul Stare Hradisko (Cizmär 2002, 208, 210, fig. 7, 10/5) și în tezaurul nr. 10/2005 din oppidumul Pohanskă de la Plavecke Podhradie (Pieta 2010, foto F23/2). Prin urmare, se pare că înmormântarea de la Plötzin este puțin mai veche decât a postulat Leube, adică este de la sfârșitul perioadei preromane. Așadar, putem fi de acord fără rezerve doar cu o parte din afirmația lui Leube - repetată după Hundt (1935, 239-240) - conform căreia în ansamblul funerar din Brandenburg găsim ecouri ale impactului culturilor celtice și romane. Dacă a

existat vreo recepție a influențelor romane, cel mai probabil aceasta s-a produs prin intermediul celților. Având în vedere starea sa de conservare, pot exista unele îndoieli cu privire la modul de clasificare a brățării decorate cu un ornament din șnur, al cărei fragment a apărut în inventarul mormântului nr. 2520. Prin designul său constructiv, această piesă seamănă cel mai mult cu varianta rar întâlnită Rustoiu 3c, dar cu siguranță nu este aceeași cu singurul exemplar folosit ca bază pentru a distinge această variantă (Pl. 1/31) descoperită la Popești (Rustoiu 1991, 146, fig. 1/2, cu literatură). Cel puțin un mod în care cele două diferă este prin prezența unor protuberanțe în partea centrală a corpului despicat în exemplarul de la Plötzin.

Un exemplar complet conservat (Pl. 1/33), varianta 3a, a fost descoperit la situl Krâsny Les, lângă localitatea cehă Naklefov, în okres Usti nad Labem - lângă granița cu Saxonia. Atât contextul, cât și datarea mai exactă a acestei piese reprezintă o enigmă. Și de data aceasta, o brățară de tip Șimleul Silvaniei (?) era însoțită de un Knotenring din bronz (Pl. 1/32) (Cizmär 2008, 230, fig. 3/1-2). Tipul de ornamente care ne interesează este reprezentat și în inventarul descoperirilor din sud-vestul Slovaciei. Ne referim aici la o brățară - aproape identică cu cea de la Lalendorf - descoperită la Gajary, în okres Malacky. Situl unde a fost descoperit acest specimen a fost descris ca o „așezare La Tene târzie” (Eisner 1933, 177, LIX/4; Zachar 1977, fig. 3/2), dar numai pe baza descoperirilor de suprafață. Prin urmare, nu putem fi siguri dacă este atribuibilă așezării celtice sau așezării germanice ceva mai târzii. Prin urmare, ar putea părea mai degrabă

Este neașteptat faptul că, în general, pe teritoriul Boiohaemum nu avem descoperiri de ornamente care să corespundă îndeaproape clasificării Rustoiu și care ar putea fi legate într-un mod concludent de contextul celtic. Răspunsul la întrebarea dacă acest lucru se datorează doar stadiului cercetării sau dacă această situație este rezultatul unui alt factor ar putea proveni din analiza tezaurului nr. 10/2005 din oppidumul Pohanskd de la Plavecke Podhradie, okres Malacky (Slovacia). Acest ansamblu, cunoscut doar din fotografii generale (Pieta 2008, 368, foto F23; Pieta 2010, 400, foto F23/1, 2), conținea, de exemplu, patru bijuterii ornamentate cu șnururi (Fig. 2). În cazul a trei dintre ele, detaliile de construcție și clasificarea tipologică, determinate doar pe baza fotografiei publicate, sunt problematice. Se pare că doar unul dintre ele (în Fig. 2/2 indicat printr-o săgeată) poate fi un tip clasic al Șimleului Silvaniei, una dintre variantele incluse în clasificarea lui Rustoiu (3a?). Alte două, categoric înrudite tipologic cu acestea, diferă prin modul de construcție (prototipuri?). Toate celelalte ornamente ale tipului în discuție au fost înregistrate în România sau Polonia, unde numărul lor a crescut semnificativ în ultimii ani.

Fig. 2. Plavecke Podhradie, oppidum Pohanskd, tezaur nr. 10/2005.

1. Obiecte selectate (după Pieta 2008); 2. O parte (?) a obiectelor (după Pieta 2010). Săgeata marchează brățara de tip Șimleul Silvaniei (tipul Rustoiu 3a?). Fără scară.

Discutând în 1994 legăturile dintre culturile Wielbark și Przeworsk, așa cum sunt reflectate de descoperirile de brățări, Andrzejowski (1994, 323) s-a concentrat pe șase exemplare cu ornament din șnur și le-a urmărit până în mediul celtic. Cinci dintre aceste piese au apărut în cimitirele culturii Wielbark: două brățări din Lasy cunoscute de mult timp (Rosen-Przeworska 1939, 122-123, fig. 31/1, 2), două din Malbork-Wielbark (Andrzejowski-Bursche 1987, 269, pl. VII/8; Andrzejowski-Martens 1996, pl. XXVII/3), în final, o descoperire încă nepublicată din Male Czyste. Acest ultim exemplar a făcut parte din inventarul mormântului nr. 2, datat în faza Bia din perioada romană (Andrzejowski 1994, 323). Conservarea acestei descoperiri (Margos-St^porek 2001, fig. 8/a) împiedică semnificativ clasificarea sa, deși, foarte probabil, reprezintă tipul Rustoiu 3a (Pl. 1/34). Dintre cele două exemplare de la Malbork-Wielbark, unul reprezintă cu siguranță varianta 3a (Pl. 1/38), despre celălalt se știe doar că era alcătuit din „două fragmente ale unei brățări similare din bronz” (Andrzejowski-Bursche 1987, 269). Ornamentele descrise au fost descoperite

în inventarul unei morminte de incinerație nr. 1703 (Andrzejowski-Bursche 1987, 269, pl. VII/2-8; Andrzejowski-Martens 1996, pl. XXVII/1703), despre care se spune că este datată în mod credibil în faza Bia (Andrzejowski 1994, 323). Cu toate acestea, această datare este pusă sub semnul întrebării de prezența în același ansamblu a unei fibule Almgren 45b (Pl. 1/36) care are o acoperire cronologică de la faza Bia până la faza Bib (Droberjar 1999, 74-75). Din perspectiva cercetării efectuate aici, alte elemente de mobilier ale mormintei nr. 1703 (Pl. 1/35-41) par a fi de interes major. Acestea includeau un inel cu nod din bronz, mărgele de sticlă, inclusiv un fragment dintr-un exemplar mare din sticlă albastră (RingperleT), și un pandantiv ajurat (Pl. 1/39). Încă o dată, într-un singur ansamblu găsim o brățară de tip Simleul Silvaniei ca element al unui set similar de obiecte (Knotenringe, Ringperle) și, mai mult, pandantivul ajurat de la Malbork-Wielbark, în ciuda unor diferențe evidente, seamănă cu ornamentul de la Plotzin în Brandenburg (Pl. 1/20).

Datarea și contextul brățărilor complete de la Lasy, cunoscute în literatură de mulți ani, au fost clarificate oarecum de Margos și Stqporek. În arhivele Muzeului Arheologic din Gdansk, au reușit să identifice fotografii ale unui grup de descoperiri descoperite la Lasy în 1910, inclusiv ornamente care ne interesează, precum și o notă despre subiectul lor (Margos-Stqporek 2001, 250, fig. 1; 5/a, b). Pe baza analizei acestui material de arhivă, au considerat că toate obiectele descoperite acolo aparțin probabil unei singure înmormântări din cultura Wielbark (anterior același loc a fost folosit ca cimitir de cultura Oksywie) din faza Bl, cel mai probabil segmentul său mai vechi, Bia, care, însă, nu poate fi considerat de la sine înțeles. Alte obiecte descoperite întâmplător la Lasy în 1910 au fost trei fibule de bronz și fragmente dintr-un colier format din 42 sau 43 de mărgele (Margos-St^porek 2001, 253-254, fig. 2; 4; 6). Unul dintre ele era realizat din cristal de stâncă, restul erau din sticlă. Printre acestea din urmă s-au numărat exemplare decorate cu ornamentul „ochi” și inserții de folie de aur, ca în mormântul nr. 1703 de la Malbork-Wielbark. Poziția celor trei fibule în fotografia de arhivă împiedică foarte mult clasificarea lor tipologică. Margos și Stqporek au determinat una dintre ele (Pl. 2/5) ca fiind de tip Almgren 2b, iar pe celelalte două (Pl. 2/3-4) ca fiind de tip Almgren 45. Clasificarea primei dintre fibule este deschisă unor rezerve serioase. Dacă se

iau în considerare arcul lat și forma butonului, contrar a ceea ce sugerează Margos și Stqporek, acesta seamănă mai mult cu forme prototip de Kragenfibeln, așa-numita Vorform Bern-Gergovia (Bohme-Schonberger 1994, fig. 5/1-3), identică cu varianta 10a2 din sistemul lui FEUGERE (1985, 243-245 și nota de subsol nr. 99). Kragenfibeln-urile din Polonia au fost enumerate recent (Rudnicki 2009, 310, 312, fig. 8/3, 9), și mai devreme, de Andrzejowski (2005), care a distins varianta Obory-Konopnica-Nitriansky Hrddok, care cuprinde prototipuri de Kragenfibeln propriu-zis, produse în zonele vestice ale Celticii în timpul celui de-al treilea sfert al secolului I î.Hr. (Andrzejowski 2005, 62), sau, aproximativ, de la începutul fazei A3 în cultura Przeworsk. Mult mai puțin controversată este clasificarea celorlalte două fibule care reprezintă cu siguranță tipul Almgren 45, deși este greu de spus care dintre variantele sale. Este foarte probabil ca specimenul mai mare (Margos-St^porek 2001, fig. 2, 4/b) să reprezinte tipul Almgren 45b (Pl. 2/4), a cărui datare a fost menționată anterior în acest text. Având în vedere circumstanțele descrise, problema contextului brățărilor de la Lasy cu greu poate fi considerată rezolvată. Aceasta deoarece nu putem exclude faptul că acestea provin dintr-un mormânt distrus al culturii Oksywie din perioada preromană, mai degrabă decât dintr-un mormânt al culturii Wielbark din faza Bl a perioadei romane. Un lucru pare cert: ambele piese aparțin unui singur set de ornamente. Margos și Stqporek au concluzionat că toate descoperirile de la Lasy s-au pierdut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Între timp, în timpul unei anchete efectuate de Zorawska în muzeul din Kwidzyn, s-a dovedit că una dintre brățările de la Lasy se află acum în păstrarea acestui muzeu (Zorawska 2005, 282, nr. 7, fig. 6/1). Ornamentul (Pl. 2/1), care prezintă caracteristicile tipului Rustoiu 3a, este probabil identic cu cel mai mare dintre cele două exemplare prezentate în fotografiile păstrate în arhiva muzeului din Gdansk (Margos-Stqporek 2001, fig. 5/a). Nu există nicio îndoială că a doua brățară (Pl. 2/2), cu un diametru puțin mai mic, dar mai groasă, ar trebui clasificată în același tip.

O altă brățară decorată cu un ornament din șnur, posibil asociată cu cultura Wielbark, clasificată ca fiind de tipul Rustoiu 3a, este cunoscută de la Lubiechowo, posibil dintr-un cimitir (Kunkel 1936, 22, nota de subsol nr. 92). Desenul acesteia (Pl. 2/6) a supraviețuit în fișa lui Eggers, acum în arhiva Muzeului Național din Szczecin. Încă o dată, ne datorăm informațiile despre acest specimen interogării surselor făcute de Margos și St^porek (Margos-St^porek 2001, 258, fig. 7/d). Cei doi cercetători au făcut o serie de observații valoroase legate de ornamentele care ne interesează, pe care le-au descris ca „brățări cu ferestre”. Punctul de plecare pentru analiza lor l-au constituit descoperirile de la Lasy. Căutând analogii, au reușit să adune informații despre douăsprezece descoperiri similare, din unsprezece situri din Europa Centrală, dar numai trei din Dacia. Concluziile lor parțial incorecte privind cronologia brățărilor de tip Rustoiu 3 sunt probabil consecința bazei de surse incomplete.

O situație similară a existat și în cazul lui Balke (1999, 69, 72, fig. 8), care, la o dată puțin mai devreme, s-a interesat de descoperirile de brățări de la Șimleul Silvaniei din Polonia. Analiza sa a inclus doar cinci dintre acestea, ignorând însă descoperirea de la Male Czyste. Cu excepția brățării de la Șimleul Silvaniei, ea nu a luat în considerare restul descoperirilor analogice de pe teritoriul Daciei. Această abordare a dus la concluzii incorecte, inclusiv la

ipoteza despre producția lor locală, presupusă a fi în faza Bia a perioadei romane, susținută, conform lui Balke, de concentrarea celor cinci brățări similare în regiunea de pe Vistula Inferioară și în nordul Mazoviei. Mai mult, ea a susținut că brățările s-au răspândit pe distanțe mari, până în Mecklenburg.

„Brățara cu ferestre” din nordul Mazoviei luată în considerare de Balke a fost un specimen complet (Pl. 2/11) din cimitirul de la Niedanowo - folosit și de locuitorii culturii Wielbark, începând cu faza B2b a perioadei romane (Ziemlinska-Odojowa 1999, 140) - menționat pe scurt de Andrzejowski (1994, 323). Până de curând, singurul specimen de tipul în discuție din teritoriul culturii Przeworsk, clasificat drept varianta Rustoiu 3a, a fost un element din inventarul unei înmormântări cu incinerare în groapă, înregistrată ca mormântul nr. 478 (Ziemlinska-Odojowa 1999, 85, pl. CLXXIV; CCLI/3). Două analize au fost efectuate asupra rămășițelor osoase umane din acest depozit, aducând rezultate disparate. O determinare a fost că mormântul aparținea a două persoane: o femeie cu vârsta cuprinsă între 20 și 25 de ani și un copil de aproximativ doisprezece luni. Cealaltă determinare a fost a unei singure persoane, o femeie cu vârsta cuprinsă între 25 și 35 de ani. Wlodzimiera Ziemlinska-Odojowa, autoarea analizei cimitirului de la Niedanowo, a determinat brățara discutată ca fiind un Knotenring provenind din teritoriul celtic. Citând studiile lui Keiling (1977), Andrzejowski-Bursche (1987) și Andrzejowski (1994), ea a concluzionat că cronologia acestui tip de ornament aparținea fazei A a perioadei preromane și Bia a perioadei romane (Ziemlinska-Odojowa 1999, 114). Printre inventarul mormântului nr. 478 de la Niedanowo s-au numărat două inele identice cu noduri - unul complet (Pl. 2/9) și celălalt fragmentar - niște mărgele (inele?) din sticlă arsă și fragmente din două fibule de bronz. Una dintre acestea (Pl. 2/7) este probabil de tipul Almgren 45b (pentru datare, vezi mai sus), dar cronologia întregului inventar este decisă de fragmentul celei de-a doua fibule (PL 2/8). Aceasta este una dintre variantele mai vechi de fibule trompetă din grupul principal (Almgren 77?), care ar trebui datată, în ansamblu, nu mai devreme de faza Bib (Droberjar 1999, 84). Mărgelele de sticlă din inventarul de interes, probabil din cauza conservării lor, nu au fost clasificate. Prin urmare, nu știm dacă printre ele au existat Ringperle, dar merită menționată co-apariția unor inele cu nod din bronz cu o brățară de tip Șimleul Silvaniei.

Chestiunea provenienței ornamentelor de acest tip descoperite la nord de Carpați a fost abordată de autorul prezentei lucrări în studiul situației culturale din vestul Poloniei Mici la sfârșitul perioadei La Tene și începutul perioadei romane (Rudnicki 2009, 306, 308, fig. 7). Numărul lor a crescut odată cu o descoperire din așezarea grupului Tyniec de la Pelczyska. Fragmentul (Pl. 2/14) este prea mic pentru a face o clasificare tipologică concludentă. Cu toate acestea, cea mai probabilă interpretare este că este vorba de o brățară, așa cum sugerează grosimea fragmentului supraviețuitor, un tip 3a sau 3b. Luând în considerare exemplarele de la Gajary și Lalendorf - probabil cele mai apropiate ca dimensiuni - această ultimă identificare pare a fi cea mai probabilă. La scurt timp după aceea, în timpul unei investigații arheologice efectuate în aceeași așezare, a ieșit la iveală un fragment al unei alte brățări (?) cu un ornament cu șnur (Pl. 2/15). Aceasta reprezintă o variantă necunoscută până acum a ornamentelor discutate aici, mult mai elaborată ca formă. Principalele modificări au fost aduse formei inelelor care separau corpul, care acum devenea parte a

unei tije ajurate destul de grele, de formă biconică. În același timp, numărul butonilor decorativi a fost redus: la joncțiunea inelului cu tija, în loc de trei, a mai rămas doar unul. Se pare că corpul era decorat cu un singur fir de sârmă răsucită, atașat în partea superioară. Descoperirea în discuție este diferită de Rustoiu 3a și 3b, prin urmare, propunem să numim, deocamdată - cu referire la tipologia stabilită - Rustoiu 3d.

Ambele fragmente ale brățărilor de la Pelczyska sunt descoperiri rătăcite descoperite în solul vegetal arat. Datarea și reconstrucția circumstanțelor în care acestea au ajuns în regiune se bazează pe analiza contextului cultural general înregistrat în cadrul așezării și al cimitirului asociat acesteia sau, mai larg, în vestul Poloniei Mici. Ritmul așezărilor și al schimbării culturale în această regiune în timpul secolului I î.Hr. și la începutul perioadei romane (fazele LT Dl / Roman-Bia) a fost destul de complex (Rudnicki 2009, 324-327). Zona din vestul Poloniei Mici, locuită de celți până la sfârșitul fazei LT B, a suferit în faza mai veche a perioadei La Tene târzii (LT Dl) un colaps total al rețelei de așezări existente. Acest proces ar fi putut începe încă de la sfârșitul perioadei La Tene mijlocii, dacă judecăm după inventarele așezărilor care nu conțin obiecte de diagnostic cronologic mai tinere decât LT C2. La scurt timp după aceea, probabil în jurul schimbării fazelor LT Dl și D2, când

Zona culturii Pilchov a fost măturată de un val de distrugere, noi coloniști au venit în vestul Poloniei Mici. Un grup era format în mare parte din meșteșugari celtici din regiunea de nord a Bazinului Carpatic (în jurul orașului Zemplin), tangibili în arhiva arheologică drept „orizontul celto-dac". Putem presupune că acesta a fost un grup mic, dar totuși influent. Cam în aceeași perioadă cu celții și din aceeași regiune au venit mici grupuri dacice și, dintr-o direcție cu totul diferită, un val mare al populației Przeworsk. Pe lângă populația germanică predominantă, acest ultim grup ar fi putut include grupuri mici de oameni de origine etnică diferită, așa cum sugerează un număr mic de morminte de înhumare din a doua jumătate a secolului I î.Hr. Această companie mixtă cultural și, probabil, multietnică, denumită grupul Tyniec (al culturii Przeworsk, Rudnicki 2009, 327), ar fi putut forma o structură socială în fruntea căreia se aflau în principal elite celtice grupate într-o serie de așezări din regiunea Cracovia. Totuși, aceasta nu înseamnă că această structură nu a inclus și restul zonelor post-celtice din vestul Poloniei Mici. Există o confirmare în cultura materială, inclusiv importurile, care prezintă o diversitate considerabilă la capetele opuse ale regiunii. Singura manifestare a diferențelor dintre cele două este frecvența ceramicii pictate în inventarele descoperirilor din situri individuale. Tot în faza Bia a perioadei romane, o altă schimbare în așezare se observă în vestul Poloniei Mici, probabil rezultatul unor noi migrații. Grupul de așezări din jurul Cracoviei a fost abandonat. Activitatea olăriturilor celtice producătoare de obiecte pictate și a monetăriilor care furnizau monedele de aur Boii s-au oprit. Celții și cultura lor nu mai sunt vizibile în materialul arheologic, ceea ce sugerează că oamenii au părăsit regiunea.

Cum se încadrează în această imagine descoperirile de la Pelczyska, o așezare situată la aproximativ 55 km nord-est de Cracovia? În perioada La Tene Mijlocie, aceasta a fost unul dintre cele mai bogate centre celtice din Polonia Mică (situri: 1, 2, 4). A fost înființată la scurt timp după sosirea acestui popor din sud. Cel mai vechi orizont de descoperiri, datând

din sfârșitul fazei LT B2 (?) și din faza LT Cl, este reprezentat de inventare cu ceramică celtică, fără componente ale culturii Przeworsk. În caracteristicile așezării, forma predominantă este ceramica turnată la roată (arsă într-o atmosferă reducătoare și cu un amestec de grafit), însoțită de brățări din sticlă și sapropelit și numeroase descoperiri metalice. Atribuibile aceluiași orizont sunt rămășițele unui tezaur împrăștiat de tetradrahme, de tip Husi-Vovriești (Rudnicki 2003, 16-20). Bogăția inventarului de descoperiri din această perioadă plasează așezarea de la Pelczyska printre cele mai importante situri din regiune, probabil cu rangul de centru local de producție și comerț.

Așezarea celtică de la Pelczyska a prosperat neîntrerupt pe tot parcursul fazei LT C2. Aceasta a fost și perioada apariției în zonă a unor grupuri mici de oameni din cultura Przeworsk, indicată de descoperirile de ceramică „de stil mai vechi" în contexte cu material celtic. Se pare că această relație, înregistrată în cadrul așezării de la sfârșitul La Tene-ului Mijlociu, s-a prelungit și în faza LT DI timpurie. Mai mult, se pare că a fost destul de bună, așa cum sugerează descoperirea unei fibule de bronz de tip Nauheim importate (Rudnicki 2009, fig. 6/1), a unui stater de 1/8 bătut în Polonia Mică și a unei bucăți de aur cu o greutate de 6,34 grame și un conținut de aur de puțin peste 80% (Rudnicki 2003, 4). Acesta din urmă este cu siguranță semiprodusul unui stater de aur, sugerând o activitate monetară locală la începutul secolului I î.Hr.

Schimbările în modelul de așezare al grupului Tyniec de la Pelczyska au fost asociate cu o transformare majoră a culturii. Urmele prezenței fizice a celților, inclusiv prelucrarea ceramicii locale, nu mai sunt tangibile. Se pare că a existat o prăbușire bruscă a așezării și un exod al populației celtice din zonă. În același loc a fost înființată o nouă așezare (locul 2), pe un model cultural diferit. Acest lucru este demonstrat de schimbările din inventarul ceramic (care corespunde inventarului așezărilor din regiunea Cracovia, doar că există puțină ceramică pictată) și chiar și în construcția locuințelor. Schimbarea este vizibilă și în sfera ideologiei: o serie de înmormântări canine au fost descoperite în cadrul așezării, iar un cimitir a fost început în apropiere, în timp ce locul de înmormântare al membrilor comunității celtice de la Pelczyska continuă să fie evaziv. În literatura arheologică se poate întâlni chiar și o opinie incorectă, conform căreia așezarea de la Pelczyska, începută în jurul mijlocului secolului I î.Hr., s-ar fi aflat în zona de așezare a culturii „pure" Przeworsk (Wozniak 1996, 169). Majoritatea elementelor străine inventarului acestei culturi din a doua jumătate a secolului I î.Hr. și primele două sau trei decenii ale secolului următor (fazele Roman-A3 / LT D2 / Roman-Bia) înregistrate la Pelczyska trebuie să provină din zona Daciei. Este vorba în principal de ceramică lucrată manual, decorată cu ornamente din plastic (Pl. 3/2-3), care în caracteristicile arheologice însoțește ceramica „de stil mai tânăr" de la Przeworsk. De asemenea, în seria ceramică din așezare sunt prezente vase care provin din întrepătrunderea tradiției ceramicii dacă și cea de la Przeworsk. Cel mai bun exemplu al acestui tip de forme este un vas complet reconstituit, înalt de aproximativ 13 cm (Pl. 3/3). Profilul său în formă de S, marginea rotunjită, neîngroșată, și proeminențele din plastic cu o adâncitură aplicată pe perimetrul maxim al corpului vasului sunt atribute ale ceramicii dacă. Tehnologia de execuție,

De exemplu, temperamentul cu granulație fină, arderea până la o culoare maro, caracteristică ceramicii timpurii de la Przeworsk, și o metodă originală de rusticare care atinge perimetrul maxim sunt atribute tipice pentru tradiția olăritului din cultura Przeworsk. Vase de proveniență dacă sunt reprezentate și în seria de ceramică din cimitirul din apropiere, de exemplu, printr-o formă cunoscută sub numele de „ceașca dacică”, cupa dacă (Pl. 3/1), descoperită în mormântul nr. 4/2005, datată în faza A3 (LT D2). Prezența vaselor dacice lucrate manual, adesea realizate cu puțină grijă, și adoptarea formelor caracteristice acestora și a ornamentației în ceramica culturii Przeworsk, ar trebui tratate ca o confirmare a prezenței grupurilor dacice în vestul Poloniei Mici la sfârșitul perioadei La Tene și începutul perioadei romane. Probabil, cu acest orizont cronologic putem asocia descoperirea rătăcită din așezarea de la Pelczyska a unei imitații hibride a unui denar republican roman. Aversul său, cu bustul Dianei, a fost împrumutat de la un denar (serratus) al lui Tiberius Claudius Nero, bătut în 79 î.Hr. (Crawford 1974, nr. 383/1). Reversul, cu o imagine a Victoriei într-o bigă deasupra unui războinic luptând cu un leu, provine de la un denar al lui Cn. Domitius Calvinus sau Cn. Domitius Ahenobarbus, bătut în 128 î.Hr. (Crawford 1974, nr. 261/1). Imitația unei monede republicane de la Pelczyska (Pl. 3/4) a fost probabil bătută în Dacia, unde astfel de monede au fost produse în număr mare, tot imitații hibride ale lui Tiberius Claudius Nero (Davis 2006, 331).

Descoperirile pe care le putem atribui culturilor dacice sunt destul de frecvente și în alte așezări din grupul Tyniec din zona din jurul Cracoviei. Acestea sunt însă în mare parte fragmente de ceramică și, în general, reprezintă doar câteva procente din inventarele ceramice din așezările individuale (Poleska 2006, 115). O excepție o reprezintă brățările de tip Șimleul Silvaniei; în afara Pelczyska, acestea sunt înregistrate în alte două situri. Unul dintre acestea este așezarea din apropierea orașului Jakuszowice, de unde provine un fragment dintr-o brățară probabil de tip Rustoiu 3a (Pl. 3/5), descoperită în timpul unei cercetări de suprafață (Margos-St^porek 2001, 260, fig. 8/b). Nu există nicio îndoială cu privire la clasificarea în varianta 3a a unei descoperiri întâmplătoare a unui fragment de brățară (Pl. 3/6) de la Nowe Brzesko, la mică distanță nord-est de Cracovia. Putem presupune că momentul și circumstanțele sosirii acestor ornamente în vestul Poloniei Mici au fost similare în toate cele patru cazuri și au avut legătură cu funcționarea grupului Tyniec în fazele LT D2 (A3) și Roman-Bia, sau, în datare absolută, a doua jumătate a secolului I î.Hr. și primele două sau trei decenii ale secolului următor.

Trei noi descoperiri de brățări care ne interesează aici au fost înregistrate recent în centrul Poloniei, pe teritoriul colonizat de oamenii culturii Przeworsk. Două dintre acestea, din Brodnia și Jastrzșbniki, au făcut recent obiectul unei publicații separate (Rudnicki-Milek 2011). Prima este un fragment de brățară de tip Rustoiu 3a (Pl. 3/7), provenită dintr-o descoperire rătăcită făcută pe malul estic al lacului Jeziorsko, un mare rezervor de stocare de pe râul Warta. În zona indicată de către descoperitor ca fiind locul descoperirii, la suprafața solului vegetal, a existat o cantitate substanțială de ceramică din cultura Przeworsk din perioada preromană mai tânără și din perioada romană, documentând existența în această locație a unei așezări sau a unui cimitir.

Fragmentul de brățară găsit rătăcit de la Jastrzșbniki (Pl. 3/8) reprezintă aceeași variantă ca și specimenul de la Brodnia, doar că provine din cercetări arheologice obișnuite pe teren. Pe suprafața sa există urme clare de temperatură ridicată, ceea ce sugerează că provine din inventarul unei înmormântări de incinerare distruse (?). Contextul așezării acestei descoperiri este mult mai bine înțeles decât cel al descoperirii de la Brodnia. Jastrzșbniki se află pe malul drept al râului Prosna, la aproximativ 10 km nord-vest de Kalisz. Situl multicultural din care provine fragmentul de ornament se află pe abruptul înalt al râului Prosna. Suprafața sa este de aproape 40.000 m2. Cele mai vechi urme de ocupare sunt asociate cu fazele finale ale culturii lusaciene. Ulterior, așezarea a fost folosită de locuitorii culturii Przeworsk, începând de undeva din perioada preromană până cel puțin la sfârșitul fazei C a perioadei romane. Timp de mulți ani, zona din jurul Jastrzșbniki a fost un obiect de interes al arheologilor și numismaților, numele acestei localități fiind cunoscut în literatura de specialitate (Rudnicki-Milek 2011, cu bibliografie anterioară). Studiile de suprafață și săpăturile efectuate de-a lungul mai multor sezoane la Jastrzșbniki și în împrejurimi au documentat o ocupare intensivă în perioada preromană și romană. Numele acestei localități se numără printre cele mai semnificative situri din acea epocă de pe râul Proșna de Mijloc. Cercetările arheologice de teren reluate la Jastrzșbniki în 2008 au adus o serie întreagă de descoperiri datate în perioada preromană și romană și au documentat direcțiile unor contacte extinse susținute de populația locală. În acest grup de descoperiri încă în mare parte nepublicate se numără: o fibulă Jastorf din fier învelită în folie de bronz, două elemente de bronz din centuri astragale, un fragment de oglindă de bronz de proveniență alpină estică, o fibulă Kostrzewski de tip G din bronz, o fibulă galică derivată din tipul Aucissa și un vârf de topor din fier cu manșon dreptunghiular. Printre descoperirile monetare, trei sunt emisiuni celtice (Rudnicki et al. 2009, 104), inclusiv două statere de 1/8 de o formă recunoscută ca un tip local de emisiuni Boii târzii de „tip Jankow" (Rudnicki et al. 2009, 109, nr. 13, 14). Probabil, acestea au fost bătute în vecinătatea Jastrzșbniki de astăzi, într-o așezare identificată la Jankow Drugi din apropiere, unde cel puțin

Au fost descoperite unsprezece monede celtice târzii, precum și bare de metal folosite la batere. A treia monedă descoperită la Jastrz^bniki este un subaeratus de 1/3 stater (Rudnicki etl. 2009,108, nr. 12), un import de oppidum de dincolo de Carpați. Încă în perioada preromană, denari republicani romani au fost aduși în regiunea de pe Prosna de Mijloc (Rudnicki-Zi^bka 2010, 19). Unul dintre ei ar putea fi denarul lui Quintus Antonius Balbus din 83-82 î.Hr. descoperit la Jastrz^bniki (Romanowski 2010, 33).

Din păcate, se cunosc puține lucruri despre descoperirea rătăcită a unei brățări complete de tip 3a din zona Skierniewice. Nu am reușit să obținem detalii mai detaliate despre circumstanțele descoperirii, în afară de fotografiile de calitate scăzută (Pl. 3/9) și informații despre locația aproximativă a locului descoperirii. Starea bună a acestei piese sugerează că brățara ar fi putut face parte dintr-un inventar funerar (?). Chiar și așa, nu prezintă urme de temperatură ridicată, lucru pe care ne-am fi putut aștepta să-l vedem într-un astfel de caz. Având în vedere ceea ce se știe despre preistoria acestei zone în perioada preromană și romană, putem presupune că presupusa înmormântare ar fi fost una din cultura Przeworsk.

O descoperire mai veche este fragmentul unei brățări (?) cu un ornament din șnur, provenit din cercetările arheologice efectuate în 1964-1972 într-un cimitir al culturii Przeworsk de la Kleszewo. Până în prezent, nu au fost publicate informații despre această piesă în literatura arheologică. Acest fragment parțial topit (Pl. 3/10; 4/16) este alcătuit dintr-o tijă centrală cu secțiune rotundă, cu diametrul de aproximativ 0,4 mm, și trei fire răsucite, fiecare cu un diametru de aproximativ 0,15 mm. În documentația sitului, acest specimen a fost descris (nr. din inventarul de teren 614/615/sl/68) ca unul dintre obiectele din groapa 614/615; probabil, a fost scos din formațiune când încă părea a fi un singur depozit; la o adâncime mai mare s-a separat în două formațiuni găsite una lângă alta, înregistrate ca nr. 614 și 615 (nr. inv. MSHM/A/481). În cele din urmă, relația stratigrafică dintre...

Cele două gropi, identificate ca rămășițe ale unor înmormântări de incinerare, nu au fost determinate. Analiza ambelor ansambluri realizată de autor a dovedit nu numai că prezintă asemănări semnificative, dar conțin chiar fragmente din aceleași vase. Prin urmare, nu putem exclude faptul că aceasta a fost de fapt o singură construcție cu o formă nestandard sau, eventual, două înmormântări înrudite, depuse în pământ în același timp. Singura diferență mai serioasă dintre inventarele construcțiilor 614 și 615, după separarea acestora, este că aceasta din urmă este mult mai bogată.

Din aceste ansambluri (ansambluri?) provin un total de 29 de fragmente de obiecte din sticlă topită (Fig. 3), nu mai puțin de 25 dintre ele atribuite inventarului mormântului 615, iar un singur obiect - la mormântul 614, restul de 5 - fusese recuperat înainte ca contururile gropilor să se fi separat (614/615). Majoritatea sunt deteriorate într-o asemenea măsură încât identificarea tipologică face imposibilă. Din cauza coroziunii superficiale, pentru unele dintre ele a fost chiar imposibil de identificat culoarea sticlei. Acolo unde s-a putut face acest lucru, era în mare parte sticlă transparentă de culoarea mierii sau maro (Fig. 3/2-15, 28), albastră (Fig. 3/1, 20, 25), verzuie (Fig. 3/16, 18) și posibil violetă (Fig. 3/22). Lista se încheie cu două sfere de sticlă albă opacă (Fig. 3/17, 26).

Este greu de confirmat în mod concludent în ce măsură acestea păstrează forma originală a obiectului sau obiectelor. Bile de sticlă albă opacă apar sporadic printre materialele culturii La Tene datate în perioada La Tene Mijlocie și Târzie (Zepezauer 1993, 91-93). Descoperirile care pot fi identificate în mod fiabil includ rămășițele unor mărgele de sticlă albastră și, cu atât mai mult, de sticlă brună. Primele nu reprezintă un instrument bun de datare, deoarece mărgele mici de sticlă albastră sunt cunoscute dintr-un cadru cronologic și geografic larg (Venclova 1990, 49-50). Mult mai utile sunt inelele de sticlă de tip Haevernick 23 și 25 (Ringperle). Un inel (sau inele) de sticlă brună cu un ornament sub formă de benzi paralele dintr-o substanță galbenă au supraviețuit în elementul 615 sub forma a două fragmente parțial topite, al treilea fiind recuperat înainte ca contururile gropilor 614 și 615 să se separe (Fig. 3/4, 5,28). Ringperle de tip Haevernick 23 sunt ornamente caracteristice pentru faza LT Dl, orizontul fibulelor de tip Nauheim (Zepezauer 1993, 58, 95, fig. 8). Anterior, de pe teritoriul Poloniei erau cunoscute aproximativ 13 (posibil 15) descoperiri de inele de acest tip (Karwowski 1997, 44), inclusiv șapte din zona culturii Oksywie (Bokiniec 2005, 100). Exemplare în sticlă brună, analog cu descoperirile în discuție, sunt cunoscute

din Blonie, powiat Sandomierz, Rumia, powiat Wejherowo și din același Kleszewo, unde două fragmente au fost prezente în mormântul nr. 48 (Karwowski 1997, 59, 60, 63, nr. 4, 12, 23, cu literatură). Din mormântul nr. 615 provine un fragment dintr-un inel de tip 25, realizat din sticlă brună (Fig. 3/3). Acest tip poate fi, de asemenea, considerat caracteristic perioadei La Tene târzii (faza LT Dl, posibil începutul LT D2), ținând cont de inelele cu noduri cu care a apărut în contexte (Zepezauer 1993, 59,95, fig. 8). Până de curând din Polonia erau cunoscute zece descoperiri similare (Karwowski 1997,44), dar numărul lor a crescut semnificativ în ultimii ani (Bokiniec 2005,100). Un inel analog din sticlă brună cu decor galben provine din așezarea de la Jakuszowice (Karwowski 1997,60, nr. 9, cu literatură). Descoperirile de inele de sticlă sunt numeroase în sud, din zona din care au fost importate la nord de Carpați și în Sudeți. Exemplarele de tip Haevernick 23-25 au făcut parte din depozitul din oppidumul Pohanskd de la Plavecke Podhradie (Pieta 2008, 194, 367, 368, foto F22/6, F23; Pieta 2010, 399, 400, foto F22/6, F23).

Singurul obiect metalic din elementul 614 este un fragment al unui inel de tip Knotenring, topit și puternic deformat. În timpul explorării umpluturii mormântului 615, alături de o serie de bucăți de bronz neidentificate, au fost recuperate cel puțin patru fragmente din două inele de același tip (Pl. 4/13, 14). Mai multe fragmente - posibil ale unuia dintre acestea - au fost descoperite înainte ca umplutura gropilor 614 și 615 să se separe (Pl. 4/15, 17). O descoperire din elementul 615 care merită o atenție specială este un mâner de oglindă din bronz, parțial conservat (Pl. 4/12). Descoperiri similare de pe teritoriul Barbaricumului Central European sunt relativ rare. Lista lor actualizată, nu completă, este inclusă într-o publicație a unui mâner de oglindă din bronz dintr-o așezare de la Pasieka Otfinowska, powiat Tarnow (Szpunar-Duli-ba 2009, 128, fig. 14). Oglinzile erau deja folosite de locuitorii oppida-urilor boemice, așa cum o demonstrează descoperirea de la Stradonice, okres Beroun (Pic 1903, pl. XXVIII/11). Conform lui Pieta (1996, 193), acest tip de articol de toaletă ar fi putut fi produs în atelierele din oppida-urile din Boiohaemum. Cu toate acestea, majoritatea descoperirilor de la Barbaricum aparțin cu siguranță unei perioade ulterioare, din perioada fabricării ornamentelor metalice și a accesoriilor vestimentare în stil norico-panonic. Oglinzile cu mâner în formă de lacrimă, ajurate, care probabil își aveau centrul de producție în regiunea alpină estică, erau deosebit de populare la sfârșitul perioadei La Tene și începutul perioadei romane (Szpunar-Dul^ba 2009, 136). După cum arată o descoperire puțin mai târzie din mormântul de elită din Lalendorf, existau și alte modalități de atașare și fixare a geamului oglinzii (Keiling 1973, 160-161). În afara localităților Lubieszewo și Kleszewo, până în prezent au fost înregistrate în Polonia șapte descoperiri de oglinzi similare. Una provine dintr-un câmp funerar al culturii Wielbark de la Elblqg-Nowe Pole. Celelalte formează două concentrații, cu câte trei exemplare fiecare: pe teritoriul grupului Tyniec (Cracovia-Mogila, Pasieka Otfinowska, Pelczyska) și în Polonia Centrală (Chariupia Maia, Jastrzębniki, Zadowice), adică exact în aceeași regiune din care avem brățări de tip Simleul Silvaniei.

Un mâner identic cu cel de la Kleszewo a fost descoperit într-un cimitir al culturii Przeworsk la Charlupia Mala, în mormântul nr. 25 datat în faza A3 (Kurowicz-Ol^dzki 2002, 22-23, pl. XVII/2). Aceasta este aceeași caracteristică din care provine fibula de tip Kostrzewski Na

menționată anterior. Este de remarcat faptul că Charlupia Mala se află la doar 20 km sud de Brodnia, locul descoperirii uneia dintre brățările Simleul Silvaniei. Pe de altă parte, o descoperire rătăcită a unui mâner de oglindă de la Jastrz^bniki provine din același loc ca și brățara Rustoiu 3a. Există puțin peste 20 km între Jastrz^bniki și Zadowice, care a permis descoperirea unei oglinzi complet conservate, cu un mâner similar cu cel de la Kleszewo. Aceasta făcea parte din mobilierul mormântului nr. 773, datată în faza A3, descoperită într-un cimitir al culturii Przeworsk (Kaszewska 1982, 186, pl. 1/2).

Descoperirile de oglinzi înregistrate până în prezent în Polonia Mică sunt atribuibile așezării grupului Tyniec. Fragmentul de la Cracovia-Mogila a fost descoperit într-un strat de cultură datat în fazele LT Dlb-D2

(Szpunar-Dul^ba 2009, 129-130), care în cronologia perioadei preromane corespunde aproximativ fazei A3. Elementul nr. 5 de la Pasieka Otfinowska, databil în aceeași perioadă, lângă o mâner de oglindă în formă de lacrimă, ajurat, a scos la iveală un inel de sticlă de tip Haevernick 23 (Szpunar-Dul^ba 2009, 126, fig. 2/c). Fragmentul de geam de oglindă de la Pelczyska (Rudnicki 2007, 98, fig. 4/10) este, într-adevăr, o descoperire rătăcită din zona cimitirului, dar marea majoritate a materialelor din acest sit sunt atribuibile fazelor A3 și Bl.

Datarea mormintelor nr. 614 și 615 de la Kleszewo este stabilită prin analiza formelor ceramice prezente în inventarul lor. Primul dintre acestea a inclus 17 fragmente de oale lucrate manual și trei fragmente de ceramică pictată celtic. Formele caracteristice printre ceramica lucrată manual includ: o margine fațetată, secțiune triunghiulară, dintr-un vas neidentificat (Pl. 4/5), fragmente de oale în formă de butoi (cupe cu mâner?) cu o margine nedefinită (Pl. 4/3,4), un bol emisferic cu o margine inversată și trunchiată diagonal (Pl. 4/1). Spre deosebire de ceștile în formă de butoi cu mâner de diferite dimensiuni, acest tip de bol nu este o formă răspândită pe teritoriul culturii Przeworsk (Marciniak 1957, pl. II). Nu este cazul în zonele de așezare a grupului Tyniec din vestul Poloniei Mici, unde sunt observate mult mai des (Wozniak 1990, 46, bazine tip XXIII-3b). Inventarul ceramic al elementului 615 cuprinde 95 de fragmente de vase lucrate manual și 42 de fragmente de ceramică celtică pictată (Pl. 4/11). Chiar dacă fragmentele caracteristice de vase lucrate manual sunt relativ puține în această serie, putem concluziona că acestea reprezintă un set de forme și ornamentații tipice pentru tradiția olăritului din cultura Przeworsk din faza A3. Unul dintre boluri (Pl. 4/8) este o formă principală pentru această fază (D^browska 1988, pl. V/78). Alte unelte de datare sunt vasele celtice aruncate la roată, arse într-un mediu oxidant, cu un decor pictat. Fragmentele arse de ceramică din mormintele 614 și 615 din Kleszewo încă păstrează resturi vizibile de vopsea albă și roșie. Aceste ceramice de lux sunt cu siguranță importuri din așezările grupului Tyniec din regiunea Cracovia, unde în a doua jumătate a secolului I î.Hr. și la începutul secolului următor (fazele LT D2 / Bia) existau centre de producție a acestei ceramici. Ceramica obținută din elementele nr. 614 și 615 înainte de a se separa (91 de fragmente descrise în inventar ca elementul 614/615) nu diferă în niciun fel de materialul prezentat mai sus.

Rămânem așadar cu întrebarea cheie dacă fragmentul de ornament personal de la Kleszewo, decorat cu un ornament din șnur, poate fi clasificat în tipul Simleul Silvaniei sau

nu? O interpretare alternativă fezabilă ar fi un ornament sub formă de inel similar cu cel descoperit, de exemplu, într-o așezare La Tene târzie de la Bofitov, okres Blansko în Moravia (Cizmar 1990, 313, fig. 2/7). Din cauza expunerii sale la temperaturi ridicate în timpul incinerării, este îndoielnic că analiza chimică (vezi Anexa 2) a acestui specimen va ajuta la rezolvarea întrebării de mai sus. Astfel, ne rămân doar dovezile din analiza contextului arheologic. Ornamentele inelare de la Bofitov aparțin unui grup de descoperiri relativ rare, majoritatea provenind din Regiunea Alpină de Est (Cizmar 2002, 216, fig. 17). Descoperiri analogice sunt cunoscute la Velem St. Vid, Smarjeta și Novo Mesto (Gustin-Terzan 1975; Bozid 1993, 146), precum și din tezaurul nr. 10/2005 de la Plavecke Podhradie (Fig. 2/2) (Pieta 2010, foto F23/2). În opinia lui Bozic (1993, 146), acestea sunt dovezi ale schimbului dintre locuitorii Sloveniei de astăzi și Europa Centrală. Cu toate acestea, din câte știu eu, în zona de la nord de Carpați până în prezent nu a fost înregistrată nicio descoperire de acest tip. Nu este cazul brățărilor de tip Simleul Silvaniei, care au fost aduse la nord de Carpați deja în faza A3. În același timp, coexistența acestora din urmă în ansambluri funerare cu alte obiecte derivate din tradiția celtică (Kleszewo, Lasy, Niedanowo, Plbtzin) nu dovedește automat că acestea au fost produse pe teritoriul culturii La Tene. Acest lucru se datorează faptului că unele dintre ele, precum inelele cu nod din bronz, au fost evident fabricate și în afara acelei zone. Descoperirile lor în Transilvania sunt la fel de numeroase sau posibil mai numeroase decât pe teritoriul orașului Boiohaemum. Sunt cunoscute și din Moldova, Dobrogea și regiunea nordică a Mării Negre, unde producția lor a fost confirmată la Olbia (Cizmar 2002, 206, cu literatură). În opinia noastră, este foarte probabil ca descoperirea decorată cu un ornament din șnur descoperită la Kleszewo să fie un fragment dintr-o brățară de tip Rustoiu 3, deși încă nu putem exclude alte interpretări.

Așadar, în analiza noastră am ajuns la o întrebare care necesită o discuție mai amplă. Aceasta are legătură cu originea ornamentelor clasificate de Rustoiu ca fiind de tipul 3, mai precis, descoperirile lor din zona de la nord de Carpați și din Sudeți. Ipoteza propusă de Balke, conform căreia acestea sunt un produs local - fie că aparțin culturii Wielbark, fie culturii Przeworsk - nu își găsește confirmarea în materialul sursă. În primul rând, aceasta este contrazisă de distribuția ornamentelor Simleul Silvaniei, care par să se concentreze în Transilvania, în special în partea de sud-vest (Fig. 1). În afara acestei zone, descoperirile lor fie au o distribuție restrânsă, fie formează concentrații mici, vizibil restrânse ca teritoriu, ca în vestul Poloniei Mici.

și regiunea Vistulei Inferioare. Nu mai puțin relevantă în acest caz este lipsa unei tradiții de fabricare a acestui tip de ornament în ambele culturi.

Pentru a obține mai multe informații despre originea pieselor în discuție, ne vom îndrepta către rezultatele analizelor chimice efectuate asupra compoziției aliajelor lor metalice (a se vedea Anexa 2). Aceasta a fost realizată prin analiza fluorescenței cu raze X utilizând două spectrometre diferite (pentru dispersie de energie: ED XRF și dispersie de lungime de undă: WD XRF). Au fost examinate cinci obiecte, singurele disponibile pentru acest tip de analiză. Au fost prelevate probe de pe suprafața lor, curățate până la metalul brut.

Contrar aparențelor, rezultatele măsurătorilor obținute prin spectrografia cu raze X nu sunt atât de ușor de interpretat. Cu toate acestea, ceea ce este evident este procentul ridicat, și în cazul brățării de la Brodnia, chiar foarte ridicat, de plumb din aliaj. În același timp, ne este greu să explicăm gama largă de rezultate obținute pentru acest element (10,78-24,42%). Probabil, acesta ar putea fi efectul unui amestec neuniform al componentelor aliajului cu diferite concentrații de plumb. Trebuie să luăm în considerare eroarea potențială asociată cu această situație, deoarece toate măsurătorile au fost de tip punctual. A treia componentă în cazul tuturor obiectelor analizate, alături de cupru și plumb, este staniul, al cărui conținut este la un nivel la fel de ridicat. Cu excepția brățării de la Nowe Brzesko, în care conținutul de staniu s-a dovedit a fi sub 1%. De asemenea, remarcabilă în cadrul grupului este compoziția specimenului de la Jastrzębniki, cu un conținut de plumb de 1%. În acest caz, pare probabil că acest lucru se datorează faptului că brățara de la Jastrz^bniki fusese expusă la temperaturi ridicate (incinerare?). Ne putem imagina cu ușurință că plumbul - cu punctul său de topire scăzut - a fost primul care s-a topit și s-a eliberat în căldură. În orice caz, procentul său actual, la un nivel de peste 1%, poate fi considerat relativ ridicat.

Comparând rezultatele analizei a cinci ornamente, diferite ca dimensiuni și formă, descoperite la o oarecare distanță unele de altele, nu putem ignora similaritatea materialului lor. Prin urmare, putem risca ipoteza că la realizarea brățărilor/manșoanelor de tip Șimleul Silvaniei s-a folosit un tip special de aliaj de cupru, unul cu un conținut relativ ridicat de plumb (medie: 9,81%), și un conținut nu mult mai mic de staniu (medie: 6,38%) și un mic amestec, observat în mod regulat, de molibden (medie: 0,71%). Această ipoteză necesită evident o confirmare, care va fi posibilă odată ce vom avea o serie mai lungă de analize ale acestor forme. Dar chiar și în această etapă putem afirma cu convingere că acest tip de aliaj nu are analogie printre bronzurile culturii Przeworsk (Andrzejowski 1998, 125-130) înregistrate până în prezent. Acest fapt are forța unei confirmări fără echivoc a faptului că avem aici importuri fabricate în afara teritoriului Przeworsk și, cu siguranță, și în afara teritoriului locuit de locuitorii culturii Wielbark, tot din cauza unui conflict între cronologia sa și unele descoperiri de ornamente aflate în discuție. În căutarea unui loc alternativ de fabricație, atelierele din Alpii Orientali nu pot fi o opțiune, deoarece, cel puțin la începutul perioadei romane, aliajul folosit în mod obișnuit de acestea era aurichalcum (Droberjar-Frana 2004). Ar fi fost interesant să comparăm rezultatele analizei noastre cu cele realizate pe baza descoperirilor din cimitirul de la Podwiesk (Bokiniec 2005, 161-164). Din păcate, fără un comentariu, acestea sunt greu de interpretat. Nu este clar care dintre obiectele analizate a fost incinerat și dacă suprafața lor a fost tratată în vreun fel și, dacă da, în ce fel. Obiectele cu un conținut ridicat, și chiar foarte ridicat, de plumb au fost relativ numeroase. Chiar și așa, un conținut de plumb de până la 30%, chiar 96% (!) ridică diverse rezerve. Tot ce putem concluziona este că aproape invariabil obiectele care au un conținut ridicat de plumb și staniu în aliaj sunt inelele „obișnuite” derutante cu funcție obscură, având o secțiune transversală circulară, ovală, semicirculară și lonzică (Bokiniec 2005, 102).

Aurel Rustoiu - autorul sistemului de clasificare a brățărilor de tip Șimleul Silvaniei cu ornament din șnur și al celui mai mare număr de analize ale acestora (Rustoiu 1990; 1991; 1992; 1996) - le-a descris inițial ca fiind „dacice”. Ceva mai târziu, și-a schimbat teoria și a

concluzionat că nu li se poate atribui o atribuire „etnică”, deoarece apar pe o arie extinsă a Europei Centrale și de Est și au fost utilizate de diferite populații. El a căutat originea lor - după cum credem noi, cel mai corect - în mediul celtic, unde obiecte similare executate într-un stil plastic apar deja în perioada La Tene Mijlocie. În același timp, Rustoiu a concluzionat că majoritatea formelor Șimleul Silvaniei provin din zona Transilvaniei, unde s-ar fi aflat centrul lor de producție (Rustoiu 1996, 95). Opinii similare au fost prezentate recent de Cristinel C. Plantos, care a concluzionat că aceste brățări erau un ecou al influenței celtice asupra prelucrării metalelor dacice preromane (Plantos 2005, 80). Inițial, el a propus o datare destul de largă a acestor forme, de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. până în secolul I d.Hr. inclusiv. În același timp, a fost înclinat să restrânge această perioadă de timp la secolul I î.Hr., posibil și la începutul secolului următor. Brățările/brațe Simleul Silvaniei au fost descoperite în principal în castre și centre importante. El a concluzionat că erau folosite de aristocrația dacă ca simbol al prestigiului.

Nu există nicio îndoială că forma și tehnologia de producție a brățărilor (brațărilor) din bronz de tip Șimleul Silvaniei cu ornament din șnur ar trebui derivate din tradiția celtică a prelucrării metalelor. În același timp, varianta 3a și derivatul său tipologic mai recent, 3b, au avut un prototip diferit față de varianta 3c. Primele, oricum nu prea numeroase, sunt reprezentate de brățări care au uneori corpul decorat cu mai multe fire de sârmă răsucită (ornament din șnur), împărțite în segmente prin inele orizontale. O brățară completă de acest tip, fără ornamentul din șnur, a fost descoperită la Obrigheim-Albsheim, Kreis Bad Durkheim (Pl. 5/1). În 1882 a trecut în colecțiile Muzeului Orașului Worms din Andreasstift, unde se află și astăzi (nr. inv. BE 237). Probabil că a făcut parte din mobilierul funerar al uneia dintre cele două înmormântări timpurii (?) La Tene descoperite la Albsheim (Hettner 1883, 217). Aceste forme sunt înregistrate și în Boemia: în mormântul nr. 81 din cimitirul de la Jenisuv Ujezd, okres Teplice (Filip 1956, pl. XLVIII/1; Waldhauser 1978,73, pl. 6/13, nr. 17) și în așezarea de la Mocovice, okres Kutnâ Hora (Filip 1956, pl. LXIV/9), un al treilea în România. Acesta din urmă a apărut în mormântul nr. 8 datat fazei LT Cl (Clb?), în cimitirul de la Orosfaia, județul Bistrița-Năsăud (Vaida 2000, 143, fig. 9/2). Spre deosebire de C. Plantos, suntem împotriva clasificării sale în tipul Șimleul Silvaniei / Rustoiu 3, ci mai degrabă aparține prototipurilor lor. În orice caz, cercetătorul român însuși a observat că brățara de la Orosfaia este diferită de ornamentele similare, mai recente (Plantos 2005, 78). Printre trăsăturile caracteristice ale acestora din urmă se numără: un corp confecționat dintr-o tijă și trei fire de sârmă răsucită fixate de acesta, împărțite în trei segmente prin trei inele orizontale. În punctul de joncțiune a inelelor cu corpul brățării există, de regulă, trei butoni (Rustoiu 3a), ocazional cu mai multe dintre aceștia la mijlocul lungimii fiecărui segment al corpului brățării (Rustoiu 3b). Toate aceste caracteristici nu se observă niciodată împreună în niciuna dintre formele prototip. În același timp, este dificil să se indice măcar o singură descoperire a unei brățări de tip Rustoiu 3a sau 3b cu un context „celtic” în mod sigur. O excepție ar putea fi ornamentul deja invocat din tezaurul nr. 10/2005 (Pieta 2010, foto F23/2) din oppidumul Pohanska de la Plavecke Podhradie (Slovacia), dar acest lucru nu poate fi confirmat pe baza ilustrației publicate (Fig. 2/2). Până când problema poziției sale tipologice nu va fi rezolvată, putem adopta următoarea ipoteză privind originea tipului care ne interesează. Primele exemplare reprezentând forma

„clasică” (Rustoiu 3a) ar fi putut proveni din atelierele La Tene târzii din Boiohaemum. Producția lor a continuat să se dezvolte în segmentul mai tânăr al fazei LT D, în alte condiții geografice și culturale, în zona Transilvaniei dacice. O soluție alternativă este că brățările de tip Rustoiu 3a și 3b au fost fabricate în Transilvania, mai degrabă decât în Boemia, Moravia sau sud-vestul Slovaciei, regiuni în care au ajuns ca importuri.

Foarte probabil, cazul brățărilor de tip 3c este similar. Forma lor prototip ar fi brățările de bronz din perioada La Tene Mijlocie, similare ca formă cu acestea, decorate cu pseudofiligran (Pieta 2008,365, foto F20) (Fig. 4). Pe măsură ce timpul a trecut (faza LT D?), această decorațiune a fost înlocuită cu ornamentul din șnur și a fost adăugat un nou detaliu constructiv, inelele orizontale. Ornamente de forma descrisă ar fi fost produse în ateliere celtice care funcționau în oppida boemă și moraviană, după cum reiese din descoperirile acestor forme la oppidumul Stare Hradisko (Cizmar 1989, fig. 2/12) (Pl. 5/2) și la Plavecke Podhradie (Pieta 2008, foto F23) (PL 5/3). Caracteristica care le diferențiază de varianta Rustoiu 3c, dar și de toate celelalte variante de tip Șimleul Silvaniei, este construcția corpului brățării.

realizate doar dintr-o bucată de sârmă răsucită și nu dintr-o tijă de care ar fi atașată această sârmă, ca element decorativ. Se consideră că acest tip de construcție este caracteristic obiectelor provenite din atelierele de bronz din Transilvania.

Un argument semnificativ în analiza originii tipului în discuție este cronologia acestor exemplare, pe care o putem rafina folosind descoperirile din regiunea de la nord de Carpați. Acest lucru este deosebit de valoros, având în vedere problemele legate de datarea mai exactă a descoperirilor românești (Plantos 2005).

În nord, cadrele cronologice ale ansamblurilor închise cu brățări de tip Rustoiu 3 cuprind faza A3 a perioadei preromane (Kleszewo?, Plbtzin) și fazele Bia (Lasy?, Male Czyste) și Bib (Niedanowo, Malbork-Wielbark?), posibil și începutul fazei B1/B2 (Lalendorf?) a perioadei romane. Această datare este confirmată de contextul de așezare al descoperirilor itinerante de la Jakuszowice, Jastrzșbniki, Nowe Brzesko, Pelczyska, precum și de depunerea din trecătoarea de la Naklefov, între Boemia și Saxonia (Cizmar 2008, 230, fig. 3/1, 2). Este greu de spus în ce măsură această perioadă corespunde exact cu momentul fabricării ornamentelor în discuție. Totuși, dacă luăm în considerare numărul de descoperiri provenite din contexte romane timpurii, trebuie să excludem posibilitatea ca exemplarele din contextul roman timpuriu să fi fost depuse în pământ cu o întârziere considerabilă în raport cu momentul producției lor. Trebuie să presupunem că acestea au fost produse în principal sau poate numai după declinul oppida central-europene, cele mai importante centre de producție meșteșugărească celtică în perioada La Tene târzie. Chiar dacă celții ar fi avut vreo legătură cu fabricarea lor, aceștia ar fi fost indivizi sau grupuri mici, parte a unei populații dacăce rezidând în Transilvania, unde ar trebui să se afle centrul (sau centrele) de producție a brățărilor Șimleul Silvaniei. Un argument în susținerea acestei soluții este concentrarea acestor descoperiri în zone în care continuitatea tradițiilor culturii La Tene nu este nimic ciudat.

Ipoteza propusă de Plantos, conform căreia ornamentele de tip Șimleul Silvaniei erau folosite de aristocrație și reprezentau simboluri de statut social, pare să își găsească confirmarea în materialul arheologic. Chiar dacă ignorăm descoperirea de la Lalendorf (din cauza contextului său incert), putem afirma cu siguranță că înmormântările descoperite la Kleszewo, Malbork-Wielbark, Niedanowo sau Plbtzin aparțineau celor bogați. Natura mobilierului și, doar în mod excepțional, rezultatele analizelor antropologice (Niedanowo) sugerează că majoritatea acestor înmormântări aparțineau femeilor. Aceasta ne aduce la următoarea întrebare: cum erau purtate aceste ornamente: ca brățări, manșete sau, eventual, elemente de inele de gât? În literatură există câteva idei diferite pe această temă (von Richthofen 1994, 25). Menke a propus ca obiectele de tipul de ornamente în discuție și cele similare acestora să fie interpretate nu ca ornamente sau elemente de îmbrăcăminte, ci ca amulete (Menke 1974, 149-150). Având în vedere baza de date actuală disponibilă, ar putea fi prea devreme pentru a rezolva această problemă în mod concludent. Trebuie însă să observăm că brățările decorate cu ornamentul din șnur apar relativ des în asociere cu formele Knotenring din bronz (Kleszewo, Lalendorf, Malbork-Wielbark, Naklefov, Niedanowo, Plbtzin), precum și cu inele de sticlă (Kleszewo, Niedanowo?, Plbtzin) sau cu posibilul lor înlocuitor, mărgelele mari de chihlimbar (Lalendorf). Este greu de spus dacă aceste trei tipuri de obiecte au fost purtate împreună, de exemplu, într-un singur ornament de gât sau, mai probabil, au aparținut unui singur set de bijuterii - și au fost toate purtate în același timp. Sau apariția lor simultană înseamnă doar că purtarea lor - fie ca ornamente, fie ca amulete - era la modă în aceeași perioadă? Indiferent dacă brățările de tip Rustoiu 3 au fost tratate ca bijuterii sau ca amulete, un lucru este cert: erau purtate de cei bogați și trebuie să fi fost semne de prestigiu.

bratari/bratari tip Simleul Silvaniei si 'Drumul Daco-Lugian'

În cele din urmă, rămâne de rezolvat problema esențială a contextului cultural al obiectelor în discuție. Mai exact, trebuie să explicăm circumstanțele în care acestea au ajuns în zona Poloniei de astăzi și, mai la vest, în Mecklenburg și Brandenburg. Pentru a face acest lucru, trebuie să ne lărgim perspectiva analizând contextul de așezare al descoperirilor.

Subiectul tranziției culturale și al schimbărilor în așezările din perioada La Tene târzie și începutul perioadei romane în vestul Poloniei Mici a fost abordat în treacăt în discuția anterioară despre descoperirile de brățări decorate cu ornamentele din șnur de la Pelczyska. Dacă ne uităm la harta distribuției inelelor de tip Șimleul Silvaniei, devine evident că comunitățile grupului Tyniec care locuiesc în această regiune trebuie să fi jucat rolul unei legături de tranzit cheie, instrumentale în răspândirea acestor ornamente mai departe spre nord și nord-vest. O confirmare clară a acestei afirmații este prezența în regiune a nu mai puțin de patru descoperiri de brățări de tip Șimleul Silvaniei (Nowe Brzesko, Jakuszowice și două la Pelczyska). Inventarul arheologic al grupului Tyniec ar fi o reflectare a caracterului său multicultural și, probabil, multietnic (Rudnicki 2009, 324). Pe lângă elementele est-germanice cantitativ dominante atribuibile culturii Przeworsk, găsim în acest inventar urme ale unei prezențe celtice (ceramică pictată, monede), precum și ale prezenței unor reprezentanți ai altor culturi, inclusiv dacă. Procentul nu prea mare, dar

totuși observabil, de vase caracteristice acesteia din urmă, observat în inventarul ceramic al grupului Tyniec, confirmă nu atât existența unei forme nespecificate de „contacte”, cât prezența fizică a dacilor în regiunea Cracovia în timpul fazelor LT D2 / Roman-Bia. La urma urmei, cu greu putem...

Imaginați-vă că vasele rudimentare lucrate manual, cum ar fi, de exemplu, cupele dacice de la Pelczyska (PL 3/1) sau Podt^ze (Wozniak 1990, pl. XVII/c), ar putea fi obiecte ale unor schimburi comerciale la distanță (!). Bogăția inventarului de descoperiri atribuibile grupului Tyniec, inclusiv urme ale activității atelierelor producătoare de ceramică pictată și monede celtice de aur conform sistemului Boii, este o confirmare a contactelor multidirecționale și a poziției speciale a comunității locale în cadrul culturii Przeworsk în general. În cazul grupului Tyniec, putem vorbi despre existența unui grup de putere care ar fi inclus un grup, ce-i drept mic, dar foarte influent, de reprezentanți ai elitei celtice.

O situație similară se observă în Polonia Centrală. În perioada preromană târzie, situl de la Jastrz^bniki a făcut parte dintr-o mare concentrare de așezări din cultura Przeworsk de pe râul Prosna, în regiunea Kalisz, înregistrată deja în perioada preromană târzie, precum și în faza Bl a perioadei romane (Godlowski 1985, 45). Această concentrare era alcătuită din mai multe așezări și cimitire asociate acestora, situate de-a lungul râului. Merită să ne concentrăm asupra a cel puțin câtorva dintre siturile mai bine înțelese din acest grup. Într-un cimitir din Zadowice, powiat Kalisz, la aproximativ 20 km sud de Kalisz, unul dintre ansamblurile funerare (mormântul nr. 11) din secolul I î.Hr. a scos la iveală un vas de ceramică pictat (Jasnosz 1958, 223, pl. XXXIII). La Piwonice (acum parte a orașului Kalisz) au fost descoperite rămășițele așezărilor culturii Przeworsk din perioada preromană și de la începutul perioadei romane. Printre descoperirile scoase la iveală se numără un denar republican roman și o monedă celtică târzie, un stater de 1/8, de tip Jankow (Rudnicki-Zi^bka 2010). La Zagorzyn, powiat Kalisz, aproape de Jastrz^bniki, a fost descoperit un cimitir din perioada preromană (Dabrowski 1970, 331-332). Două așezări de la începutul erei și un cimitir din aceeași perioadă au fost înregistrate la Szadek, powiat Kalisz, în apropiere (Pudelko 2001, 20-23). Un câmp de morminte din satul Kurza, powiat Kalisz, puțin mai la nord, a furnizat materiale din perioada romană timpurie (Kaszewska 1977, 106-107). Lângă Jankow Drugi, powiat Kalisz (cunoscut anterior ca: Oszczywilk, Pilat, Wesolki) au fost descoperite rămășițele a două așezări și două cimitire. Dintre acestea, cel mai cunoscut este cimitirul de la Wesolki. Excavatorii au stabilit perioada utilizării sale ca fiind începutul secolului I î.Hr. și a doua jumătate a secolului al II-lea d.Hr. (D^browska-D^browski 1967, 7-9, 82-83). În același sat Jankow Drugi (partea sa cunoscută anterior ca Oszczywilk și Pilat) se afla un alt cimitir, a cărui cronologie a fost definită ca fiind din perioada preromană și romană (Kozlowska 1972, 350,389). La aproximativ 150 de metri nord de cimitirul de la Wesolki, în zona unui sit multicultural investigat la scară mică în 1964, au fost identificate rămășițele unei așezări din aceeași perioadă (Kozlowska 1966, 104). O altă așezare de la Jankow Drugi, descoperită în anii 1920 de Kostrzewski (Karpinska 1927, 239), a fost investigată în mai multe rânduri. Prima excavare a fost efectuată de Fitzke în 1934 (Fitzke 1934, 21-22, 35). Nu doar arheologii, ci și căutătorii de comori au fost atrași de acest sit. Rodul muncii amatorilor și, din 2007, și a arheologilor, sunt unsprezece monede

celtice și alte descoperiri care confirmă că monedele au fost fabricate în acea locație (Rudnicki et al. 2009). Concluzia că în secolul I î.Hr. și în primii ani ai secolului următor funcționa un atelier de monetărie pe Prosna Mijlocie, producând monede de aur conform sistemului Boii, are consecințe grave de natură istorică. Baterea monedelor de către celți, considerată cea mai sofisticată producție specializată și cea mai înaltă realizare în dezvoltarea lor economică, necesita nu doar o organizare adecvată, ci și un „know-how" avansat din punct de vedere tehnologic (Rudnicki-Zi^bka 2010, 20). Nu există nicio îndoială că la sfârșitul La Tene și mult timp după aceea, populația germanică nu avea niciuna dintre aceste abilități. Prin urmare, trebuie să atribuim activitatea de batere a monedelor din regiunea Kalisz prezenței fizice a celților în zonă. Trebuie să presupunem că una sau mai multe așezări de pe Prosna de Mijloc aveau ca locuitori un mic grup de celți - probabil aristocrați - ca și cum aceștia ar fi avut dreptul de a bate monede.

Cea mai plauzibilă explicație pentru care reprezentanții elitei celtice s-au stabilit și au început să bată monedă în centrul Poloniei, departe de centrele de așezare ale rudelor lor, a fost organizarea comerțului sau, mai larg, a unor rute comerciale îndepărtate care legau Nordul de Sud. Celții au fost probabil arhitecții acestor contacte, micile lor grupuri rezidând atunci nu doar în regiunea Cracovia și Kalisz, ci, foarte probabil, și în Kujawy și Silezia Inferioară. Cel mai probabil, aceștia provin din confederația anterioară a triburilor Boii, lucru dovedit de utilizarea universală și consecventă a sistemului monetar propriu Boii în toate monetăriile care operau la nord de Carpați și Sudeți. Se pare că, împreună cu aristocrația germanică, aceștia au format elita socială tribală - probabil, a câtorva dintre cele mai importante triburi - ale căror sedii trebuie să le localizăm pe teritoriul aflat sub colonizarea culturii Przeworsk. Aceste triburi ar fi creat împreună o federație, descrisă în sursele scrise drept federația lugiană (Lugiorum nomen), menționată de Tacitus, Claudius Ptolemeu și Strabon (Kolendo 2008, 160). Aceasta ar explica originea celtică a numelui „Lugii".

O confirmare a contactelor bilaterale între comunitățile care locuiau în vestul Poloniei Mici și în unele zone din centrul Poloniei la cumpăna dintre perioada La Tene și cea romană ar fi vasul pictat descoperit în cimitirul de la Zadowice. În același timp, este de remarcat faptul că majoritatea descoperirilor de brățări de tip Șimleul Silvaniei pe teritoriul culturii Przeworsk au fost însoțite de obiecte de proveniență celtică. Brățara din cimitirul de la Kleszewo a fost asociată cu fragmente de obiecte celtice pictate și inele de sticlă. Dintr-un loc de descoperire la mai puțin de 30 km sud de Brodnia, lângă Sieradz, provine o descoperire rătăcită a unei monede celtice, un stater târziu de tip Pelczyska de 1/8 (Rudnicki 2003; 2005). Din vecinătatea orașului Skierniewice, unde a fost găsită o brățară de tip 3a, provine o monedă celtică nepublicată, un stater de tip Cracovia bătut în vestul Poloniei Mici. În orice caz, acest fenomen este mai amplu. Când comparăm harta ornamentelor de tip Rustoiu 3 cu distribuția importurilor sudice, nu doar cele din perioada romană târzie La Tene, ci și cele din perioada romană timpurie, vom observa că acestea se suprapun. Un exemplu excelent în acest sens sunt descoperirile în oglinzi, discutate anterior, dar și fibulele de tip Almgren 67 (Demetz 1999, hărțile 40, 41) sau TKF la și Ib2 (Rudnicki 2009, fig. 11). Aceeași observație este valabilă și pentru descoperirile din regiunea Vistulei Inferioare, zonă abundentă în

importuri sudice - în special în perioada romană - aspect legat de intensificarea schimburilor de-a lungul Drumului Chihlimbarului. Descoperirea unei monede celtice, de tip Jankow (varianta A.4 din Rudnicki et al. 2009, 107, nr. 5), într-un cimitir al culturii Wielbark de la Lesno (Walenta 1992, 174-175, pl. 1/2) dovedește că funcționarea traseului într-o formă similară datează cel puțin din perioada La Tene târzie, dacă nu chiar mai devreme.

O întrebare care, prin amploarea sa, depășește cadrul prezentei publicații este cum să reconstituim natura relației daco-lugiene, al cărei efect a fost - printre altele - introducerea brățărilor de tip 3 în zona de la nord de Carpați. Ar putea fi oare ca, la cumpăna dintre perioada La Tene și perioada romană, când avem dovezi ale prezenței dacă pe teritoriul culturii Przeworsk (vestul Poloniei Mici), locuitorii acesteia din urmă să fi ajuns în Bazinul Carpatic? Până în prezent, cele mai vechi urme ale prezenței Przeworsk în zona de la sud de Carpați (Malaya Kopanya, regiunea Zakarpats) sunt datate în faza Bl a perioadei romane (Kobal 1997, 51). Cu toate acestea, știm că expansiunea poporului Przeworsk spre sud-est a început mai devreme, deja în perioada preromană (Smiszko 1932, 106-108). Foarte probabil, chiar la începutul perioadei romane, acestea ar fi ajuns pe ținuturile de pe Nistrul Superior, iar în faza Bib (?) a avut loc integrarea lor cu populația dacă locală. Relicve arheologice ale acestui proces sunt materialele de tip Zvenigorod-Bolotnoe din care s-a format ulterior cultura Lipitsa (Vakulenko 1989, 33). Dar acest lucru nu explică modul în care ornamentele produse la sfârșitul perioadei La Tene și la începutul perioadei romane - cel mai probabil, în sud-vestul Transilvaniei - s-au răspândit chiar și în îndepărtatele Mecklenburg și Brandenburg. Un indiciu valoros în analiza rutelor de contact care legau aceste regiuni îndepărtate provine din descoperirile descoperite în cimitirul dacic de la anticul Porolissum (Moigrad, județul Sălaj). Printre ceramica din acest sit s-au găsit nu numai fragmente de ceramică celtică pictată, aruncată la roată, ci și obiecte lucrate manual (Macrea-Rusu 1960, 212-213, fig. 11/12), tipice mediului elbian. Având în vedere forma unuia dintre aceste vase și execuția sa (Pl. 5/4), analogii apropiate cu acesta pot fi găsite în regiunea elbiană, în ansambluri funerare datate în ultima fază a perioadei preromane și începutul perioadei romane, de exemplu, din cimitirul mult citat de la Plbtzin (Seyer 1976, pl. 2/e; 22/h) (Pl. 5/10). Forme similare de vase și ornamentații din acea perioadă sunt cunoscute din alte situri din regiunea nordică a Elbei (Seyer 1976, pl. 10/h, k; 14/f; 15/d; 16/a; 28/a; 31/a, c; 34/b) și Holstein (Hingst 1983, pl. 36). Ceea ce este semnificativ aici este faptul că vasul de la Porolissum nu are analogii cu teritoriul locuit de cultura Poienești-Lukasevka (Babeş 1993) - deci nu poate fi pus în legătură cu Bastarnae. Prezența sa pe teritoriul dacic nu este opera întâmplării, acest lucru fiind evidențiat de un fragment de vas decorat cu o proeminență din plastic și linii verticale gravate (Pl. 5/11) descoperit în cimitirul de la Großbeeren, Kr. Teltow-Fläming, în Brandenburg (Seyer 1976, 171, pl. 23/f). Atât prin formă, cât și prin ornamentație, acest vas prezintă trăsături tipice geto-dacilor și, în același timp, complet străine tradiției culturale elbiene. Prezența sa în nord-estul Germaniei indică faptul că relațiile locuitorilor locali cu o populație rezidând în Transilvania erau de natură bilaterală. Dacă luăm în considerare amplasarea descoperirilor ceramice descrise aici, precum și cea a brățărilor de tip Șimleul Silvaniei, putem observa clar că, lângă Drumul Chihlimbarului care lega Caput Adriae de coasta Mării Baltice prin teritoriul Poloniei de astăzi, exista o altă rută de schimb la distanță. Aceasta începea din Dacia și

mergea spre nord, traversând vestul Poloniei Mici și centrul Poloniei, ajungând spre vest până în Mecklenburg și Brandenburg. Rolul esențial pe care membrii celți ai comunității politice a lugiilor trebuie să-l fi jucat în schimburile la distanță, integrându-i pe locuitorii acestui vast teritoriu, ar fi fost...

substanțială și este susținută de prezența ceramicii pictate în cimitirul de la Porolissum. Un rol nu prea important în formarea acestui schimb l-ar fi jucat popoarele germanice din cultura Przeworsk, lucru sugerat de urmele elementelor unei tradiții funerare cunoscute din Porolissum, pentru care Macrea și Rusu au putut găsi analogii în cimitirul de la Varșovia-Wilanow (Macrea-Rusu 1960, 228). Reunirea și analizarea mai profundă a problemelor abordate aici doar foarte pe scurt pare un pas indispensabil pentru progresul studiilor asupra subiectului în discuție. Cu toate acestea, nu este prea devreme pentru a examina fenomenele asociate cu ruta schimbului îndepărtat care lega Dacia preromană de regiunea la nord de Carpați și Sudeți folosind termenul „Drumul daco-lugian”.

Șimleul Silvaniei / Rustoiu 3 tip brățări/brațuri

Germania ,

Lalendorf, Kreis Güstrow, Bundesland Sachsen; dintr-o înmormântare de inhumație; cronologie: B1/B2 sau mai devreme (Bia?); literatură: Keiling 1971; 1973; 1977; von Richthofen 1993.

Plbtzin (Werder/Havel), Kreis Potsdam-Mittelmark, Bundesland Brandenburg; dintr-o înmormântare prin incinerare; cronologie: A3 (Bia?); literatura: Hundt 1935, 241, fig. 2/1; Seyer 1976, 170-171, pl. 21/a; Leube 2000, fig. 7/3.

Polonia

Brodnia, județul Poddțbice, voievodatul Lodz; o descoperire rătăcită dintr-o așezare sau un cimitir al culturii Przeworsk; cronologie; ?; literatură: Rudnicki-Mieek 2011.

Jakuszowice, județul Kazimierza Wielka, Voievodatul Świętokrzyskie; o descoperire rătăcită dintr-o așezare a grupului Tyniec; cronologie: A3-Bla (?); literatură: Margos-Staporek 2001, 260, fig. 8/b.

Jastrzșbniki, județul Kalisz, Voievodatul Poloniei Mari; o descoperire rătăcită dintr-o așezare sau un cimitir al culturii Przeworsk; cronologie: ?; literatură: Rudnicki 2009, 308, fig. 7; Rudnicki-Milek 2011.

Kleszewo, comitatul Pultusk, voievodatul Mazovia; dintr-un mormânt cu groapă incineratoare din cultura Przeworsk (elementul 614 sau 615); cronologie: A3; descoperire nepublicată.

Păduri, județul Sztum, voievodatul Pomerania; descoperiri accidentale dintr-o înhumare atribuită culturii Wielbark; cronologie: Bl (Bib?), dar o cronologie anterioară nu poate fi exclusă (cultura Oksywie, A3?); literatură: Kumm 1912, 26-27; Rosen-Przeworska 1939, 122-123, fig. 31/1-2; Balke 1999, 69, 75, nr. 10, fig. 8/1, 2; Margos-Staporek 2001, 250, fig. 1, 5/a, b; Zorawska 2005, 282, nr. 7, fig. 6/1; Rudnicki 2009, 308, fig. 7.

Lubiechowo, districtul Biatogard, provincia Voievodatul Pomerania de Vest; dintr-un cimitir al culturii Wielbark (?); cronologie: ?; literatură: Kunkel 1936, 22, nota de subsol nr. 92; Margos-Staporek 2001, 258, fig. 7/d.

Malbork-Wielbark, județul Malbork, Voievodatul Pomerania; dintr-o groapă de incinerare (mormânt nr. 1703) a culturii Wielbark (2 exemplare); cronologie: Bia (Bib?); Andrzejowski-Bursche 1987, 269, pl. VII/8; Andrzejowski 1994, 323; Andrzejowski-Martens 1996, pl. XXVII/3; Balke 1999, 69, 75, nr. 12, fig. 8/3; Rudnicki 2009, 308, fig. 7.

Male Czyste, districtul Chelmno, Voievodatul Kuyavian-Pomerania; Andrzejowski 1994, 323; Margos-Staporek 2001, 258, fig. 8/a.

Niedanowo, raionul Nidzica, voievodat Voievodatul Varmia-Masuria; Andrzejowski 1994, 323; Ziemlinska-Odojowa 1999, 85, pl. CLXXIV/4, CCLI/3; Balke 1999, 69, 75, nr. 15, fig. 8/5; Rudnicki 2009, 308, fig. 7.

Nove Brzesko, povestea orașului Proszovice, Polonia Metodică; o descoperire rătăcită dintr-o așezare a grupului Tyniec; cronologie: A3-Bla (?); descoperire nepublicată.

Pelczyska, povestea lui Pinczov, a ta. swiţtokrzyskie; descoperiri rătăcite dintr-o așezare a grupului Tyniec (2 exemplare); cronologie: A3-Bla (?); literatură: Rudnicki 2009, 306, 308, fig. 6/7; 7.

Skierniewice, vecinătate, woj. Lodzkie; context necunoscut; cronologie: ?; descoperire nepublicată.

Republica Cehă

Naklefov, districtul Usti nad Labem, județul Ustecky; depozit (?) dintr-o zonă îmbibată cu apă din situl Krăsny Les, cronologie: ?; literatură: Cizmar 2008, 230, fig. 3/1.

Slovacia

Gajary, districtul Malacky; o descoperire rătăcită din așezare; cronologie: perioada La Tene târzie (?); literatură: Eisner 1933, 177, fig. LIX/4; Zachar 1977, fig. 3/2.

Plavecke Podhradie, okres Malacky, Bratislavsky kraj; a deposit of some 60 glasses and bronzes discovered In the NE slope of the hill below the oppidum Pohanskd, dated to phases LT C2-LT Dl; chronology: LT Dl; literature: Pieta 2008, 194, 368, photo F23; Pieta 2010, 400, photo F23/1, 2.

Romania (after Plantos 2005, with literature)

Ardeu, jud. Hunedoara;

Blaj, vicinity;

Costești, jud. Hunedoara;

Cuciulata, jud. Brașov;

Grădiștea de Munte, jud. Hunedoara;

Ocnița, jud. Vâlcea;

Orăștie Mountains;

Pecica, jud. Arad;

Popești, jud. Giurgiu;

Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj;

Tilișca, jud. Sibiu.

Chemical analysis of Rustoiu 3 type bracelets/armlets

Tabelul 1. Brodnia. Rezultatele analizei WD XRF a micro-zonelor de la capătul fracturat al barei centrale (zona 1) și unul dintre capetele fracturate ale inelului (zonele: 2, 3).

Tabelul 2. Brodnia. Rezultatele măsurătorilor (ED XRF) ale micro-zonei de la capătul fracturat al barei centrale.

Tabelul 3. Jastrz^bniki. Rezultatele măsurătorilor (WD XRF) ale micro-zonelor la capătul fracturat al barei centrale (zonele: 1, 2) și la unul dintre capetele fracturate ale inelului (zona 3).

Tabelul 4. Nowe Brzesko. Rezultatele măsurătorilor (WD XRF) ale micro-ariei la unul dintre capetele fracturate ale inelului.

Tabelul 5. Nowe Brzesko. Rezultatele măsurătorilor (ED XRF) ale micro-zonei la unul dintre capetele fracturate ale inelului.

Tabelul 6. Petczyska. Rezultatele măsurătorilor (WD XRF) ale micro-ariei la capătul fracturat al barei centrale a brațului de tip Rustoiu 3a sau 3b.

Tabelul 7. Petczyska. Rezultatele măsurătorilor (ED XRF) ale micro-zonei la capătul fracturat al barei centrale.

Tabelul 8. Petczyska. Rezultatele măsurătorilor (WD XRF) ale micro-zonelor la unul dintre capetele fracturate ale inelului braței variantei nelistate (3d) în clasificarea lui Rustoiu.

Tabelul 9. Petczyska. Rezultatele măsurătorilor (ED XRF) ale microzonelor la unul dintre capetele fracturate ale inelului.

Deinetz, S., Fible despre perioada latină târzie și perioada imperială romană timpurie în țările alpine, Rahden/Westf.

Droberjar, E., Dobfichov-Pichora. Un câmp incendiar al Vechiului Imperiu Roman din Boemia (O contribuție la cunoașterea Imperiului Marbod), FAP, 23, Praga.

Droberjar, E.—Frâna, J., Anticka mosaz (aurichalcum) v ceských nâlezech casné doby fîrnské, ArchCechäch, 8, 441-462.

Eisner, J., Slovensko v pravèku, Bratislava.

Feugère, M., Fibulele din Galia de Sud din perioada cuceririi de la sfârșitul secolului al V-lea. ap. J.-C., Paris. Philip, J., Keltové și stfedni Evrope, Praga.

Fitzke, J., Descoperirea unui depozit din perioada romană timpurie și a unui cimitir din perioada rătăcirilor popoarelor la Oshchivilka, în pragul prizonierului. Kaliskim, Z otchlani wiekôw, 9, 2, 21-38.

Florescu, R., Die Kunst der dako-römischen Antique, București.

Florkiewicz, L., Problema elementelor culturale dacice din Carpații Polonezi, acum în Subcarpați, în perioada timpurie a influențelor romane - statul Badari, IN: Gancarski, J. (ed.), Perioadele latină și romană în Carpații Polonezi. Lucrările conferinței, Krosno, 659-678.

Florkiewicz, L, Dakische Elemente in der frühen Römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur auf dem Gebiet Polens, IN: Droberjar, E.-Komoröczy, B.-Vachûtovä, D. (eds.), Barbarskâ sidlistê. Aspecte cronologice, economice și istorice ale cuceririi lor în lumina noilor situri arheologice (Archéologie barbará 2007), Brno, 279-303.

Florkiewicz, L, Monede geto-dackie din zona Poloniei - date noi, IN: Karwowski, M.-Droberjar, E. (eds.), Archeologia Barbarzyncôw 2008: powiqzania și contacte în lumea barbară. Materiale și contacte de la a IV-a Conferință Protoistorică Sanok, 13-17 octombrie 2008 - Archéologie der Barbaren 2008: Beziehungen und Kontakte in der barbarischen Welt. Materiale din IV. Conferința de primăvară de la Sanok, 13-17. Octombrie 2008, Collectio Archaeologica Ressoviensis, 13, Rzeszöw, 101-122.

Florkiewicz, I.-Bochnak, T., Elementele celto-dace și dace din bazinul Vistulei, IN: Särbu, V.-Vaida, DL (eds.), Traci și celți. Lucrările Colocviului Internațional de la Bistrița, 18-20 mai 2006, Cluj-Napoca, 129-148.

Gajewski, L., Un pandantiv de mesteacăn de la Zophipol, pow. Proszowice, WA, 31, 4, 434.

Godlowski, K., Schimbări culturale și de așezare în sudul și centrul Poloniei în perioada preromană tânără și perioada romană, Lucrările Comisiei Arheologice PAN, Divizia Cracovia, 23, Wroclaw-Varșovia-Cracovia-Gdansk.

Gustin, M.-Terzan, B,, Malenskova gomila v Novern Mestu, ArchWest, 26,188-202.

Hadaczek, K., Album cu obiecte descoperite în mormintele crematoriului din jurul orașului Przeworska (din epoca Imperiului Roman), Teka Konservatorska. Anuarul Cercului CK al Conservatorilor de Monumente Antice din Galiția de Est, 3, 2, Lviv.

Haevernick, Th. E., Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spâtlatènezeit auf dem europäischen Festland, Bonn.

Hettner, E, Westdeutsche Muséographie über das Jahr 1882, WZGK, 2, Trier, 198-226.

Hingst, H., Die vorrömische Eisenzeit Westholsteins, Offa-Bücher 49, Neumünster.

Hundt, H. J., Spâtlatèneimport in Grabfunden von Neu-Plötzin, Mark Brandenburg, Germania, 19, 239-248.

Jamka, R., mormânt din perioada romană de la Malkowice, raionul Pirichów, Swiatowit, 18, 1939-1945, 179-192.

Jamka, R., Problema continuității culturale în perioada La Tène, cu accent deosebit pe regiunea Kielce, Rocznik Świętokrzyski, 3, 150-181.

Jasnosz, S., Descoperiri de ceramică celtică pictată în Polonia Mare, WA, 25, 3, 223-232.

Karpinska, A., Noi achiziții ale Departamentului de Preistorie al Muzeului Wielkopolska din Poznań în anii 1923-1925, PrzArch, 3, 3, 234-248.

Karwowski, M., Keltische Glasfunde im polnischen Gebiet, PrzArch, 45, 33-71.

Kaszewska, E., Materiale ale culturii Przeworsk în Kurza, voievodatul Kalisz, FAPos, 26, 106-124.

Kaszewska, E., Mormântul 773 din Zadowice în Voievodatul Kalisz, Arcul Prace Lodz, 27, 185-191.

Keiling, H., Ein reich ausgestattetes frühkaiserzeitliches Körpergrab von Lalendorf, Kr. Güstrow, AuF, 16, 200-204.

Keiling, H., Ein frühkaiserzeitlichen „Fürstengrab“ von Lalendorf, Kreis Güstrow, Jahrbuch Mecklenburg, 1972,127-177.

Keiling, H„ Zurkulturgeschichtlichen „Fürstengrab“ von Lalendorf, Kreis Güstrow, IN: Chropovsky, B. (ed.), Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauraum, Bratislava, 123-14.

Kieferling, G., Monumente din perioada preromană tânără și din perioada influenței romane în colecțiile Muzeului din Jarosław, IN: Czopek, S.-Kokowski, A. (ed.). La granițele lumii antice. Situația culturală din sud-estul Poloniei și regiunile învecinate în perioada preromană tânără și în perioada romană. Materiale de la conferința de la Rzeszów, 20-21.11.1997, Rzeszów, 229-269.

Kobal, IV, Cultura Przeworsk în Ucraina transcarpatică, WA, 53, 2, 1993-1994, 31-56.

Kokowski, A., Cadrul cronologic al așezării culturii Przeworsk în sud-estul Poloniei, WA, 54, 1995-1998, 109-128.

Kokowski, A.-Scibior, J., Tombe princière de Sandomierz-Krakôwka, Période Romaine Précoce, Inventoria Archaeologica, 68, Warszawa—Lodz.

Kolendo, J., Wstçp i komentarze, IN: Hendrysiak, M. (ed.), Publiusz Korneliusz Tacyt, Germania (tradus din latină de T. Plôciennik), FHA, 10, 105-203.

Kozlowska, R., Badania archeologiczne osady laterisko-rzymskiej w Wesôlkach, pow. Kalisz, SprArch, 18, 104-106.

Kozlowska, R., Cmentarzysko z okresôw pôznolatenskiego și wplywôw rzymskich w Wesôlkach, pow. Kalisz (stan. 5), SprArch, 24, 349-390.

Kumm, P., XXXI. și XXXII. Raport oficial privind administrarea colecțiilor de istorie naturală, preistorică și folclor ale Muzeului Provincial Prusiei de Vest pentru anii 1910 și 1911, Danzig.

Kunkel, O., Preistorie, Raport de achiziție și cercetare, 5-27.

Kurowicz, P.-Olçdzki, M., Cimitirul culturii Przeworsk din Charlupia Mała lângă Sieradz, Łódź.

Leube, A., Etruskischer, keltischer und römischer Einfluss auf das nordöstliche Deutschland, SNMP, 54, 1-4,91-106.

Macrea, M.-Rusu, M., Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spâtlatènezeit, Dacia ns, 4, 201-229.

Madyda-Legutko, R., Diversitatea culturală a zonei Beskid poloneze în perioadele La Tène și romană, Disertații de abilitare ale Universității Jagiellone, 304, 1, Cracovia.

Makiewicz, T., Altare și „vetre” ornamentate din epoca fierului în Europa, PrzArch, 24, 103-183.

Makiewicz, T., Despre originile altarelor și vetrelor de cult trace și dacice, PrzArch, 25, 179-187.

Makiewicz, T., Descoperiri din culturile celtică și tracă din Kujawy, IN: Paszkiewicz, B. (ed.), Celții și monedele lor. Materiale din sesiunea științifică, Varșovia, 26 aprilie 1985, Varșovia, 25-33.

Makiewicz, T., Forme ale cultului zeităților domestice în Europa în antichitate, Poznań.

Makiewicz, T., Altar de lut - vatră din Jarostaw pe baze comparative, IN: Rydzewski, J. (ed.), 150 de ani ai Muzeului Arheologic din Cracovia, Cracovia, 221-232.

Marciniak, J., Cimitir de incinerare din perioada latină târzie din Wilanów, lângă Varșovia, MatStar, 2, 7-174.

Margos, U.-St^porek, M., Un alt complex roman timpuriu din cimitirul culturii Wielbark din Lasy, districtul Sztum, Pomorania Antiqua, 18, 249-272.

Menke, M., Așezări și situri funerare „retice” din perioada imperială romană timpurie în poalele Alpilor, IN: Kossack, G.-Ulbert, G. (eds.), Studii de arheologie preistorică și istorică timpurie. Festschrift pentru Joachim Werner cu ocazia împlinirii a 65 de ani, Partea I, MBVF, Volum suplimentar I, 142-159.

Mikolajczyk, A., Pölnocne znaleziska monet geto-dackich, Prace Lodz NK, 2, 5-30.

Mikolajczyk, A., Descoperirile transcarpatice de monede geto-dace, ArchPol, 23, 49-66.

Mikolajczyk, A., Problem naptywu monet celtyckich i geto-dackich na ziemie Polski i Ukrainy zachodniej, IN: Paszkiewicz, B. (ed.), Celtowie i i mennictwo. Materialy z sesji naukowej, Warszawa 26 kwietnia 1985, Warszawa, 34-40.

Demetz, S., Fibulele din La Tène și perioada imperială romană timpurie în țările alpine, Rahden/Westf.

Droberjar, E., Dobfichov-Pichora. A Brandgräberfeld der ältern Romaschen Kaiserzeit in Bohmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs), FAP, 23, Praga.

Droberjar, E,—Frâna, J., Antickâ mosaz (aurihalcum) v ceských nâlezech casné doby fimské, ArchCechäch, 8, 441-462.

Eisner, J., Slovensko v. Bishop, Bratislava.

Feugère, M„ Fibulele Galiei de Sud din cucerirea de la sfârșitul secolului al V-lea J.-C., Paris Philip, J., Keltové and European Stfednt, Praga.

Fitzke, J., Odkrycie osady pentru ritmul și comentariul bisericii din satul Oszczywilku, w pow. Kaliskim, Z otchlani wiekôw, 9, 2, 21-38.

Florescu, R., Arta Catedralei Romane Antice, București.

Florkiewicz, L., Problema elementelor culturale dacice în Carpații sau Subcarpații Polonezi în perioada timpurie a influențelor romane - Starea actuală a lucrărilor, IN: Gancarski, J. (ed.), Perioadele latină și romană în Carpații Polonezi. Lucrările conferinței, Krosno, 659-678.

Florkiewicz, L, Dakische Elemente in der frühen Römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur auf dem Gebiet Polens, IN: Droberjar, E.-Komoröczy, B.-Vachùtovä, D. (eds.), Barbarskà sidlisté. Aspecte cronologice, economice și istorice ale cuceririi lor în lumina noilor descoperiri arheologice (Archéologie barbară 2007), Brno, 279-303.

Florkiewicz, L, Monede geto-dackie din zona Poloniei - date noi, IN: Karwowski, M.-Droberjar, E. (eds.), Archeologia Barbarzyncôw 2008: powiqzania și contacte în lumea barbară. Materiale și contacte de la a IV-a Conferință Protoistorică Sanok, 13-17 octombrie 2008 - Archéologie der Barbaren 2008: Beziehungen und Kontakte in der barbarischen Welt. Materiale din IV. Conferința de primăvară de la Sanok, 13-17. Octombrie 2008, Collectio Archaeologica Ressoviensis, 13, Rzeszöw, 101-122.

Florkiewicz, I.-Bochnak, T., Elementele celto-dace și dace din bazinul Vistulei, IN: Särbu, V.-Vaida, DL (eds.), Traci și celți. Lucrările Colocviului Internațional de la Bistrița 18-20 mai 2006, Cluj-Napoca, 129-148.

Gajewski, L., Un pandantiv de mesteacăn de la Zophipol, pow. Proszowice, WA, 31,4, 434.

Godtowski, K., Schimbări culturale și de așezare în sudul și centrul Poloniei în perioada preromană tânără și în perioada romană, Lucrările Comisiei Arheologice a Academiei Poloneze de Științe, Filiala Cracovia, 23, Wroclaw-Varşovia-Cracovia-Gdańsk.

Gustin, M.-Terzan, B., Malenskova gomila v Novern Mestu, ArhVest, 26, 188-202.

Hadaczek, K., Album cu obiecte descoperite în mormintele cimitirului de incinerare de lângă Przeworsk (din epoca Imperiului Roman), Portofoliu de conservare. Anuarul Cercului Imperial-Roman al Conservatorilor de Monumente Antice din Galiția de Est, 3, 2, Liov.

Haevernick, Th. E., Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spâtlatènezeit auf dem europäischen Festland, Bonn.

Hettner, E, Westdeutsche Muséographie über das Jahr 1882, WZGK, 2, Trier, 198-226.

Hingst, H., Die vorrömische Eisenzeit Westholsteins, Offa-Bücher 49, Neumünster.

Hundt, H. J., Spâtlatèneimport in Grabfunden von Neu-Plötzin, Mark Brandenburg, Germania, 19, 239-248.

Jamka, R., mormânt din perioada romană de la Malkowice, districtul Pihczów, Swiatowit, 18, 1939-1945, 179-192.

Jamka, R., Problema continuității culturale în perioada Lateranului, cu accent deosebit pe regiunea Kielce, Rocznik Świętokrzyski, 3, 150-181.

Jasnosz, S., Descoperiri de ceramică celtică pictată în Polonia Mare, WA, 25, 3, 223-232.

Karpinska, A., Noi achiziții ale Departamentului de Preistorie al Muzeului Wielkopolska din Poznań în anii 1923-1925, PrzArch, 3, 3, 234-248.

Karwowski, M., Keltische Glasfunde im polnischen Gebiet, PrzArch, 45, 33-71.

Kaszewska, E„ Materiale ale culturii Przeworsk la Kurzeja, voievodatul Kalisz, FAPos, 26, 106-124.

Kaszewska, E., Grob 773 z Zadowic w woj. Kaliskim, Prace Lodz Arch, 27, 185-191.

Keiling, H., Un mormânt de inhumare imperială timpurie bogat mobilat de la Lalendorf, Kr. Güstrow, AuF, 16, 200-204.

Keiling, H., Un „mormânt princiar" imperial timpuriu de la Lalendorf, districtul Güstrow, Anuarul Mecklenburg, 1972, 127-177.

Keiling, H., Despre „mormântul princiar" cultural-istoric de la Lalendorf, districtul Güstrow, IN: Chropovskÿ, B. (ed.), Simpozionul Sfârșitul civilizației La Tène și începuturile așezării germanice în regiunea Dunării de Mijloc, Bratislava, 123-142.

Kieferling, G., Monumente din perioada preromană recentă din perioada influențelor romane în colecțiile Muzeului din Yaroslavl, IN: Czopek, S.-Kokowski, A. (eds.), La frontierele lumii antice. Situația culturală din sud-estul Poloniei și regiunile sqsiednich din okra preromană recentă și okra romană. Lucrările Conferinței de la Rzeszow, 20-21.11.1997, Rzeszow, 229-269.

Kobal, IV, Cultura orală în Ucraina transcarpatică, WA, 53, 2, 1993-1994, 31-56.

Kokowski, A., Cadre cronologice ale așezării culturii Proworski în sud-estul Poloniei, WA, 54, 1995-1998, 109-128.

Kokowski, A.-Scibior, J., Tombe princière de Sandomierz-Kraköwka, Période Romaine Précoce, Inventoria Archaeologica, 68, Varșovia—Lodz.

Kolendo, J., Wstçp și comentarii, IN: Hendrysiak, M. (ed.), Publiusz Korneliusz Tacyt, Germania (traducere din latină de T. Ptôciennik), FHA, 10, 105-203.

Kozlowska, R., Badania archeologiczne osady latensko-rzymskiej w Wesôtkach, pow. Kalisz, SprArch, 18, 104-106.

Kozlowska, R., Cmentarzysko z okresöw pôznolateriskiego și wplywôw rzymskich w Wesölkach, pow. Kalisz (stan. 5), SprArch, 24, 349-390.

Kumm, R., XXXI. și XXXII. Raport oficial privind administrarea colecțiilor de istorie naturală, preistorică și folclor ale Muzeului Provincial al Prusiei Occidentale pentru anii 1910 și 1911, Danzig.

Kunkel, O., Preistorie, Raport de achiziție și cercetare, 5-27.

Kurowicz, P.-Olçdzki, M., Cmentarzysko ludnosci kultury przeworskiej w Chartupi Malej kolo Sieradza, Lodi..

Leube, A., Influența etruscă, celtică și romană asupra nord-estului Germaniei, SNMP, 54, 1-4, 91-106.

Macrea, M.-Rusu, M., Der dakische Friedhof von Porolissum und das Problem der dakischen Bestattungsbräuche in der Spâtlatènezeit, Dacia ns, 4, 201-229.

Madyda-Legutko, R., Diversitatea culturală a zonei Beskide poloneze în perioadele latehiană și romană, Disertații de abilitare ale Universității Jagiellone, 304, 1, Cracovia.

Makiewicz, T., Altare și „vetre” ornamentate din epoca fierului în Europa, PrzArch, 24, 103-183.

Makiewicz, T., Despre originile altarelor și vetrelor de cult trace și dacice, PrzArch, 25, 179-187.

Makiewicz, T., Descoperiri din culturile celtică și tracă din Kujawy, IN: Paszkiewicz, B. (ed.), Celții și monedele lor. Materiale din sesiunea științifică, Varșovia, 26 aprilie 1985, Varșovia, 25-33.

Makiewicz, T., Forme ale cultului zeităților domestice în Europa în antichitate, Poznań.

Makiewicz, T„ Altar de lut - o vatră din Jarosław pe un fundal comparativ, IN: Rydzewski, J. (ed.), 150 de ani de Muzeu Arheologic din Cracovia, Cracovia, 221-232.

Marciniak, J., Cimitir de incinerare din perioada latină târzie din Wilanów, lângă Varșovia, MatStar, 2, 7-174.

Margos, U.-St^porek, M., Un alt complex roman timpuriu din cimitirul culturii Wielbark din Lasy, districtul Sztum, Pomorania Antiqua, 18, 249-272.

Menke, M., "Rätische" Siedlungen und Bestattungsplätze der frührömischen Kaiserzeit im Voralpenland, IN: Kossack, G.-Ulbert, G. (eds.), Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag, Teil I, MBVF, Ergänzungsband I, 142-159.

Mikolajczyk, A„ descoperiri nordice de monede geto-dacice, Prace LodzNK, 2, 5-30.

Mikolajczyk, A., Descoperirile transcarpatice de monede geto-dace, ArchPol, 23, 49-66.

Mikolajczyk, A., Problema afluxului de monede celtice și geto-dace în ținuturile Poloniei și Ucrainei de Vest, IN: Paszkiewicz, B. (ed.), Celții și moneda lor. Materiale din sesiunea științifică, Varșovia, 26 aprilie 1985, Varșovia, 34-40.

Rudnicki-Zi^bka 2010 Rudnicki, M.-Zi^bka, L., monedă celtică de la Kalisz-Piwonice și începuturile istoriei bateriei

Szpunar-Dul^ba 2009 Szpunar, A.-Dul^ba, P., Einmaliger Import aus Noricum gefunden in der Siedlung in

Lista figurilor

Fig. 1. Găsiri ale Simleul Silvaniei / Rustoiu 3 brățări/brațuri.

Fig. 2. Plavecke Podhradie, oppidum Pohanska, tezaurul nr. 10/2005. 1. Obiecte selectate (după Pieta 2008); 2. O parte (?) a obiectelor (după Pieta 2010). Săgeata marchează brățara de tip Șimleul Silvaniei (tipul Rustoiu 3a?). Fără scară.

Fig. 3. Kleszewo, inventarul din sticlă al mormintelor nr. 614 și 615.

Fig. 4. Nimnica (Sfinte). Brățară din bronz din La Tene Mijlociu, decorată cu pseudofiligran (după Pieta 2008). Fără scară.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1-4. Lalendorf, mormânt de înmormântare. 1, 3-4. bronz, 2. chihlimbar (după Keiling 1973); 5-30. Plôtzin, înmormântare de incinerare nr. 2520; 5-15, 17-21, 25-26. bronz; 16, 29-30. fier; 22-24. sticlă; 27-28. gheare de urs (după Seyer 1976); 31. Popești (după Florescu 1986) fără scară; 32-33. Nakléfov-Krasnÿ Les, bronz (după Cizmar 2008); 34. Czyste mascul, mormântul nr. 2, bronz (după Margos-St^porek 2001); 35-41. Malbork-Wielbark, mormântul nr. 1703. 35-36, 38-41. bronz, 37. sticlă (după Andrzejowski-Bursche 1987).

Pl. 2. 1-5. Lasy, mormânt de înmormântare. 1-2. brățară din bronz; 3-5. Fibule din bronz (după Zôrawska 2005; Margos-St^porek 2001); 6. Lubiechowo, brățară din bronz (după Margos-St^porek 2001). 7-13. Niedanowo, mormântul nr. 478. 7-9, 11. bronz 10, 12. fier (după Ziemlinska-Odojowa 1999). 14-15. Pelczyska, bronz (desen: E. Pazyna; foto: M. Bogacki). 2, 6. fără scară.

Pl. 3. 1-3. Pelczyska. Ceramică din așezare (2-3) și cimitir: elementul nr. 4/2005 (fotografie de M. Bogacki); 4. Pelczyska. Descoperire rătăcită din așezare, imitație hibridă a unui denar republican roman; 5-10. Brățări/manșoane din bronz de tip (Rustoiu 3a și 3b?); 5. Jakuszowice (după Margos-St^porek 2001); 6. Nowe Brzesko; 7. Brodnia; 8. Jastrzçbniki; 9. Skierniewice (fotografie necunoscută); 10. Kleszewo, mormântul nr. 614 sau 615. (6-8. desen: E. Pazyna; foto: M. Bogacki); 9. fără scară.

Pl. 4. Kleszewo. Inventarul mormintelor nr. 614 și 615; 1-11. ceramică (11. aruncată la roată), 12-17. bronz.

Pl. 5. 1. Obrigheim-Albsheim. Brățărină din bronz (foto: M. Grünewald); 2. Male Hradisko (Stare Hradisko). Brățară din bronz din sârmă răsucită (după Cizmar 1989); 3. Plavecké Podhradie (Pohanskâ). Brățară din bronz din sârmă răsucită (?) (după Pieta 2008); 4. Moigrad (Porolissum), cimitir dacic. Ceramică (după Macrea-Rusu 1960); 5. Plôtzin (Werder/Havel), mormântul 2654; 5-9. fier, 10. Ceramică (după Seyer 1976); 11. Grofibeeren, ceramică (după Seyer 1976). 2-4. fără scară.

Planșa 1. 1-4. Lalendorf, mormânt de înmormântare. 1, 3-4. bronz, 2. chihlimbar (după Keiling 1973); 5-30. Plotzin,
înmormântare de incinerare nr. 2520; 5-15, 17-21, 25-26. bronz; 16, 29-30. fier; 22-24. sticlă; 27-28. gheare de urs (după Seyer 1976);

Popești (după Florescu 1986) fără scară; 32-33. Naklefov-Krasny Les, bronz (după Cizmar 2008);

Mate Czyste, mormântul nr. 2, bronz (după Margos-St^porek 2001); 35-41. Malbork-Wielbark, mormântul nr. 1703.

35-36, 38-41. bronz, 37. sticlă (după Andrzejowski-Bursche 1987).

Planșa 2. 1-5. Lasy, mormânt de înmormântare. 1-2. Brățăriță din bronz; 3-5. Fibule din bronz (după Zôrawska 2005;

Margos-St^porek 2001); 6. Lubiechowo, brățară din bronz (după Margos-St^porek 2001). 7-13. Niedanowo,
mormântul nr. 478. 7-9, 11. bronz 10, 12. fier (după Ziemlinska-Odojowa 1999). 14-15. Pelczyska, bronz
(desen: E. Pazyna; foto: M. Bogacki). 2, 6. fără scară.

Planșa 3. 1-3. Pelczyska. Ceramică din așezare (2-3) și cimitir: articolul nr. 4/2005 (fotografie de M. Bogacki);

Pelczyska. Descoperire rătăcită dintr-o așezare, imitație hibridă a unui denar republican roman;
brățări/brățări din bronz de tip 5-10. (Rustoiu 3a și 3b?); 5. Jakuszowice (după Margos-St^porek 2001);

Nowe Brzesko; 7. Brodnia; 8. Jastrz^bniki; 9. Skierniewice (fotografie necunoscută); 10. Kleszewo, mormântul nr. 614
sau 615. (6-8. desen: E. Pazyna; foto: M. Bogacki); 9. fără scară.

Planșa 4. Kleszewo. Inventarul mormintelor nr. 614 și 615; 1-11. ceramică (11. aruncată la roată), 12-17. bronz.

Planșa 5. 1. Obrigheim-Albsheim. Braț din bronz (foto: M. Grunewald); 2. Mascul Hradisko (Stare Hradisko). Bratara din sarma rasucita din bronz
(dupa Cizmar 1989); 3. Plavecke Podhradie (Pohanskd). Brățară din sârmă răsucită de bronz (?)
(după Pieta 2008); 4. Moigrad (Porolissum), cimitir dacic. Ceramica (dupa Macrea-Rusu 1960);

Plotzin (Werder/Havel), mormântul 2654; 5-9. fier, 10. Ceramică (după Seyer 1976); 11. Groftbeeren, ceramică
(după Seyer 1976). 2-4. fără scară.

The tumuli necropolis from Simleu Silvaniei

Horea POP-Zsolt CSÖK

County Museum of History and Art Zalău, Romania

horeapopd@yahoo.com csok_zsolt@yahoo.com

Keywords: tumuli, Simleu Silvaniei, Bronze Age, Iron Age, La Tène, roman period, early middle ages

În 1993, Mihalache M. Brudiu, arheolog gălățean, a publicat o serie de morminte funerare cu tumuli, identificate în zona Șimleului Silvaniei (Brudiu 1993). Cele 35 de movile și trei situri preistorice publicate au fost rodul unor cercetări de teren efectuate în anii 1987-1988. Dintre aceste 35 de movile funerare, 22 se află la marginea satului Huseni și în împrejurimile orașului Șimleu Silvaniei, dar restul, constând în 35 de puncte, sunt amplasate pe teritoriul satului Boghiș. Mai mult, Brudiu a sesizat Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău, în toamna anului 1991, despre existența movilelor, mai precis a celor amplasate pe vârful cunoscut sub numele de Șos Domb (Dealul Sării), în jurul vârfului Brădet din Șimleu Silvaniei. Printre cele trei movile descoperite de Brudiu, după ce le-au plasat pe o schiță, cercetătorii de la muzeul din Zalău au descoperit în septembrie 1991 o altă cocoașă, la sud de poteca vârfului (movilele 42-43, 46-47 din Anexa 1A), chiar lângă cele trei movile menționate. Cu această ocazie au fost descoperite fragmente ceramice, probabil aparținând culturii Coțofeni, sau epocii bronzului târziu. Studiile ulterioare de teren au vizat ca primă fază elemente de habitat și în imediata apropiere a celor patru movile funerare masive, deși alte cercetări întreprinse în septembrie 1993 de Horea Pop în Valea Cuzupetiului (malul nordic) nu au relevat urme arheologice.

În zona situată la vest de grupul de 4 movile au fost efectuate studii de teren determinate de activități antropice recente (exploatarea argilei pentru producerea de cărămizi, conducte, infrastructură forestieră etc.). Un șanț care secționa versantul nordic al Dealului Brădet nu a oferit informații arheologice (studiu de teren realizat de H. Pop în 1991). În 2001 au fost amplasate antene de telecomunicații pe Dealul Brădet, de asemenea, a fost realizat un drum de acces spre vârful dealului dinspre est. Cercetările de teren efectuate de Pop, Bejinariu și Tamba în aprilie 2001 nu au oferit indicii arheologice.

Dealul a fost verificat anterior pentru caracteristici preistorice de către Horea Pop și Ioan Bejinariu în martie 1994, în principal movilele nr. 42 și 43 fiind testate. Movila nr. 42 avea deja plantată o vie, ceea ce făcea posibilă vizualizarea clară a conturului movilelor pe nisipul fin local; mai mult, a fost descoperit un fragment de mâner de oală preistoric. În 1998, movila nr. 42 a fost arat. În februarie 1998, aici a fost descoperită ceramică preistorică de către Pop și Zsolt Csok (trei fragmente), iar conturul mai închis la culoare al movilei era perfect vizibil. Construirea unui rezervor de apă la vest de cele patru movile a afectat probabil existența unei alte așezări preistorice sau a unei alte așezări preistorice, indicii în acest sens fiind fragmentele de ceramică descoperite în timpul unei noi cercetări de teren la Pop (martie 1993).

În pășunea dintre movile și Fabrica de Cărămidă, Brudiu (1993, 195) a identificat așezarea din epoca fierului din punctul cunoscut sub numele de Brijică. Spre nord de acest punct, a fost identificat un alt sit, unde recent a fost amenajată strada Cotnari. În împrejurimi, materiale arheologice preistorice sporadice au fost descoperite de Pop în martie 1993 și mai 1999, ce pot fi datate spre Coțofeni.

cultura, dar foarte probabil și La Tene. În marginile șanțurilor de exploatare ale Fabricii de Cărămidă au fost descoperite ceramică preistorică în mai 1998 de către Csok; și mai târziu în mai 1999 și septembrie 2002 de către Pop. O potecă de vârf a fost realizată pe Dealul Șos Domb (Dealul Sării), dar din fericire movilele nu au fost afectate de noua construcție infrastructurală, în 2002 (studiu de teren în septembrie de către Pop). Din păcate, în 2003, movila nr. 42 a fost afectată central de o intervenție efectuată cu un buldozer, pe întregul său diametru, pe direcția NS. Lățimea intervenției neautorizate a fost de aproximativ 3 metri, iar adâncimea, în zona centrală a movilei, de 1,5 metri. Studiul de teren care a intervenit în acel punct, în septembrie 2003, a permis colectarea de observații privind caracteristicile movilelor (Pl. 3/1-2). La baza săpăturii neautorizate au fost vizibile cavități orizontale cu corespondențe pe fiecare profil, care ar fi putut fi părți ale cadrului de lemn pentru posibila cameră funerară. De asemenea, erau vizibile straturile de nisip fin care formau mantaua movilei funerare. În profilul vestic al săpăturii era clar vizibilă o groapă care se înclina spre mormânt, având un diametru de 1 m. Deoarece începe chiar sub stratul superior al solului, este foarte probabil că aceasta formează o intervenție a așa-zișilor arheologi la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. În timpul acestor cercetări de teren, au fost descoperite doar mici fragmente de chirpici.

Fenomenul înmormântărilor sub tumul din zona Șimleului a fost abordat sistematic încă din anul 1995, în cadrul studiului de teren realizat de Pop, care a început la Șimleu prin Bic, continuând pe vârful pe care Brudiu a descoperit în anii '80 grupul II de tumuli (Pl. 1; 2/2). Cu această ocazie au fost înregistrate 36 de noi elemente ca posibile monumente funerare.

Patru ani mai târziu, în aprilie 1999, în cadrul unei alte cercetări privind movilele funerare din zona Șimleului, Pop a descoperit movilele nr. 1-20, care formează grupa I (Pl. 2/1). Valea Bîcului este unitatea care separă cele două grupuri descoperite de Brudiu și, mai recent, de autorii prezentei lucrări.

Ultima abordare a problematicii movilelor funerare din jurul Șimleului Silvaniei a fost realizată prin cartografiere GPS, cu ocazia elaborării Planului Urbanistic General al orașului în toamna anului 2011 (H. Pop și Zs. Csok). Grupele I și II au fost cartate în cadrul acestei sesiuni de cercetare, urmând ca în următoarele sesiuni o altă sesiune să urmărească cartarea grupului III, cu cel puțin 20 de movile identificate de Brudiu. Zona trasată de Valea Silvașului spre vest și Pârâul Ratova spre est, poate forma spațiul unui ipotetic grup de movile, denumit de noi grupa IV. Grupele III și IV sunt amplasate la periferia satului Huseni, la fel ca și o parte din movila grupului II (Pl. 2/2).

Cercetările din 2011 au clarificat topografia, morfologia (Anexa 1) și natura cronologică, chiar dacă niciuna dintre movile nu a fost investigată sistematic. Revenind la movila 42, dealul care domină Șimleu Șos Domb, la sud, s-a constatat prezența unui depozit ulterior în movilă (Pl. 3/2). O altă gaură a fost observată în profilul vestic al complexului în 2003. Groapa, cu diametrul de 0,6 m și o adâncime de 0,5 m, din care 0,2 m humus, prezintă în inventar cenușă, chirpici și un fragment de oală atipic, dificil de încadrat într-o cronologie

precisă. Poate fi datată la începutul epocii fierului sau la sfârșitul epocii bronzului. În acest caz, movila nu poate fi anterioară acestui complex. Movile mari, cum este cea a nr. 42, cu diametre între 40-60 m, sunt puține, doar 6 la număr.

O împărțire cronologică a movilelor pe criteriul diametrului este tentantă, dar riscantă, deși dimensiunea poate servi statutului social al defunctului. Pe de altă parte, starea de conservare, eroziunea, ne pot induce în eroare. Formațiunile deluroase, pe care au fost construite movile, sunt probabil movile sedimentare și este probabil să fie înalte, alcătuite în principal din sol găsit în împrejurimi (movila 21, de exemplu la Figurie de la Bic, a fost așezată cu pământ dintr-o așezare neolitică). Nu s-au observat pietre mari la suprafață. Movile cartate au dimensiuni medii (Fig. 1): între 10-20 m diametru există 35 de movile, între 20-30 m 5 movile, așadar restul de 7 movile au între 30-70 m. Înălțimile lor, de asemenea, pot sugera o cronologie diferită, confruntându-ne din nou cu ipoteze riscante. Desigur, movilele cu diametre mai mari prezintă și ele o înălțime considerabilă (Fig. 2). Majoritatea movilelor au o înălțime între 0,5-3 m, doar 6 movile trec pe lângă ele, atingând chiar și înălțimea relativă de 7.

Toate movilele sunt situate pe înălțimi (Anexa 1), doar o parte dintre ele fiind situate pe marginile formațiunilor deluroase (Tl, T44, T45) sau în șei între înălțimi (T5, T6). Pe de altă parte, putem observa poziția lor unele față de altele (Fig. 3). Există grupări de movile de două pe două, trei pe trei, trei și patru, celelalte 25 nefiind asociate în astfel de caracteristici. Dacă această problemă reflectă legături familiale sau alte relații, este prematur să o afirmăm.

În altă ordine de idei, nu avem cunoștințe despre înmormântări secundare în timp sau în altă poziție, în absența cercetărilor arheologice. Menționăm doar depunerea movilei 42. Având în vedere complexitatea locuirii umane din zona Șimleului, de-a lungul timpului, ne așteptăm ca unele movile să prezinte fenomene de depuneri funerare secundare și nu numai. Celelalte 11 movile au fost cu siguranță deranjate în timpul...

ultima sută de ani prin poteci forestiere care au fost tăiate sau amenajate în timpul războaielor mondiale sau puncte topografice și geodezice terminale (Anexa 1). Șansa cercetării lor a rămas neschimbată, deteriorarea nu afectează partea centrală a așa-numitelor cercetări arheologice efectuate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (movilele 38 și 42).

10-15 m 15-20 m 20-30 m 30-40 m 40-50 m 50-60 m

Fig. 1. Diametrele movilelor.

Fig. 2. Înălțimile movilelor.

Fig. 3. Grupuri de movile.

Informațiile despre „cercetări", care probabil au pătruns printr-o groapă spre centrul mormântului, sunt puține și contradictorii. Finanțate de autoritățile județene în anii 1870, săpăturile au vizat un tumul funerar pe care nu îl putem localiza astăzi. Materialele colectate pot sugera o datare a monumentului în epoca bronzului sau poate chiar în epoca timpurie a fierului (Bejinariu 2006, 33).

Fenomenul movilei funerare nu este necunoscut în județul Sălaj. În unele cazuri, există movile funerare, în altele elemente antropice care nu au nicio legătură cu astfel de structuri. La Câmpia, la marginea pădurii situate la sud-est de sat, în punctul numit Holmuț, există o cocoașă cu un diametru de aproximativ 25 m și o înălțime de 2-3 m (studiu de teren realizat de H. Pop, S. și D. Băcueț-Crișan în aprilie 1999). O alta, mai plată, conform localnicilor, se găsește spre satul vecin Sălăjeni. În opinia lor, ambele au fost ridicate de giganți. În satul Doh, în punctul Holmuri, au fost menționate trei cocoașe masive de pământ. O vizită la fața locului a demonstrat că acestea sunt rămășițele unor cuptoare de cărămidă uriașe, construite de-a lungul unui pârâu, unde exista acces la apă, lut și cherestea, necesare pentru ardere. Probabil aceasta este zona în care se produceau cărămizile folosite în secolul al XIX-lea, pentru construcțiile în aval.

Castelul Măieriște, au fost fabricate și arse. Una dintre cele 10 movile funerare, identificată în 1997 la Domnin-Dea/u/ Barcului, a fost cercetată în același an de S. și D. Băcueț-Crișan și a fost datată culturii Coțofeni, dar recent un fragment ceramic găsit pe mantaua cocoașei ar putea sugera o datare diferită (Bejinariu 2005, 61). O altă movilă funerară probabilă există în satul Hereclean, în apropierea serelor amenajate pe malul drept al râului Zalău, pe a doua terasă a acestuia. Coafa este un reper în peisajul geomorfologic local, dar este atât de mare încât nu a fost considerată antropică. Ipotezele de lucru au fost lansate de Alexandru V. Matei, conform cărora elementele funerare ar putea fi amplasate ulterior bătăliei de la Guruslău din vara anului 1601, situată la aproximativ 2 km nord, pe aceeași vale a râului Zalău. În satul Mălădia, în vecinătatea orașului Șimleu, există movile funerare la punctul Cenuși, unde localnicii pretind că există înmormântări evreiești. Informația furnizată de I. Mocanu (din Șimleu Silvaniei, născut în Mălădia) nu a fost încă verificată, dar este posibil să existe movile funerare.

Faimoșii tumuli de la Nușfalău, dați în a doua jumătate a secolului al VIII-lea p.Hr. (Stanciu 1999), amplasați pe terasele joase ale malului stâng al râului Barcău, nu au monument funerar corespondent în județul Sălaj și nici în nord-vestul României. În această parte a țării au fost identificate și cercetate morminte funerare în județele Maramureș și Satu Mare. Movile din județul Maramureș au devenit celebre datorită celor aparținând grupului Lăpuș de la Bicaz (Kacso 2011, 2J8-230) și Lăpuș (Kacso 2011, 350-378), datate la sfârșitul epocii bronzului. De asemenea, Nemeti sugerează că „cocoașele" din zona Carei sunt similare cu „movile" vestice, datând-o la sfârșitul epocii bronzului (Nemeti 1999, 117, 125-126, fig. 54).

Descoperirile datând din perioada romană, din bazinul Tisei superioare, oferă o bază solidă pentru datarea movilelor funerare din zona Șimleului în aceeași perioadă. Numărul mare de movile cercetate sau cartate în zona Tisei superioare, aparținând culturii Przeworsk sau chiar dacilor liberi (Kotigorosko 1995, 122-132), poate cel puțin sugera că aria lor de depozitare poate fi mai mare, ajungând chiar și în zona Șimleului.

De fapt, densitatea mare a populației preistorice și antice (Anexa 2-3) din zona Șimleului și absența aproape totală a necropolelor adiacente transformă grupurile de tumuli prezentate aici în singura manifestare reală a depozitelor funerare din zonă. Chiar dacă sunt datate în epoca bronzului (Bejinariu 2006, 31-44), Hallstatt (Sana 2006, 45-66), dacice (Pop 2006a, 67-96) sau romane (Pop 2006b, 97-112), înmormântările specifice acestor perioade lipsesc aproape în totalitate sau, dacă există descoperiri de acest fel, acestea sunt incerte sau necunoscute. Majoritatea elementelor de habitat și a celor defensive sunt cumulate pe malul drept al râului Crasna, nu și pe impunătoarea Măgura Șimleului. Grupurile de tumuli funerari sunt amplasate exact pe malul opus, în „lumea de apoi", dincolo de râul Crasna. Este foarte posibil ca, de la începutul epocii bronzului, toate descoperirile legate de elemente funerare să fi fost cumulate într-un spațiu sacru delimitat, marcat de movilele amplasate pe dealurile de la sud de Șimleu, chiar și în perioada bronzului târziu, sau chiar dincolo de acesta. Desigur, în stadiul actual al cercetărilor, pentru aceste cimitire speciale, ipotezele formulate sunt provizorii. O abordare sistematică a necropolei tumulare de la Șimleu Silvaniei ar oferi argumente pro sau contra acestora. Demersul nostru a fost ca scopul principal al cartografierii, ca repertoriu complet al movilelor, să creeze un instrument de lucru pentru profesioniștii interesați de acest domeniu sensibil al evenimentelor funerare.

Anexa 1

Tumuli din zona Șimleu Silvaniei

Principalele descoperiri din zona Șimleu Silvaniei

1. Neolitic; 2. Epoca bronzului; 3. Epoca fierului timpurie; 4. Epoca fierului târzie; 5. Perioada romană; 6. Evul Mediu timpuriu. S. Așezare; FS. Așezare fortificată; F. Fortăreață

Distribuția descoperirilor pe perioade în zona Șimleului

1. Neolitic; 2. Epoca bronzului; 3. Epoca fierului timpurie; 4. Epoca fierului târzie; 5. Perioada romană; 6. Evul Mediu timpuriu.

Referințe

Lista figurilor

Lista plăcilor

Planșa 1. Hartă generală a zonei studiate, grupuri de movile și numărul de tumuli identificați în fiecare grup.
Colțul din dreapta sus, poziția zonei studiate în contextul nord-vestului României.

Planșa 2. 1. Hartă generală și detaliată a grupului I cu cele 20 de tumuli identificate; 2. Hartă generală și detaliată
a grupului II cu tumulul identificat.

Planșa 3. Imagini generale de mostre ale movilelor cartografiate. 1. Tumulul 42, vedere generală;

2. Tumulul 42, profilul movilei, cu groapa aferentă; 3. Tumulul 23; 4. Tumulul 32; 5. Tumulul 37.

Planșa 2. 1. Hartă generală și detaliată a grupului I cu cele 20 de tumuli identificate; 2. Hartă generală și detaliată
a grupului II cu tumulul identificat.

Planșa 3. Imagini generale de mostre ale movilelor cartografiate. 1. Tumulul 42, vedere generală;

2. Tumulul 42, profilul movilei, cu groapa aferentă; 3. Tumulul 23; 4. Tumulul 32; 5. Tumulul 37.

„UN RĂZBOINIC NU MOARE NICIODATĂ”.

Manipularea Tradiției în contexte funerare timpurii din Pannonia

Mariana EGRI

Universitatea Babeș-Bolyai

Cluj Napoca, Romania marianaegri@yahoo.com

Cuvinte cheie: înmormântare, tradiție, memorie colectivă, identitate, peisaj simbolic

„Arheologia morții” - termenul fiind inventat inițial ca titlu de carte, înainte de a deveni o subdisciplină în cadrul arheologiei (Chapman 2004, 1) - a produs și continuă să producă o vastă literatură, acoperind două domenii principale de investigație, uneori suprapuse - unul care se ocupă în principal de analiza concretă și sistematică a descoperirilor funerare (adică morminte, cimitire și alte contexte și artefacte arheologice conexe) și un altul, mai teoretic, care recurge constant la argumente și metodologii etnografice, sociologice, antropologice și chiar filosofice, care își propune să înțeleagă problema umană universală a confruntării cu moartea și marea varietate de răspunsuri rezultate în spațiu, timp și culturi. Studiul practicilor funerare a atras mulți specialiști încă de la începuturile arheologiei, inițial pentru că mormintele au oferit contexte arheologice închise, adesea percepute ca instantanee ale timpurilor trecute, conținând obiecte intacte potrivite pentru datare și clasificare tipologică. Mai recent, studiul practicilor funerare a jucat un rol esențial în dezvoltarea arheologiei procesuale și post-procesuale (Parker Pearson 1999; Chapman 2004; Brown 2007; Laneri 2007 etc.), deoarece acestea erau considerate mijloace socio-politice importante de exprimare a statutului sau identității individuale și comunitare, de afișare a ideologiilor, de afirmare a relațiilor de putere etc.

Mai mult, practicile funerare și comemorative au primit o atenție semnificativă în literatura arheologică recentă, care încearcă să înțeleagă modurile în care diverși indivizi și grupuri sociale au interacționat cu trecutul real sau mitic (Jones 2003; 2007, 39-46; Williams 2003; 2004, 419-420; Van Dyke-Alcock 2003 etc.; pentru manipularea culturii materiale în cadrul acestor „tehnologii ale comemorării”, vezi și Castillo și colab. 1996). Prin urmare, s-a observat că atât indivizii, cât și grupurile au folosit diferite „tehnologii ale comemorării” pentru a îndeplini o varietate de obiective - pentru a menține coeziunea socială, pentru a construi, reitera sau modifica aspecte care definesc identitățile și statutul individual sau comunitar, pentru a susține revendicările teritoriale sau o descendență remarcabilă etc. Referirea sistematică la tradiție joacă un rol important în aceste practici comemorative (și, de asemenea, în ceremoniile funerare), oferind un sentiment de continuitate și familiaritate, precum și elementele formale și repetitive necesare care definesc toate tipurile de ritual. Fiind evenimente publice ritualizate, acestea sunt caracterizate de un grad ridicat de stabilitate, însă anumite elemente mai puțin formalizate pot fi modificate sau „îmbunătățite” pentru a transmite anumite semnificații ideologice sau simbolice (Cohen 1985, 49-50; Bradley 1991, 209-212; Castillo și colab. 1996, 7-10).

Mai mult, tradițiile, ca practici, credințe sau valori transmise mai mult sau mai puțin formal, care de obicei trec printr-o evoluție lentă pe perioade mai lungi, pot fi modificate intenționat sau chiar inventate în anumite ocazii pentru a atinge o varietate de obiective. Deși inventarea sau manipularea tradiției a fost discutată mai ales în contexte moderne (Hobsbawm-Ranger 1992), practica a caracterizat și perioade anterioare, vezi, de exemplu,

Anglia din epoca bronzului timpuriu (Mullin 2001), Sparta clasică și elenistică (Flower 2002) sau Atena (Gehrke 2009), și mai aproape de subiectul prezent, epoca cisalpină (Martin-Kilcher 1998, 234-239), Palestina romană (Belayche 2009) sau batavii în epoca romană (Roymans 2009). Hobsbawm (1992, 4-6) observă că tradițiile inventate apar mai frecvent în perioadele de stres social, când structurile locale și modelele sociale sunt adesea contestate de nou-veniți sau chiar din interior, din cauza unor evenimente politice, demografice, economice sau militare. O altă observație importantă este că tradițiile inventate încorporează întotdeauna elemente mai vechi, autentice, facilitând adoptarea și integrarea lor în practicile sociale și sistemele de valori existente.

Revenind la subiectul acestui studiu, în teritoriul dintre Sava și Dunărea mijlocie (Fig. 1), o astfel de perioadă cu provocări sociale a fost determinată de avansul treptat al puterii romane, începând cu perioada republicană târzie - augustin timpurie. Schimbările administrative, militare și economice din ultimele decenii ale secolului I î.Hr. și prima jumătate a secolului I d.Hr., care au definit crearea Panoniei ca provincie romană, au avut un impact major asupra structurii sociale a comunităților indigene (pentru principalele evenimente politice, militare și administrative din regiune, vezi Mocsy 1974; Fitz 1993; Wilkes 1996; Horvat-Bavdek 2009, 132-150, cu bibliografie suplimentară). Cu toate acestea, analiza de față se concentrează doar asupra anumitor aspecte rezultate din analiza dovezilor arheologice aparținând domeniului funerar.

Fig. 1. Harta Pannoniei cu siturile menționate în text.

Din acest punct de vedere, probabil cel mai frapant fenomen din Pannonia provincială timpurie este renașterea practicii de înmormântare cu grijă a rămășițelor umane în structuri funerare amenajate corespunzător, practică abandonată la sfârșitul subfazei LT Cl în cea mai mare parte a zonei discutate (pentru cronologia relativă și absolută a epocii fierului târzii în Bazinul Carpatic și regiunea alpină sud-estică, precum și corelația cu Europa Centrală, vezi Bozic 2008, 144-148, Tab. 5; Rustoiu-Egri 2011, 18; Gustin 2011). O parte constantă a acestor înmormântări provinciale timpurii este în mod clar legată de nou-veniți, dar în multe cazuri practica a reapărut și în diferite comunități indigene. În situații ulterioare, riturile și ritualurile funerare seamănă frecvent cu cele din epoca fierului târzie, deși includ în mod obișnuit bunuri funerare de origine non-locală. În același timp, înmormântările formale care conțin rămășițe umane incinerate au continuat să fie folosite de mai multe comunități din sudul Pannoniei în ultimele faze ale epocii fierului târzii. Aceștia au menținut frecvent riturile și ritualurile funerare tradiționale în primele perioade provinciale, deși au încorporat treptat bunuri funerare de origine străină.

Persistența tradițiilor locale, inclusiv a celor funerare, a fost adesea considerată o formă de rezistență la romanizare (Mocsy 1974, 150-151; Wells 1999, 159-160), dacă nu chiar a caracterului înapoiat sau a izolării anumitor așezări și a locuitorilor acestora. În mod

similar, adoptarea pietrelor funerare scrise sau a altor obiecte legate de statutul roman a fost considerată în mod obișnuit un semn al emulației care a impulsionat elitele locale, dornice să devină romane. Cu toate acestea, acest model interpretativ este monodimensional, presupunând că fiecare individ este caracterizat de o singură identitate statică de-a lungul întregii sale vieți și ignorând variabilitatea „biografiilor umane" ca produse ale acțiunilor și atitudinilor individuale și colective (în modul susținut de Robb 2007, 288), precum și diversele lor expresii simbolice și materiale. Mai mult decât atât, variabilitatea mediilor sociale, politice și economice în care trăiau și se interconectau indivizii și grupurile locale, precum și mobilitatea lor fizică și socială sau dezvoltarea structurală și dinamica societății provinciale, sunt adesea trecute cu vederea.

Prin urmare, articolul va investiga motivele care au stat la baza conservării anumitor practici funerare din epoca fierului târzie în perioada provincială timpurie și modurile în care acestea erau uneori combinate cu simboluri romane atent selectate de statut și identitate pentru a atinge o varietate de obiective personale și colective. Renașterea înmormântărilor adecvate în Panonia centrală și nord-vestică este discutată, utilizând studii de caz, analiza concentrându-se pe rolul jucat de tradițiile și locurile funerare locale în construirea și menținerea memoriei sociale colective, precum și în crearea și reiterarea de noi identități personale sau de grup.

Dolenjska - dovezi arheologice

Pornind de la exemple care ilustrează practica continuă a înhumării rămășițelor umane incinerate în morminte amenajate corespunzător în fazele ulterioare ale epocii târzii a fierului (LT C2-D), sunt aduse în discuție câteva comunități din sudul Panoniei, mai precis cele din regiunea Dolenjska, între râurile Krka și Sava, în Slovenia de astăzi (Fig. 1). Conform autorilor antici, zona a fost locuită de comunități latobice de origine celtică, care foarte probabil au ajuns acolo în jurul sfârșitului secolului al IV-lea î.Hr., dar dovezile arheologice subliniază și existența unui substrat indigen mai vechi (vezi Gustin 2011 pentru comentarii suplimentare). Mai multe cimitire datate la mijlocul și sfârșitul epocii La Tene și care au continuat până în perioada provincială timpurie au fost investigate începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, dar doar unele au fost publicate complet: Novo mesto (diferite parcele de înmormântare, Knez 1992; Bozic 2008), Bela Cerkev (Dular 1991) și Pristava lângă Trebnje (Knez 1969; Slabe 1993). Mai mult, inventarele funerare recuperate din Novo mesto-Ljubljanska cesta au fost reconstituite doar parțial, iar mai multe morminte din această parcelă și din apropierea cimitirului Beletov au fost deranjate, așadar conținutul lor ar putea fi incomplet (Knez 1992, 84-85; Bozic 2008, 13-28, 112). Pe de altă parte, doar unele dintre cele mai spectaculoase morminte de la Verdun, lângă Stopicah (Brescak 1995) și Mihovo (Windl 1976, teza sa doctorală a rămas nepublicată) sunt disponibile pentru investigații.

Analizele antropologice ale rămășițelor umane incinerate au fost efectuate doar pentru cimitirul Novo mesto-Beletov vrt (Tomazo-Ravnik 1992), dar, din păcate, acestea au oferit informații limitate cu privire la sexul și vârsta decedatului. Prin urmare, analiza primară a inventarului a trebuit să se bazeze pe prezența anumitor artefacte specifice genului.

Identificarea acestora s-a bazat în principal pe absența/prezența „simbolurilor opuse” (Pere-Nogues 2008, 152), de exemplu presupusa amplasare exclusivă a armelor în mormintele masculine, cea mai plauzibilă funcționalitate și frecvență a anumitor obiecte legate de gen în viața de zi cu zi sau reprezentarea unor bijuterii și accesorii vestimentare pe monumentele figurative (vezi comentariile suplimentare în Gustin 1984, 313-315; Egri 2012; o metodologie aproape similară în Martin-Kilcher 1998). Deși genul sau vârsta biologică ar putea să nu coincidă cu identitatea de gen sau de vârstă asumată sau exprimată în contexte funerare (Di'az-Andreu 2005; Pere-Nogues 2008), prezenta discuție ia în considerare doar acestea din urmă. Mai mult, structura fiecărui ansamblu trebuie analizată și nu doar anumite obiecte, pentru a identifica identitatea de gen și de vârstă a defunctului, deoarece bunurile funerare și asocierea lor particulară ar fi putut avea semnificații multiple atât la nivel personal, cât și colectiv.

În cimitirele Dolenjska, inventarele funerare tipice LT C2-D1 aparținând bărbaților (Pl. 1/2) conțin de obicei câteva accesorii vestimentare, arme și echipament militar (săbii, sulițe, scuturi și...).

(uneori căști), iar în unele cazuri cuțite sau articole de toaletă. Ansamblurile ceramice constau frecvent dintr-un set de trei vase ceramice, un pocal cu picior și nervuri (Fig. 2), o ulcior mare bitrunchiat și un bol sau un borcan mic, deși unele morminte masculine conțin doar vasul de băut specific menționat (Knez 1992, 88, pl. 88-90, fig. HjBozic 1999, 198-199; Gustin 2011, 125-126). În același timp, înmormântările contemporane aparținând femeilor (Pl. 1/1) includ de obicei bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte (în principal perechea sau setul tipic de broșe), articole de toaletă sau ustensile și destul de frecvent mai mult de trei vase ceramice, în principal boluri, borcane și ulcioare de diferite dimensiuni, împreună cu pocalul cu picior și nervuri. Intenția a fost, foarte probabil, de a expune o abundență de alimente ca simbol al prosperității gospodăriei și de a însoți defunctul în viața de apoi, ceea ce ar putea explica preferința pentru vasele de depozitare și servire. Ofrandele de mâncare (în principal carne de porc) și băuturi erau plasate în mod obișnuit atât în înmormântările masculine, cât și feminine, în timp ce alimente similare erau probabil consumate în timpul înmormântărilor (Gustin 1984, 313; Turk 1992). În același timp, prezența frecventă a unui singur vas de băut foarte specific (pocalul cu picior și nervuri, vezi Fig. 2) în înmormântări pare să sublinieze caracterul individual al personalității, care este menținut și exprimat ca atare în contexte funerare (pentru personalitatea individuală/individuală, vezi mai jos). Această formă ceramică particulară indică, de asemenea, o tradiție convivială bine definită a acestor comunități. Prin urmare, se poate presupune că pocalul unic era menit să însoțească defunctul și într-o viață de apoi în care ospățul juca un rol important, necesitând un vas de băut adecvat.

Primele obiecte importate de origine italicală apar în morminte datate în LT D2, numărul lor crescând semnificativ în perioada augustană și tiberiană timpurie în toate cimitirele menționate (Pl. 2). În această perioadă și în primele perioade provinciale, ritul incinerării a fost păstrat, în timp ce forma și structura gropii funerare, precum și modurile în care rămășițele umane erau plasate în interior, prezintă o variație mai mare (Knez 1992, 85-86;

Gustin 2011, 127), foarte probabil datorită influențelor străine și mișcărilor populației. În același timp, structura tipică a inventarelor funerare indigene a fost în mare parte păstrată, iar principalele categorii funcționale ale bunurilor funerare pot fi încă recunoscute în multe înmormântări, în ciuda încorporării unui număr tot mai mare de obiecte non-locale.

În cazul armelor sau echipamentului militar, mai multe gladii și câteva căști de tip Weisenau au fost recuperate din morminte masculine de la Verdun, lângă Stopicah și Mihovo. Dovezile arheologice și scrise indică faptul că unii dintre localnici au servit ca soldați auxiliari în perioada augustină târzie și tiberiană.

(Gustin 1984, 349; Brescak 1995, 21; Gaspari 2008, 36-38; vezi și Mrav 2006, 49-51) și s-au întors acasă cu bunurile lor, unele dintre ele fiind ulterior depuse în morminte. Cel puțin două înmormântări (nr. 1 și 136) de la Verdun, lângă Stopicah (Brescak 1995, 18-21) (Pl. 2/3), care par să aparțină unor foști soldați auxiliari, conțin echipament militar și plăci sigillata de origine italica, alături de alte bunuri, precum vase de bronz, amfore sparte și seturi tipice constând din trei vase ceramice locale. Echipamentul legionar (căști și gladii) este destul de des prezent și în alte morminte din regiunea Dolenjska (și din alte zone din sud-estul regiunii alpine), așa că s-a presupus că defuncții erau căpetenii locale care au obținut sau au asumat rangul militar roman (Gaspari 2008, 41-43; Mrav 2006, 51-52). Totuși, armamentul ofensiv era uneori îndoit ritualic (de exemplu, sabia din mormântul 1 de la Verdun, lângă Stopicah), indiferent de originea sa, urmând un obicei tradițional, răspândit (pentru distrugerea rituală a armelor în contexte din epoca fierului târziu, vezi Rapin 1993; Lejars 1994, 113-116; Rustoiu 2009, 3-4).

În aceeași perioadă, vesela locală a fost înlocuită treptat cu vase cu pereți subțiri și sigillata de origine nord-italică (Zabehlicky-Scheffenegger 1992; Marton 2008, 136-140; Egri 2012) atât în mormintele masculine, cât și în cele feminine din toate cimitirele menționate. Cu toate acestea, serviciile sigillata italice autentice lipsesc, astfel încât mai multe farfurii, vase și boluri au fost uneori combinate în funcție de preferințele culinare locale sau, mai probabil, de prescripțiile funerare. Un exemplu relevant este mormântul 55 de la Novo mesto-Beletov vrt (Knez 1992, 35-36, pl. 17-18) în care mai multe sigillata aparținând serviciilor I și II au fost combinate cu alte vase locale și romane într-un mod tradițional (Pl. 2/1), fiind probabil rupte intenționat la sfârșitul mesei funerare (Marton 2008, 140). Pe de altă parte, formele de băut sigillata italice au avut mai puțin succes, iar pocalele locale cu picior și nervuri au rămas în uz o vreme, fiind utilizate încetul cu încetul.

înlocuite cu pahare și cești italice cu pereți subțiri. Totuși, obiceiul tradițional de a plasa un singur vas de băut în fiecare mormânt a fost păstrat.

Așa cum am menționat mai sus, câteva morminte care conțineau arme includeau și vase de bronz de origine italica, precum pahare și simpula, care erau integrate în ansamblurile legate de băut întâlnite frecvent în înmormântările masculine (Egri 2008, 53-54, fig. 3.9). Practica este cunoscută și în cimitirele din Cisalpin, deși în acest caz vasele metalice erau plasate și în mormintele feminine (Martin-Kilcher 1998, 210-211 și 215-216). Unele tipuri și variante noi de fibule (Alesia, Jezerine, puternic profilate etc.), de origine locală sau

străină, au fost, de asemenea, integrate în costumul indigen. Cea feminină tipică (așa-numita noricană-pannonică) consta de obicei dintr-o pereche sau un set de fibule și o curea decorată cu o cataramă mare, adesea înfățișată ulterior pe monumentele funerare provinciale (Garbsch 1985, 554-557, Tab. 2, Abb. 4 și 12/3-4).

Pe de altă parte, lămpile și balsamaria de origine italicică pot fi enumerate printre obiectele funerare recent adoptate, neavând corespondență funcțională în inventarele funerare din epoca fierului târzie de la Dolenjska (Knez 1992, 90-91). Ambele categorii de descoperiri sunt întâlnite frecvent în înmormântările italice tipice din aceeași perioadă (Fasold-Witteyer 1998; Wells 1999, 159), precum și în siturile urbane și militare timpurii din sudul Pannoniei (Mikl Curk 1995). Totuși, foarte puține provin din contexte indigene datate înainte de perioada tiberiană târzie. Prezența lor poate sugera că unii indivizi s-ar fi putut obișnui cu unele practici zilnice de origine mediteraneană, cum ar fi utilizarea dispozitivelor de iluminat alimentate cu ulei de măsline și îmbăierea/cosmetica, foarte probabil prin contacte directe regulate cu oameni proveniți din zona menționată.

Prin urmare, trebuie remarcat faptul că, în primele perioade provinciale, comunitățile indigene din regiunea Dolenjska și-au păstrat activ riturile și ritualurile funerare tradiționale, selectând și folosind doar anumite obiecte și alimente străine ca bunuri funerare. Acestea din urmă aproape întotdeauna au înlocuit bunurile funerare indigene cu funcții similare în cadrul ritualurilor. Același lucru se poate spune și despre echipamentul militar roman, care a înlocuit armamentul local la sfârșitul perioadei augustine și tiberiene. Totuși, trebuie remarcat faptul că practica plasării armelor în mormintele locale a fost abandonată treptat în Dolenjska (vezi lista cronologică a unor astfel de înmormântări din întreaga Pannonia în Marton 2002, 136-144), deși alte mijloace materiale și simbolice tradiționale de exprimare a statutului și identității au rămas în uz pentru o perioadă mai lungă.

Oferirea unei abundențe de alimente ca mijloc de subliniere a prosperității și statutului gospodăriei a rămas o practică relevantă, în timp ce utilizarea unor recipiente și tacâmuri mai puțin accesibile (sigillata italica sau obiecte din bronz și sticlă) sau a băuturilor (amfore de vin) era probabil percepută ca un plus. Indivizii erau încă însoțiți în viața de apoi de bunurile lor personale și de ustensilele individuale de ospăț, uneori constând în seturi complete de masă. Adoptarea de noi elemente, cum ar fi structuri diferite în groapa funerară, utilizarea ocazională a recipientelor pentru rămășițele incinerate sau amplasarea de lămpi și balsamaria, a fost lentă și a apărut sub influența noilor veniți sau ca o consecință a mișcărilor populației (inclusiv războinicii locali recrutați ca auxiliari). Aceste practici funerare, asemănătoare celor din epoca fierului târziu, au rămas aproape neschimbate timp de cel puțin două generații, singura altă adăugare fiind o referire ocazională la statutul de veteran al anumitor indivizi, care probabil au câștigat importanță în comunitatea locală datorită legăturilor lor cu autoritatea romană. Mai mult, statutul de veteran ar fi putut fi perceput ca o calitate adăugată identității războinicului, care era încă exprimată într-un mod în mare parte tradițional.

Înmormântările și societatea târzie La Tène - o excursie teoretică

Situația pare a fi puțin diferită în cea mai mare parte a regiunii dintre Drava și Dunărea Mijlocie, în care morminte amenajate corespunzător, conținând rămășițe umane, au reapărut după mai bine de un secol și jumătate, reutilizând destul de frecvent parcele funerare mai vechi. După cum s-a menționat anterior, practica de a înhuma rămășițele umane în înmormântări amenajate corespunzător a fost abandonată la sfârșitul LT Cl, așa că s-a presupus că cadavrele au fost depozitate într-un mod care a lăsat puține sau deloc urme arheologice directe. Părți de schelet, incinerate sau nu, au fost descoperite într-o varietate de contexte datate în subfazele LT C2 și LT D, marea majoritate lipsindu-le caracteristicile obișnuite ale unei înmormântări adecvate: plasarea atentă a rămășițelor umane într-o structură funerară amenajată special, însoțită de dovezi materiale ale ritualurilor funerare și ale altor practici conexe (așa-numitele „gestes funéraires"); într-un cuvânt, le lipsește intenționalitatea, în sensul definit de Leclerc (1990).

Absența unor înmormântări adecvate a fost observată într-o zonă mai largă a Europei Centrale din perioada La Tène târzie, fiind interpretată în mod obișnuit ca o consecință a unor schimbări radicale în structurile religioase și

concepte ale comunităților locale (comentarii suplimentare în Kramer 1985, 34-38; Babes 1988, 23-29; Morris 1992, 47-48). Mai mult, modul în care cadavrul este privit și tratat, atât concret, cât și simbolic, este direct legat de modul în care personalitatea și relația sa cu corpul fizic sunt recunoscute de către o comunitate. În anumite societăți, personalitatea individuală este percepută ca suma acțiunilor și atitudinilor proprii și este legată de o entitate concretă, delimitată - corpul, astfel încât această legătură persistă după moartea persoanei, reflectându-se în tratamentul aplicat cadavrului. Alte societăți percep persoana socială ca pe o entitate individuală, divizibilă și compusă din multiple trăsături, multe rezultând din interacțiunile cu ceilalți, iar corpul fizic este doar o parte a acestei structuri simbolice (Parker-Pearson 1999, 45-56; Fowler 2004, 3-5; Robb 2007; Chapman 2010, 30-31). În consecință, o varietate de tratamente mortuare ale corpului uman pot fi întâlnite între și în cadrul diferitelor societăți, iar dezmembrarea în special poate avea diverse motivații și semnificații (Robb 2007, 293-294), astfel încât încercarea de a găsi o singură explicație pentru un fenomen aparent răspândit, fără a lua în considerare alți factori regionali, poate fi neproductivă.

O parte semnificativă a practicilor mortuare, inclusiv cele privind eliminarea cadavrului, sunt concepute pentru a facilita separarea defunctului de lumea celor vii și integrarea lor într-o altă lume prin ruperea legăturilor stabilite între defunct ca persoană socială și comunitate (Hertz 2004). În faza de separare, identitatea și, de asemenea, personalitatea defunctului se transformă, iar procesul poate necesita o perioadă mai scurtă sau mai lungă în care rămășițele materiale ale defunctului suferă și ele transformări fizice. În cazul personalităților individuale, atât persoana socială, cât și corpul fizic pot fi îndepărtate dintr-o lume și reintegrate în alta, ca entități diferite, prin împărțirea lor simbolică sau concretă (Fowler 2004, 44-55). În anumite societăți, rămășițele umane sau cel puțin unele părți pot servi în continuare ca o punte simbolică între aceste două lumi. De exemplu, o împărțire simbolică poate necesita distribuirea bunurilor personale ale defunctului către rude și

prieteni într-un mod mai mult sau mai puțin formalizat. Aceste obiecte sunt învestite în acest caz cu o dublă funcție, în primul rând, de a restabili integritatea structurii sociale care definește grupul căruia îi aparținea anterior defunctul prin împărtășirea unor lucruri care facilitează rememorarea legăturilor comunitare și, în al doilea rând, de a reintegra defunctul ca o entitate diferită în memoria socială colectivă a grupului printr-un mnemonic.

În mod similar, practica fragmentării și dispersării cadavrului sau utilizarea tratamentelor mortuare în mai multe etape (care implică o varietate de proceduri) pot sugera existența conceptului de personalitate individuală (Chapman 2000, 134-145; Rebay-Salisbury 2010, 65-66). Aceasta, la rândul ei, indică o societate în care indivizii și identitățile lor sunt percepute ca combinații de trăsături, relații și valori personale și colective și, prin urmare, sunt subsumate, în viață sau în moarte, bunăstării grupului sau comunității lor sociale. Ca și în cazul partiționării simbolice, cadavrul fragmentat poate defini etapa finală a separării de comunitatea celor vii, în care legăturile dintre fosta personalitate a defunctului și comunitate sunt rupte. În același timp, poate contribui la o restaurare mai rapidă a echilibrului social după separarea defunctului și, de asemenea, la construcția colectivă a memoriei sociale și a identității grupului. Mai mult, existența conceptului de personalitate individuală poate explica diferențele observate în tratamentul mortuar aplicat diferiților indivizi și grupuri sociale în cadrul anumitor comunități, definite prin sex, vârstă, statut economic sau religios, de exemplu practicile funerare în mai multe etape întâlnite în unele cimitire din secolele V-III î.Hr. în Bazinul Carpatic și regiunea Dunării de Jos (Babeș-Mirițoiu 2011), sau înmormântarea corectă, deși simplă, a copiilor în cadrul așezărilor, în contrast cu dispersarea deliberată a părților corpului anumitor adulți sau cu înmormântările elaborate ale altora în Dacia preromană (Popa 2012). În anumite cazuri, cadavrele aparținând unor persoane proeminente pot suferi tratamente mortuare succesive, inclusiv fragmentarea și uneori o dispersare ritualizată a părților corpului, în cadrul unui proces de venerare și poate de eroizare, prin care defuncții erau incluși printre strămoșii mitici care păzeau integritatea și bunăstarea familiei și comunității.

Totuși, înlăturarea cadavrului era doar o parte a scenariului funerar, iar alte câteva practici definesc diferite etape înainte și după această parte, cum ar fi doliul, restaurarea structurii sociale afectate de plecarea defunctului prin purificare sau ospăț, comemorarea ulterioară etc. (Hertz 2004; Morris 1992, 1-2; Parker Pearson 1999, 142-168). Ca și în cazul înlăturării cadavrului, există o mare variabilitate a practicilor mortuare între și în cadrul diferitelor comunități, precum și a urmelor materiale rezultate (Fahlander-Oestigaard 2008, 6), iar acestea se pot schimba în timp într-un mod subtil sau mai dramatic din cauza unor factori interni sau externi.

Moartea oricărui membru al unui grup social este întotdeauna un eveniment dificil, amenințând structura internă și rețeaua adesea complicată de relații stabilite între membrii săi și cu alte grupuri sociale. Din acest motiv, ceremoniile funerare, ritualurile comemorative, precum și practicile asociate mai puțin formalizate, urmăresc să restabilească atât structura internă a grupului, cât și rețelele de relații aferente, deși unii indivizi sau grupuri pot folosi evenimentul pentru a contesta tocmai aceste lucruri în

propriul lor beneficiu. Astfel, chiar și în cazurile în care rămășițele umane nu au fost plasate în structuri funerare amenajate corespunzător, dând impresia că nu pot fi identificate urme arheologice ale ceremoniilor funerare, alte elemente ale ritualurilor însoțitoare, care definesc etapele menționate rămase, ar fi putut lăsa suficiente dovezi.

De exemplu, consumul (literalmente în timpul sărbătorilor private sau publice, sau simbolic prin foc, „mutilare sau «înec» etc.) a unor cantități mai mult sau mai puțin mari de ofrande sau distrugerea rituală a bunurilor personale ale defunctului sau a darurilor aduse de cei îndoliați, care caracteriza practicile mortuare ale anumitor comunități, poate oferi dovezi arheologice relevante. Astfel de ceremonii erau de obicei organizate în locuri special amenajate, în care ofrandele erau expuse și consumate într-un fel sau altul, în timp ce rămășițele și alte obiecte conexe erau distruse ritualic sau aruncate, fiind foarte probabil considerate tabu datorită legăturii lor cu moartea. Întrucât cel puțin o parte a ritualurilor funerare erau menite să faciliteze trecerea defunctului din lumea celor vii în lumea de apoi, obiectele folosite în aceste practici ar fi putut avea un caracter incert sau chiar periculos, deoarece „călătoreau” în ambele lumi.

Prin urmare, se poate presupune că, în fazele LT C2 și LT D, în principal conceptele privind relația dintre corpul uman și persoană, precum și caracterul acesteia din urmă în raport cu structura socială a comunităților locale, au fost modificate. Trebuie menționat că La Tene târziu este caracterizat de transformări semnificative în structura socială a multor comunități din Europa Centrală, ceea ce a dus la apariția oppida și a altor centre de putere, schimbând ierarhiile sociale și modurile în care diferite grupuri sociale interacționau în cadrul și între comunități. În plus, competiția socială s-ar fi putut concentra mai puțin pe calitățile și realizările personale în această perioadă, astfel încât dimensiunea și natura rețelelor sociale și economice, precum și gradul de succes în controlul și menținerea acestora pentru a obține și reitera un anumit statut, au fost mai relevante. Drept urmare, alte tipuri de ceremonii sau ritualuri mai potrivite scopurilor menționate au devenit importante, de exemplu, sărbătorile și ritualurile colective în care organizatorii își puteau afirma statutul și autoritatea și își puteau afirma controlul și priceperea economică și politică. Astfel, spre deosebire de ceremoniile funerare din La Tene timpurie și mijlocie, în care corpul defunctului, ca expresie materială a personalității individuale, era centrul simbolic și practic, necesitând astfel o perioadă de expunere sau conservare și manipulări comemorative ulterioare sau crearea unei replici materiale (de exemplu, o statuie sau o mască mortuară), practicile variind de la o comunitate la alta, în La Tene târziu rămășițele umane au fost retrogradate la un rol diferit, reflectând nu numai caracterul individual al personalității, ci și locul defunctului în dinamica socială a comunității. În câteva cuvinte, în La Tene timpurie și mijlocie, defunctul era subiectul principal al înmormântărilor ca ritual public, în timp ce în La Tene târziu el/ea era în principal pretextul, iar centrul interesului se muta către grupul social căruia îi aparținea și care organiza ceremonia. În consecință, s-ar putea presupune că multe elemente publice ale ceremoniilor funerare din La Tene mijlocie ar fi putut supraviețui pe tot parcursul La Tene târziu, ceea ce explică aparenta lor înviere în timpurile provinciale timpurii.

Panonia de nord-vest și centrală - dovezi arheologice

Revenind la dovezile arheologice provenite din regiunea dintre Drava și Dunărea mijlocie, vom discuta câteva cimitire reprezentative situate în nord-vestul și centrul Panoniei (Fig. 1): Katzelsdorf (Urban 1984b; Urban et al. 1985) și Weiden am See (Urban 1984a) în

Austria de astăzi, care conţine doar morminte cu tumul, și Magyarszerdahely (Horvath 1979; 2005) și Cserszegtomaj (cunoscut anterior ca Keszthely-Dobogd; Szânto 1953) în Ungaria, constând din morminte plate.

Cele două cimitire tumulare menţionate au fost investigate pentru prima dată la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, așadar informaţiile arheologice sunt limitate, însă Otto H. Urban a reluat săpăturile în anii 1980 la Katzelsdorf, publicându-se atât dovezi mai vechi, cât și mai noi, inclusiv analize antropologice. Contextele din epoca fierului târzie din acest cimitir constau din două tumuli datate în LT B2-C1 (Urban et al. 1985, 25) și parţial deranjate în timpuri străvechi, și cel puţin una sau două alte înmormântări deteriorate (foarte probabil contemporane) din care au fost recuperate doar o parte din obiectele metalice (arme). Ritul era de înhumare, rămășiţele umane fiind plasate într-o groapă dreptunghiulară cu lambriuri din lemn (rară conservate); ambele schelete recuperate din tumuli aparţineau unor bărbaţi adulţi, conform analizei antropologice. Inventarele funerare (Pl. 3) includ arme, câteva accesorii vestimentare, articole de toaletă și vase tipice lucrate la roată (ulcioare mari, borcane și boluri), precum și rămășiţe de ofrande din carne (Urban et al. 1985, 17-24, Abb. 7-8 și 11). Se pare că în această fază, micul cimitir a fost folosit exclusiv pentru îngroparea decedţilor aparţinând grupului social războinic. Foarte probabil, locaţia (Fig. 3) a fost aleasă în mod intenţionat în imediata vecinătate a unui tumul din epoca timpurie a fierului (Urban et al. 1985, 15, Abb. 2), un marker potrivit și foarte vizibil al unui peisaj sacru în care erau depuse rămășiţele strămoșilor vrednici - reali sau imaginari.

Fig. 3. Planul cimitirului tumular de la Katzelsdorf (după Urban 1984b).

Aceeași parcelă funerară a fost reutilizată în perioada provincială timpurie, când au fost ridicate cel puţin patru tumuli (doar urme ale celui de-al cincilea au fost identificate pe teren) (Urban 1984b, 74-77, Abb. 3). Ritul funerar este diferit, cadavrele fiind incinerate pe loc (înmormântări de tip bustum) împreună cu majoritatea ofrandelor funerare. Două tumuli includ câte două morminte, primul conţinând rămășiţele unui adult și ale unui nou-născut, în timp ce al doilea tumul conţine o înmormântare aparţinând unei femei și alta unui bărbat. Așa cum am menţionat anterior, majoritatea bunurilor funerare sunt grav avariate de incendiu, dar structura funcţională a inventarelor (Pl. 4) seamănă destul de bine cu cele din epoca fierului târzie, în ciuda discontinuităţii înmormântărilor propriu-zise pe parcursul subfazelor LT C2-D (Nagy 2002, 302). Acestea constau în bijuterii și accesorii vestimentare, precum și în mai multe vase din ceramică, sticlă și bronz de origine locală și italicală, care

probabil conțineau ofrande de mâncare și băutură, inclusiv carne (Urban 1984b, 82-95, Abb. 11-15 și 19-20). Arme au fost plasate și în morminte, cu siguranță în tumulul 2 (Pl. 4/2) și probabil și în tumulii 1 și 4. În plus, sabia de fier din tumulul 2 a fost îndoită ritualic într-un mod tradițional și îngropată separat într-o groapă mică, lângă rămășițele incinerate ale unui bărbat (Urban 1984b, 92-94).

Urban a considerat că decedați din Katzelsdorf erau de origine germanică și s-au stabilit în zonă în timpul mișcărilor de populație care au marcat domnia lui Vannius. Interpretarea sa se bazează pe prezența anumitor artefacte specifice, cum ar fi sabia lungă și proțapul scutului din tumulul 2 sau garniturile de bronz ale unui corn de băut din tumulul 4, precum și pe datarea generală a celor trei înmormântări mai mari în perioada tiberiană târzie - flaviană timpurie (Urban 1984b, 95-98). Marton a contestat această interpretare și

 datarea și a susținut că depunerea armelor în mormintele provinciale nu poate fi limitată exclusiv la mediul germanic. Într-adevăr, practica a fost bine documentată în mai multe morminte indigene din Pannonia, având origini în epoca fierului (Marton 2002, 133-137; Mrav 2006, 49-54).

Mai mult, așa cum am menționat anterior, structura funcțională a inventarelor funerare seamănă destul de mult cu cea locală din epoca fierului târziu, dar aceasta din urmă are și câteva elemente comune cu cea care caracterizează înmormântările din sud-vestul Slovaciei, descrise de obicei ca fiind germanice. În secolul I d.Hr., acest teritoriu era locuit de un amestec de populații cu origini diverse, dominate de elitele germanice care au câștigat importanță în epoca augustană (Vrba 2008, 25-26). Așa-numitele practici funerare Quadi din prima jumătate a secolului I d.Hr. sunt caracterizate de ritul incinerării (puținele morminte de înhumare fiind de obicei atribuite elitelor), rămășițele fiind plasate în urnă sau direct într-o groapă, în timp ce bunurile funerare, de obicei arse și sparte, constau în principal din accesorii de îmbrăcăminte, vase ceramice și metalice, articole de toaletă și ustensile, precum și arme în cazul bărbaților (Kolnik 1980; Vrba 2008, 44-47). Pe lângă evenimentele politice și militare din perioada LT D și din perioada provincială timpurie, contextul etnic și cultural comun, precum și interacțiunile frecvente și mișcările de populație peste Dunăre pot explica, de asemenea, asemănările menționate. În acest context, trebuie remarcat faptul că inventarele funerare de la Katzelsdorf constau în bunuri de diverse origini, nu doar romane sau germanice, ci și mai multe vase ceramice care prezintă trăsături norice, celtice sau dacice (vezi, de exemplu, Urban 1984b, Abb. 19/3-6), indicând încă o dată amestecul etnic și cultural care a caracterizat Panonia de nord-vest în perioada menționată.

Totuși, aceste etichete etnice sunt irelevante, deoarece cei care au fost implicați în ceremoniile funerare au selectat, mai probabil, vasele și alte bunuri care le erau accesibile, în primul rând, din punct de vedere al disponibilității pe piață și al puterii de cumpărare și, în al doilea rând, considerate adecvate pentru diverse funcții specifice în cadrul ritualurilor, indiferent de originea lor. Mai mult, alegerea locului de înmormântare și aspectul exterior al mormântului sunt și mai relevante. Înmormântările tumulare sunt rare în mediul germanic

din sud-vestul Slovaciei - singurul cimitir cunoscut este Zemplin, în sud-estul Slovaciei (Budinsky-Krcka-Lamiova-Schmiedelova 1990) -, dar destul de populare în anumite zone din Noricum, Pannonia și alte provincii (Becker 1993, Abb. 1; Nagy 2002, 300, Abb. 1; Hudeczek 2004; Crowley 2009, 114-115), în care majoritatea sunt legate de elitele locale. În nord-vestul Pannonia, anumiți membri ai elitelor boii, care au dezvoltat și au menținut relații fructuoase cu administrația romană și au reușit astfel să-și păstreze statutul social, au exprimat o preferință distinctă pentru acest tip de înmormântare, deși originea sa este încă contestată (Becker 1993, 367-368; Nagy 2002, 299-301; Palagyi-Nagy 2002, 158-160; cu bibliografie suplimentară). În plus, la Katzelsdorf, tumulii provinciali au fost ridicați în imediata vecinătate a celor din epoca timpurie și târzie a fierului (Fig. 3), indicând din nou dorința de a crea o legătură cu un trecut mitic localizat și, eventual, de a dezvolta un fel de loc de cult. În acest caz, identitatea etnică reală a decedatului este mai puțin relevantă, deoarece înmormântările și amplasarea lor erau menite să sublinieze un anumit statut și autoritate în cadrul comunității locale prin apel la simboluri tradiționale familiare. Pe de altă parte, Mocsy (1974, 57-58) a sugerat deja cu mulți ani în urmă că Vannius și adepții săi ar fi putut aparține populației locale boii, dar au prosperat sub stăpânirea germanică.

În cel de-al doilea cimitir adus în discuție, cel de la Weiden am See, tumulii datati din perioada provincială timpurie au fost ridicați printre altele aparținând perioadei Epocii Fierului timpurii, dar doar unii dintre ei au fost investigați (Barb 1938, 177-184, Taf. LVI/1-7; Urban 1984a, 170-171). Din păcate, în afară de unele dintre obiectele funerare importate, care au fost analizate de diferiți specialiști (bibliografie suplimentară în Marton 2008, 168, nr. cat. 341-342), informațiile privind contextele lor arheologice sunt limitate, iar compoziția exactă a fiecărui inventar funerar este dificil de reconstituit. Ritualul este de incinerare, rămășițele fiind plasate într-o urnă (tumulul I) sau într-o groapă (tumulii II și III), înconjurate de structuri dreptunghiulare de calcar în interiorul movilelor. Din ceea ce a fost publicat până în prezent, inventarul funerar al fiecărei înmormântări conține mai multe vase ceramice sparte: farfurii și boluri sigillate nord-italice și sud-galice (Pl. 5), precum și forme locale asemănătoare cu borcane și carafe La Tene târzii. Toate tumulurile provinciale investigate conțin, de asemenea, vase și accesorii vestimentare din sticlă și bronz, în timp ce un mic relief din piatră care prezintă doi trompetisti pe partea frontală și un dansator pe partea laterală stângă a fost recuperat din tumulul II. Marton a observat recent că compoziția ansamblurilor sigillate din tumulii 1 (13 articole) și III (9 articole) seamănă cu așa-numitele servicii italice timpurii, combinând vase care sunt complementare din punct de vedere funcțional, chiar dacă au fost achiziționate în etape succesive (Marton 2008, 139-140). Mai mult decât atât, există un interval cronologic între prima achiziție și data la care seturile de masă au fost folosite în înmormântări, de aproape o jumătate de secol, ceea ce sugerează că vasele ar putea...

au fost folosite o vreme în gospodării înainte de a fi așezate pe rug. Tumulusul I conține, de asemenea, mai multe vase fragmentare din bronz: caserole, un polonic, o pateră, un pahar, un castron și o găleată (Urban 1984a, 170; Radnoti 1938, 40-43, 87, 103) aparținând

probabil unui serviciu complet de băut. Proprietarii s-ar fi putut familiariza cu stilul mediteranean de a lua masa, poate în timpul serviciului militar sau, mai probabil, în timpul întâlnirilor lor - poate ocazional conviviale - cu reprezentanții autorității romane de origine mediteraneană. Totuși, practica de a plasa în mormânt mai multe vase conținând ofrande de mâncare și băutură, precum și veselă, nu este de origine romană, ci indigenă, asemănându-se cu situația întâlnită în anumite înmormântări LT B2-C1 din aceeași regiune (Nagy 2002, 302) - de exemplu la Mannersdorf, mormântul feminin 3 sau mormintele masculine 117 și 230 (Ramsl 2011; vezi și Nebehay 1993, 78-80), și în principal în înmormântările tumulare deja discutate de la Katzelsdorf (Urban et al. 1985). În mod similar, prezența unui set de băut din bronz de origine mediteraneană nu înseamnă neapărat că proprietarii l-au folosit în modul în care ar fi fost folosit în locul său de origine.

Următoarele două studii de caz provin din cimitire plate, care au fost, de asemenea, reutilizate în perioada provincială timpurie. Cel de la Magyarszerdahely (Fig. 4) a fost investigat și publicat în anii 1970 și constă din 29 de înmormântări din epoca fierului târzie și 34 de înmormântări provinciale, plus câteva descoperiri rătăcite provenind din contexte deranjate, o mare parte a parcelei funerare fiind distrusă înainte de săpături (Horvath 1979; 2005). Puținele inventare funerare LT Cl recuperate din înmormântări masculine (Pl. 6/3) constau în accesorii de îmbrăcăminte, arme, articole de toaletă și vase ceramice, de obicei ulcioare bitrunchiate tipice cu margini evazate, borcane și boluri. Înmormântările feminine contemporane (PL 6/1-2) conțin de obicei bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte, articole de toaletă și uneori ustensile, precum și aceleași forme ceramice ca în cazul bărbaților. În unele morminte au fost observate și resturi de ofrande din carne. În această perioadă, ritul funerar era de incinerare, rămășițele fiind așezate într-o groapă, posibil înfășurate într-o pânză (Horvath 1979, 52-65; Horvath 2005, 62).

Cimitirul a fost reutilizat (Fig. 4) începând cu mijlocul secolului I d.Hr. și până în prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr. (Horvath 1979, 90-92).

Trebuie menționat că mormintele provinciale nu perturbă niciodată cele din epoca fierului târziu, iar amplasarea generală a celor dintâi poate sugera că oamenii erau conștienți de prezența unor înmormântări mai vechi, în ciuda decalajului cronologic de peste un secol și jumătate (Horvath 1979, fig. 14). Cele mai vechi morminte provinciale sunt de incinerație, rămășițele fiind așezate într-o groapă, în timp ce mai târziu au fost așezate și în urnă. În anumite cazuri, de exemplu în mormintele 1, 3, 33, 36, 53, 62 etc., structura funcțională a inventarului funerar seamănă destul de mult cu cea a celor din epoca fierului târziu, deși armamentul lipsește - cuțitul cu o lamă lungă de 18 cm din mormântul 34 este mai degrabă un ustensil (Horvath 1979, 27, nr. 1, pl. 24/1). Ansamblurile ceramice (Pl. 7) constau în principal din forme romane, boluri, farfurii, pahare, borcane și ulcioare care au înlocuit vasele tradiționale cu funcții similare, multe fiind foarte probabil folosite ca recipiente pentru oferirea de mâncare și băuturi.

Datorită predominanței materialelor romane, în special a sigillatei, și prezenței graffiti-urilor care conțin nume latine pe unele vase, Horvath a sugerat că unii dintre decedați erau de origine italica nordică, iar populația locală a fost rapid romanizată, preluând obiceiurile

funerare ale noilor veniți (Horvath 1979, 92-94). Totuși, în mai multe cazuri, ritul și ritualurile funerare ale înmormântărilor anterioare sunt diferite de cele identificate în mormintele italice contemporane. În aceste din urmă situații, rămășițele umane incinerate erau de obicei plasate într-un recipient împreună cu un inventar foarte mic, constând în principal din obiecte personale precum bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte (de obicei arse puternic pe rug), o lampă sau un unguentarium și uneori o monedă sau un vas mic pentru libații de vin, în timp ce ofertele de mâncare și băuturi erau în mare parte absente (Fasold 1993; Fasold-Witteyer 1998; Wells 1999, 159). Astfel de înmormântări sunt prezente și la Magyarszerdahely, de exemplu în mormântul 29 (Horvath 1979, 22-23, pl. 18/29). Pe de altă parte, așa cum am menționat mai sus, practica de a plasa mai multe vase conținând ofrande alimentare are o origine locală din epoca fierului târzie, ceea ce poate sugera că populația indigenă și-a păstrat unele dintre ritualurile funerare tradiționale pe tot parcursul La Tene târziu.

Ultimul cimitir adus în discuție este situat la Cserszegtomaj (cunoscut sub numele de Keszthely-Dobogd) în Transdanubia, Ungaria, fiind excavat în anii 1940. Un raport arheologic a fost publicat câțiva ani mai târziu (Szanto 1953), în timp ce unele descoperiri au fost incluse în repertorii și studii de specialitate (Marton 2008, 155, cat. 64, cu bibliografie suplimentară). Situl este format din mai multe morminte din epoca timpurie a fierului (HaB) și câteva morminte provinciale, precum și din urme rare de LT B; alte morminte ar fi putut fi distruse. Se pare că cimitirul din epoca timpurie a fierului a fost reutilizat din prima jumătate a secolului I d.Hr., conform datării unor descoperiri (fibule și ceramică italicică). Din păcate, inventarele funerare și contextele lor de descoperire sunt prezentate doar sumar în raportul original, iar analizele antropologice lipsesc.

În majoritatea cazurilor, ritul funerar este de incinerare, rămășițele fiind depuse în urnă; singurul mormânt de înhumare recuperat este cel datat ulterior, nr. 14 (Szanto 1953, 55, nr. 14). Inventarele constau în accesorii vestimentare, uneori bijuterii sau ustensile, și mai multe vase ceramice atât de origine locală - borcane și boluri - cât și romană - borcane, boluri, farfurii și pahare, inclusiv unele sigillate italice nordice (Marton 2008, 138). Mormântul 12 conține, de asemenea, un vârf de suliță de fier, alături de multe alte obiecte funerare, cum ar fi accesorii vestimentare, o brățară, un cuțit și mai multe vase ceramice, unele conținând resturi de ofrande din carne (Szanto 1953, 55, nr. 12, pl. XVI/1-8, 10-12, 14-17, 19, 23, 27; XVII/19-22). Autorul menționează printre descoperirile din mormântul 24 un alt vârf de suliță din fier (Szanto 1953, 56, nr. 24/5), care nu este ilustrat, dar identificarea poate fi respinsă deoarece lungimea totală a presupusei arme este de doar 7 cm, deci obiectul este probabil un cuțit. O descoperire mai interesantă provine din același mormânt 24, un pahar gri cu două mânere (Fig. 5/1) care poartă graffiti-ul lustruit DA BIBERE (Szanto 1953, 56, nr. 24/2, pl. XVII/28).

Acest vas este tipic pentru întregul Bazin Carpatic în timpul epocii fierului târzii, fiind o creație a olarilor locali care au combinat o formă indigenă - bolul înalt bitrunchiat - cu anumite caracteristici ale cantharoilor elenistice (Rustoiu-Egri 2011, 44-51, fig. 4.2; 15, tipul II al cantharoilor danubieni). Primele exemple au apărut în subfaza LT B2, răspunzând unei

cereri tot mai mari pentru popularele vase de băut cu două mânere. Pahare aproape similare cu cel de la Cserszegtomaj sunt frecvent întâlnite în contexte funerare LT Cl, de exemplu la Kistokaj-Kiiltelkek (Hellebrandt 1999, 206, nr. 4, pl. LXXV/1; alte descoperiri la Rustoiu-Egri 2011, 125, Anexa 3) (Fig. 5/2).

Fig. 5. 1. Kantharos din mormântul 24 de la Cserszegtomaj (după Möcsy 1974);

2. Kantharos din mormântul 21 de la Kistokf-Kültelkek (după Hellebrandt 1999).

Totuși, acest tip de cantharoi danubiene pare să fi dispărut din așezările și cimitirele din Bazinul Carpatic în primele decenii ale secolului al II-lea î.Hr., fiind înlocuit în anumite zone de variante târzii ale așa-numitelor cantharoi iliro-panonice (Rustoiu-Egri 2011, 103-105, fig. 38). Aceste vase sunt caracterizate printr-un corp bitrunchiat, având de obicei un decor lustruit pe jumătatea superioară și două mânere verticale ridicate; materialul este întotdeauna gri. În unele cazuri, seamănă cu cantharoi-urile danubiene de la Tene mijlocie, deși au mânere ridicate mai înalte, de exemplu anumite descoperiri de la Gomolava care aparțin orizontului VIb, corespunzătoare secolului I î.Hr. (Jovanovic-Jovanovic 1988, 173, pl. XLIII/3a-b). Pahare similare apar și în așezarea târzie La Tene de la Gellerthegy-Taban (Bonis 1969, 181, Abb. 59/7). Astfel de vase cu două mânere au continuat să fie produse de atelierele provinciale timpurii, dar corpul avea tendința de a fi mai rotund sau ovoid, mânerele mai puțin ridicate, iar arderea predominantă este oxidată - de exemplu la Gomolava, multe exemple fiind întâlnite în sudul Pannoniei și în Moesia Superior, aproape de Dunăre (Bojovic 1977, 52-53; Brukner 1981, 41). Cu toate acestea, forma și culoarea, precum și elementele circulare decorative de pe umărul paharului găsit în mormântul 24 seamănă cu versiunea mai veche, sugerând o datare mai veche și, în consecință, o durată de viață mai lungă a acestui obiect.

Pe de altă parte, practica marcării obiectelor personale era răspândită în lumea romană din diverse motive, fiind frecvent întâlnită în rândul anumitor grupuri care împărtășeau o viață comună, de exemplu în taberele militare (Bakker-Galsterer-Kroll 1975, 56; Evans 1987, 199; vezi și Egri 2007, 44-46 pentru o discuție mai amplă privind prezența graffiti-urilor pe vasele plasate în morminte). În aceste contexte, astfel de inscripții - de obicei zgâriate sau incizate cu grijă - se găsesc mai ales pe veselă și constau în nume - complete sau abreviate - sau semne particulare. O categorie separată, deși înrudită, include inscripțiile legate de convivialitate, mai precis de consumul de vin, iar Da bibere era una dintre cele mai populare, fiind plasată în mod obișnuit pe partea superioară, cea mai vizibilă a vaselor de băut. Astfel, proprietarul acestui pahar își marca vasele preferate, având o formă tradițională locală, cu un motto convivial cu adevărat roman.

Cimitirul de la Cserszegtomaj a fost inițial interpretat ca aparținând coloniștilor sau veteranilor italici (M6csy 1959, 40-41), însă structura funcțională a inventarelor funerare nu seamănă deloc cu cea care caracterizează înmormântările italice contemporane. După cum am menționat anterior, acestea constau din mai multe vase, veselă și recipiente

încărcate cu mâncare și probabil și cu ofrande de băutură. În plus, mormântul 12 conține un vârf de suliță din fier, ceea ce poate sugera că defunctul a fost un fost soldat auxiliar (Marton 2002, 136) înmormântat cu arma sa conform tradițiilor indigene. Mormântul 24, care conține paharul cu două mânere cu graffiti-ul lustruit DA BIBERE, ar fi putut aparține și unui fost soldat local sau cel puțin cuiva care era conștient de anumite practici conviviale asociate în mod obișnuit cu armata, dar care prețuia și un vas foarte vechi.

***

Exemplele prezentate de contexte funerare din Pannonia romană timpurie pot fi grupate formal în două categorii distincte, una constând în cimitire care au fost utilizate continuu de la La Tène mijlociu până la începutul epocii provinciale și o alta care cuprinde locuri de înmormântare reutilizate după o pauză de cel puțin un secol și jumătate sau mai mult.

În cazul Dolenjska, structura funcțională tradițională a inventarelor funerare a fost în mare parte menținută în primele decenii ale perioadei provinciale, însă compoziția lor arată o adoptare și integrare treptată a diverselor obiecte de origine străină. Procesul a început deja în subfaza LT D2, dar numărul descoperirilor a crescut în epoca augustană și tiberiană. Printre cele mai comune obiecte străine plasate în aceste morminte se numără accesorii vestimentare, vase de bronz și veselă fină. Acestea înlocuiesc mereu artefactele locale cu funcții similare în cadrul ansamblurilor funerare. Sunt prezente și arme romane și alte piese de echipament militar, deși numărul de înmormântări care conțin astfel de obiecte scade brusc spre sfârșitul perioadei tiberiene, practica fiind ulterior abandonată în Dolenjska. Pe de altă parte, obiectele funerare care, din punct de vedere funcțional, nu au corespondențe locale și sunt legate de anumite practici specifice mediteraneene, cum ar fi lămpile alimentate cu ulei de măsline, balsamaria și monedele, sunt adoptate semnificativ mai târziu de populațiile indigene din Dolenjska.

Mai multe motive ar fi putut determina înlocuirea treptată a obiectelor locale cu cele străine în contextele funerare. Unul dintre cele mai evidente este disponibilitatea tot mai mare a unor astfel de bunuri pe

piața provincială. În primă instanță, acestea trebuiau aduse în principal din Italia, dar atelierele de ceramică provinciale din sudul Panoniei au început să producă imitații ale formelor romane, inclusiv vase cu pereți subțiri și sigillata, la sfârșitul Tiberianului sau nu mai târziu de începutul perioadei Claudiene (Istenic 1999, 103). După cum am menționat anterior, unii dintre localnici au fost recrutați ca auxiliari în această perioadă, iar această activitate le-a crescut puterea de cumpărare și a facilitat accesul direct la diverse bunuri și alimente de origine străină. Pe de altă parte, în anumite contexte funerare, astfel de bunuri și alimente ar fi putut fi preferate datorită noutății lor. Vasele din ceramică, metal și sticlă, în principal de origine italicică, sunt adesea întâlnite în ansambluri mari constând din mai multe recipiente pentru alimente și veselă, care foarte probabil erau menite să exprime statutul și puterea economică a gospodăriei sau a grupului social care organiza înmormântările. Utilizarea obiectelor de artă străine și mai puțin accesibile pentru expunerea și consumul de alimente și băuturi, în locul celor locale, ar fi putut fi considerată

un element suplimentar de valorificare, în special la începutul perioadei discutate, când acestea erau mai puțin frecvente în mediul indigen. Pe de altă parte, prezența armelor (uneori îndoite ritualic), indiferent de origine, este mai probabil legată de statutul personal și identitatea decedatului și urmează o tradiție locală La Tene. Numărul în scădere al descoperirilor în comparație cu La Tene timpuriu și mijlociu, și apoi absența unor astfel de artefacte în înmormântările provinciale ulterioare din Dolenjska, pot sugera că elementul marțial a încetat să mai fie relevant pentru exprimarea identității și statutului masculin.

În cel de-al doilea caz, în care unele cimitire indigene au fost reutilizate în epoca provincială după o pauză cronologică semnificativă, există două aspecte interconectate, în primul rând reapariția înmormântărilor propriu-zise și, în al doilea rând, aparenta redescoperire a tradiției.

Diferite motivații ar fi putut contribui la renașterea practicii de înhumare a rămășițelor umane incinerate în morminte amenajate corespunzător. Se consideră în mod obișnuit că numărul mare de soldați și coloniști care au venit în Pannonia în primele decenii ale secolului I d.Hr. ar fi putut contribui la renașterea vechilor obiceiuri funerare locale, care au fost abandonate în timpul La Tene târziu. Acest lucru s-ar fi putut întâmpla fie pentru că indigenii doreau să se integreze în noua societate adoptând o practică mai dezirabilă, fie pentru că au fost mai degrabă forțați să abandoneze practicile La Tene târzii de eliminare a cadavrelor, care trebuie să fi fost semnificativ diferite de cele întâlnite în mod obișnuit în Italia și în jurul Mediteranei. Conform obiceiurilor romane (Toynbee 1996, 39-42, 43-50, 54-55; Morris 1992, 31-32, 42-47), cadavrele erau impure și trebuiau îndepărtate într-un anumit mod din lumea celor vii pentru a evita contaminarea și a restabili echilibrul social. Incinerarea a fost preferată în timpul Republicii târzii și al Imperiului timpuriu, probabil pentru că era o tehnică puternică și rapidă, care reducea durata fazei inițiale transformatoare, deși impure, a separării (Rebay-Salisbury 2010, 64), dar au fost sugerate și alte motivații sociale, economice sau demografice (Morris 1992, 42-49).

Pe de altă parte, Haselgrove (1987, 116), în studiul său despre Gallia Belgica, sugerează o ipoteză interesantă despre renașterea înmormântărilor adecvate, conform căreia elitele indigene și-ar fi putut pierde principalele surse de bogăție după cucerirea romană, astfel încât competiția socială locală pentru statut s-a mutat de la sanctuare și practicile asociate acestora la înmormântări. Acestea din urmă necesitau mai puține resurse și erau probabil folosite ca mijloace de exprimare nu numai a identității și statutului personal sau familial, ci și a noilor conexiuni și loialități sociale și politice. Apariția treptată a familiilor și comunităților mixte, serviciul militar, crearea diferitelor forme provinciale de agregare socială, precum și adoptarea anumitor zeități străine și a credințelor și practicilor aferente acestora ar fi putut, de asemenea, juca un rol în renașterea înmormântărilor adecvate în cadrul comunităților indigene (exemple din alte provincii în Morris 1992, 49-50). Totuși, din punct de vedere sociologic, s-a observat deja că societățile care trec prin schimbări rapide și stresante din punct de vedere social tind să recurgă aproape instinctiv la tradiții reale sau inventate ca puncte de referință și justificare, iar practicile funerare sunt frecvent implicate (Hobsbawm 1992, 4-6; Cohen 1985, 46).

Printre studiile de caz aduse în discuție, două se concentrează pe înmormântări tumulare, iar alte două pe cimitire plate. Câteva elemente comune caracterizează toate aceste situri: reutilizarea vechilor cimitire din epoca fierului și predominanța inventarelor funerare semnificativ diferite de cele italice contemporane. Aceste ansambluri locale includ aproape întotdeauna o combinație de bunuri străine și indigene, în timp ce structura lor funcțională seamănă frecvent cu cea din epoca fierului târzie. Prezența ocazională a armelor, uneori îndoite ritualic, este, de asemenea, considerată de origine indigenă.

Toate cele patru cimitire discutate mai sus au fost atribuite unor grupuri etnice diferite - romani, nativi mai mult sau mai puțin rapid romanizați, germanici etc. Totuși, aceste etichete sunt mai puțin relevante, în primul rând pentru că grupul etnic

Machiajul, atât în perioada La Tène târzie, cât și în perioada provincială timpurie, este mai complex și mai divers și se caracterizează printr-un grad ridicat de fluiditate datorită unei succesiuni destul de rapide de evenimente politice, militare și demografice, care ar fi putut afecta exprimarea materială a statutului și identității. În afară de aceasta, întrebarea este dacă există o perpetuare reală a tradițiilor funerare locale, depășind decalajul cronologic, sau dacă elemente destul de disparate au fost combinate cu caracteristici locale atent alese pentru a obține o imagine familiară care seamănă cu ceea ce a fost considerat a fi o practică tradițională.

Pornind de la problema ritului funerar, trebuie menționat că incinerarea nu era singura practică în timpul La Tene mijlociu (vezi înmormântările de la Katzelsdorf), ci era răspândită la începutul secolului I d.Hr. în diverse medii culturale și etnice. În plus, utilizarea diferitelor recipiente pentru rămășițele umane incinerate se întâlnește în multe cimitire din regiune, precum și în alte morminte provinciale timpurii și în Italia. Utilizarea predominantă a urnelor ceramice, chiar și în mormintele care conțin inventare funerare asemănătoare cu cele din epoca fierului târziu, ar fi putut fi rezultatul influenței practicilor funerare romane (Morris 1992, 48-50).

Pe de altă parte, utilizarea înmormântărilor în tumuli pare a fi mai complicată. Originea lor este încă dezbătută, unii specialiști considerându-le de origine italicească, în timp ce alții indică practici anterioare diferite de ridicare a movilelor funerare (Becker 1993, Abb. 1; Nagy 2002, 300, Abb. 1; Hudeczek 2004; Crowley 2009, 114-115). Problema nu poate avea o singură explicație, deoarece există mai multe diferențe regionale în ceea ce privește cronologia, locația și, chiar mai important, forma și structura. Înmormântări în tumuli datate în epoca timpurie și târzie a fierului sunt cunoscute și în nord-vestul Panoniei, ceea ce indică existența unei practici locale. Cu toate acestea, există anumite diferențe în ceea ce privește dimensiunea, forma și structura internă de la o perioadă la alta.

Poate cea mai semnificativă caracteristică a tumulilor este faptul că sunt foarte vizibili în peisaj și, ca orice alte repere evidente, tind să rămână într-un fel sau altul în memoria colectivă pentru o perioadă mai lungă de timp, devenind de obicei parte a unei narațiuni locale. Trebuie menționat că la Katzelsdorf tumulii din La Tene mijlociu au fost ridicați în vecinătatea masivului tumul din epoca timpurie a fierului, indicând un mod particular de

interpretare și utilizare a peisajului de către populația locală cu aproape două secole înainte de crearea provinciei romane. Cu toate acestea, nu este necesar ca aceleași populații să fi reutilizat cimitirul în niciunul dintre cazuri sau să existe o utilizare continuă a sitului în același mod, ci pur și simplu ca reperele foarte vizibile să fi fost investite în ambele cazuri cu semnificații simbolice relevante, făcându-le potrivite pentru anumite ritualuri, inclusiv cele funerare. În timpul La Tene mijlociu, doar câțiva războinici au fost înmormântați la Katzelsdorf, scopul fiind probabil de a trasa o demarcație simbolică între acest grup social și restul comunității care a fost înmormântat în altă parte. În același timp, locația și forma distinctă a înmormântărilor aveau probabil scopul de a reitera statutul și autoritatea lor de conducere și, poate, o revendicare teritorială, prin crearea de conexiuni cu un trecut mitic în ceea ce a fost considerat un spațiu sacru. În această locație s-ar fi putut desfășura ceremonii comemorative sau alte ritualuri legate de cultul strămoșilor, care nu au lăsat urme arheologice.

Un proces aproape similar s-a petrecut în perioada provincială timpurie în ambele situri menționate, noile tumuli fiind ridicate în vecinătatea celor din Epoca Fierului Timpurie și Târzie. Totuși, de data aceasta, bărbați, femei și chiar copii erau înmormântați în tumuli, unii dintre ei conținând mai mult de un mormânt. Din acest punct de vedere nu există o continuare a ritului funerar din La Tene mijlociu și nici utilizarea incinerării. Pe de altă parte, așa cum am menționat anterior, structura funcțională a inventarelor funerare nu este italic, ci seamănă cu cea din Epoca Fierului Târzie și același lucru se poate spune despre prezența ocazională a armelor în mormintele masculine. Decedatii ar fi putut fi indigeni sau nou-veniți de origine germanică, sau ambele, dar renașterea acestui tip de înmormântare trebuie investigată dintr-o perspectivă diferită. Alegerea acestor vechi locuri de înmormântare și a formei înmormântărilor au fost foarte probabil motivate de aceeași dorință de a stabili o legătură simbolică cu un trecut mitic.

O paralelă foarte interesantă poate fi găsită în regiunea civitas Tungrorum, în care înmormântările tumulare au reapărut în epoca provincială după o pauză de aproximativ 300 de ani, uneori în vecinătatea unor morminte similare din epoca fierului (Crowley 2009). În acest caz, un grup social eterogen din punct de vedere etnic, format din proprietari de moșii din „clasa de mijloc”, a ales în mod deliberat această formă de înmormântare pentru a crea o legătură cu trecutul folosind un simbol tradițional localizat. Scopul lor era să se delimiteze de alte grupuri sociale și să-și afirme revendicările teritoriale și descendența.

Motivații aproape similare ar fi putut determina anumiți indivizi sau grupuri din nord-vestul Panoniei atunci când au început să reutilizeze cimitirele din epoca fierului. Populația indigenă era organizată în civitates sub control roman, dar dimensiunea și limitele acestora nu corespundeau neapărat cu

cele tradiționale (Mocsy 1974, 66). În plus, așa cum am menționat anterior, componența etnică a regiunii era destul de eterogenă. Toți acești factori ar fi putut amenința coeziunea comunităților locale. În același timp, o parte a aristocrației indigene a fost implicată treptat în administrația locală și a reușit astfel să păstreze cel puțin o parte din posesiunile sale funciare, dezvoltate ulterior în villae (Gabler 1994). Acești lideri locali au căutat foarte

probabil să mențină legături mai strânse cu comunitățile lor și, de asemenea, să-și afirme autoritatea într-un mod adecvat, folosind un limbaj simbolic care să-i aducă pe toți pe un teren comun, familiar. Apelul simbolic la trecutul (mitic) și aparenta sa expresie materială a fost un instrument puternic pentru dezvoltarea și menținerea coeziunii sociale la nivel comunitar, deoarece transmitea un sentiment de continuitate (Bradley 1987). Întrucât înmormântările erau evenimente publice, iar în mod tradițional cele ale liderilor locali puteau fi la scară largă, organizatorii au fost foarte probabil dornici să arate o respectare a obiceiurilor locale.

Aceste perspective pot explica conservarea structurii funcționale a inventarului funerar în perioada provincială timpurie, inclusiv plasarea ocazională de arme în înmormântări. Întrebarea este cum au supraviețuit aceste practici în timpul perioadei La Tene târzii. Așa cum am menționat anterior, în unele cazuri, acestea au continuat să fie folosite în mediul germanic și au fost aduse de anumite grupuri. În alte cazuri în care au fost implicate grupuri indigene, anumite ritualuri funerare ar fi putut fi efectuate în ciuda abandonării înmormântărilor propriu-zise, de exemplu oferirea de mâncare și băutură ca formă de comemorare a decedatului. Așa cum s-a sugerat mai sus, aceste practici comemorative ar fi putut fi încorporate în competiția socială dintre elitele indigene, deși și alte grupuri sociale le-ar fi putut folosi în scopuri proprii.

Reutilizarea cimitirelor plate ar fi putut urma un model similar, deși în ambele cazuri prezentate nu există dovezi directe ale înmormântărilor elitiste sau „privilegiate” (pentru definiție, vezi Crowley 2009, 117-118 cu bibliografie suplimentară). S-a observat deja că mormintele provinciale nu perturbă cele din epoca fierului, așa că ar fi putut fi marcate cumva în peisaj, de exemplu cu stele de piatră, ca în cazul cimitirului La Tene din Mannersdorf, Austria (Ramsl 2011, 29, Abb. 17). În plus, cimitirele ar fi putut fi integrate în peisajul simbolic al comunităților locale ca un spațiu sacru, probabil având limitele fizice marcate pe teren, de exemplu, cimitirul din Magyarszerdahely ocupa o dună de nisip. Cu toate acestea, nu este necesar ca aceleași comunități să fi reutilizat cimitirele mai vechi, dar structura funcțională a inventarelor funerare provinciale timpurii indică prezența unor persoane de origine non-italică. Totuși, această preferință poate reprezenta o acțiune deliberată a anumitor indivizi sau grupuri care au căutat să stabilească o legătură cu trecutul prin manipularea unei narațiuni locale, ca în cazul tumulilor.

Reluând observațiile rezultate din analiza cimitirelor indigene incluse în acest studiu, pot fi identificate mai multe modele specifice perioadei provinciale timpurii. În cazul ritului funerar, incinerarea a fost păstrată în sudul Panoniei, dar structura internă a mormântului și utilizarea ocazională a urnelor par a fi rezultatul unor influențe externe. Influențe similare au determinat, mai probabil, reapariția incinerării în nord-vestul Panoniei. În ambele zone discutate, o caracteristică comună este menținerea structurii funcționale a inventarelor funerare La Tene mijlocii și târzii (păstrând caracteristici regionale specifice) în perioada provincială timpurie, deși se pot observa și anumite influențe străine. Bunurile funerare indigene au fost înlocuite treptat cu obiecte străine cu funcții practice sau simbolice similare. Este important de menționat că armele și vesela au fost printre cele mai vechi

înlocuite, în timp ce unele tipuri indigene de bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte, precum și vase de depozitare și articole de bucătărie au rămas în uz pentru o perioadă mai lungă. Natura graduală a acestui proces de înlocuire este mai vizibilă în cimitirele care au fost folosite continuu, în timp ce în zonele în care înmormântările propriu-zise lipsesc în perioada târzie La Tene, schimbarea este aparent mai drastică, contribuind astfel probabil la impresia unei romanizări „timpurii” sau „mai rapide” a acestor comunități.

O altă caracteristică comună este încorporarea anumitor simboluri de statut, identitate și autoritate de origine romană, dobândite sau asumate, în ceremoniile funerare locale. De exemplu, foștii soldați auxiliari erau înmormântați cu armele lor conform tradițiilor locale, în timp ce asocierea lor cu armata romană era mai probabil considerată un element (poate amplificator) al identității lor războinice. În mod similar, unele morminte aparținând atât bărbaților, cât și femeilor conțin seturi de masă mari, sigillate, uneori distinct diferite de cele locale și asemănătoare serviciilor italice, poate mai dificil de achiziționat și care sugerează un anumit statut economic. Pe de altă parte, anumite persoane ar fi putut fi familiarizate cu stilul mediteranean de a lua masa, de unde și interesul de a achiziționa servicii sigillate adecvate, precum cele de la Weiden am See. Cu toate acestea, aceste vase străine (ca articole individuale sau seturi), precum și

Vesela din bronz și sticlă a fost integrată în ansambluri de veselă, menținând o structură funcțională tradițională și având foarte probabil aceleași semnificații ca și cele de la La Tène în contexte funerare.

Unele dintre înmormântările care combină simboluri tradiționale ale statutului, precum armele, anumite tipuri de vase de băut și o anumită structură a inventarului, cu altele de origine romană, precum seturile de masă italice, pot fi atribuite elitelor locale care căutau să se integreze în structurile sociale provinciale nou create. Acestea au integrat unele simboluri ale autorității dobândite sau asumate în structuri și mecanisme simbolice familiare implicate în construirea sau reiterarea unei anumite poziții sociale.

Se poate concluziona că ritul și ritualurile funerare, precum și limbajul simbolic folosit în aceste contexte provinciale timpurii din Pannonia, sunt în principal de origine preromană indigenă, în ciuda utilizării anumitor bunuri sau simboluri străine, dar au răspuns unor noi provocări sociale. Păstrarea practicilor tradiționale nu s-a limitat la un anumit statut social sau gen, deși amalgamarea atentă a elementelor locale și străine este mai vizibilă în înmormântările legate de elitele indigene. Această persistență sau renaștere a practicilor funerare tradiționale a fost adesea interpretată ca o rezistență culturală la romanizare sau un semn al îndepărtării acestor comunități, dar contextul în care acestea au fost efectuate trebuie luat în considerare.

În primul rând, așa cum am menționat anterior, în fiecare societate există o tendință aproape instinctivă de a apela la simboluri și practici tradiționale familiare în perioadele cu dificultăți sociale. În al doilea rând, aproape toate înmormântările menționate sunt situate în zone rurale, astfel încât participanții au fost în principal membri ai comunității locale, cu care defunctul și cei îndoliați împărtășeau un bagaj comun de norme, obiceiuri și credințe.

În al treilea rând, înmormântările erau evenimente sociale în care statutul defunctului și al celor îndoliați era negociat printr-o manipulare activă a diverselor elemente, inclusiv arhitectura mormântului, amplasarea acestuia, inventarul și ceremonia în sine. Mai mult, trecutul real sau mitic era de obicei implicat în construcția identității comunitare, iar o perioadă marcată de transformări socio-politice radicale este adesea caracterizată de renașterea anumitor vechi obiceiuri și credințe locale, dar și de apariția unor „tradiții inventate” care implică valori mitice și strămoși.

Reutilizarea locurilor de cult și a cimitirelor, adesea după un decalaj cronologic considerabil, reprezintă o altă implicare activă în tradițiile reale sau inventate, care ajută la menținerea identității comunale sau chiar la construirea unora noi. Aceste locuri sacre trebuie să fi rămas în memoria colectivă, într-o formă sau alta, deși multe dintre practicile originale aferente s-au pierdut sau s-au transformat. În schimb, grupurile și comunitățile sociale locale au integrat astfel de locuri în propriile tradiții ca mijloc de conectare cu un trecut mitic și poate și pentru a legitima revendicările teritoriale, în special în perioada provincială timpurie. Astfel, în cadrul înmormântărilor provinciale timpurii din Pannonia, tradițiile funerare indigene au fost frecvent păstrate sau chiar manipulate, încorporând uneori anumite simboluri romane de statut și identitate, pentru a susține o varietate de scopuri și interese individuale și comunitare. Mai mult, cel puțin unele dintre ele pot fi considerate o expresie a tensiunilor sociale și culturale care au caracterizat o perioadă de transformări sociale radicale, precum începutul provinciei.

Referințe

Cimitirul Lamiovà-Schmiedelovà de la Zemplin, SlovArch, 38, 245-344.

Van Dyke-Alcock 2003 Van Dyke, RM-Alcock, SE, Arheologiile memoriei: o introducere, IN: Van Dyke,

Fig. 1. Harta Pannoniei cu siturile menționate în text.

Fig. 2. Pahar cu nervuri cu picior tipic de la Novo mesto-Beletov vrt (după Knez 1992).

Fig. 3. Planul cimitirului tumular de la Katzelsdorf (după Urban 1984b).

Fig. 4. Planul cimitirului de la Magyarszerdahely (după Horvath 1979).

Fig. 5. 1. Kantharos din mormântul 24 de la Cserszegtomaj (după Mocsy 1974); 2. Kantharos din mormântul 21 de la Kistokaj- Killtelkek (după Hellebrandt 1999).

Lista plăcilor

Pl. 1. Mormântul LT C2 și LT DI din Novo mesto-Beletov. 1. Mormântul 201, inventar funerar feminin; 2. Mormântul 169, inventar funerar masculin (după Knez 1992, scări diferite).

Pl. 2. LT D2 și morminte provinciale timpurii. 1-2. Mormântul 55 și 1887 din Novo mesto-Beletov vrt (după Knez 1992, scări diferite); 3. Verdun lângă Stopicah (după Brescak 1995, scări diferite).

Pl. 3. Morminte Lt Cl de la Katzelsdorf. 1. Mormântul LT 1; 2. Mormântul LT 2 (după Urban și colab. 1985).

Pl. 4. Morminte provinciale timpurii de la Katzelsdorf. 1. Tumul 4; 2. Tumul 2 (după Urban 1984b, 2. scări diferite).

Pl. 5. Sigillate din tumulii I și III de la Weiden am See (după Gabler 1973, fără scară).

Pl. 6. Morminte LT Cl din Magyarszerdahely. 1. Mormântul 2; 2. Mormântul 19 (după Horvath 1979); 3. Mormântul 63 (după Horvath 2005).

pl. 7. Mormânt provincial timpuriu de la Magyarszerdahely (după Horvath 1979).

Planșa 1. Mormintele LT C2 și LT Dl din Novo mesto-Beletov. 1. Mormântul 201, inventar funerar feminin;

2. Mormântul 169, inventar funerar masculin (după Knez 1992, scări diferite).

Planșa 2. LT D2 și morminte provinciale timpurii. 1-2. Mormântul 55 și 1887 din Novo mesto-Beletov vrt (după Knez 1992, scări diferite); 3. Verdun lângă Stopicah (după Brescak 1995, scări diferite).

Planșa 3. Morminte Lt Cl de la Katzelsdorf. 1. Mormântul LT 1; 2. Mormântul LT 2 (după Urban și colab. 1985).

Planșa 4. Morminte provinciale timpurii de la Katzelsdorf. 1. Tumul 4; 2. Tumul 2 (după Urban 1984b, 2. scări diferite).

Planșa 5. Sigillate din tumulii I și III de la Weiden am See (după Gabler 1973, fără scară).

Planșa 6. Morminte LT Cl din Magyarszerdahely. 1. Sever 2; 2. Mormântul 19 (după Horvath 1979);

3. Mormântul 63 (după Horvath 2005).

Planșa 7. Mormânt provincial timpuriu din Magyarszerdahely (după Horvath 1979).

ABREVIERI

Kozlemenyek Kolozsvar Kozlemenyek az Erdelyi Nemzeti Museum Érem- és Régiségtârabol, Cluj

4 L: lungime, l: lățime, d: adâncime, h: înălțime, rd: diametrul marginii, bd: diametrul bazei, rn: număr de înregistrare. În text, denumim mormintele după numărul lor stratigrafic (snr).